

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การดำเนินงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสิงห์บุรี ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. การบริหารสถานศึกษา
 - 1.1 ความหมายการบริหาร
 - 1.2 ความหมายของการบริหารสถานศึกษา
 - 1.3 ความสำคัญของการบริหารสถานศึกษา
 - 1.4 หลักการบริหารสถานศึกษา
 - 1.5 ขอบข่ายของการบริหารสถานศึกษา
2. พุทธศาสนากับการพัฒนาการศึกษา
 - 2.1 ความสำคัญของพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต
 - 2.2 แนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม
 - 2.3 รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม
 - 2.4 ปัญหาการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม
 - 2.5 แนวทางการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม
3. การบริหารโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 3.1 ความเป็นมาของโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 3.2 ความสำคัญของโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 3.3 ความหมายของโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 3.4 แนวคิดหลักการของโรงเรียนวิถีพุทธ
4. การดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ
 - 4.1 ด้านกายภาพ
 - 4.2 ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต
 - 4.3 ด้านการเรียนการสอน
 - 4.4 ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์
 - 4.5 ด้านการบริหารจัดการ
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 5.1 งานวิจัยในประเทศ
 - 5.2 งานวิจัยต่างประเทศ

การบริหารสถานศึกษา

1. ความหมายของการบริหาร

การที่บุคคลมีเป้าหมายและแผนงานหรือมีแนวความคิดที่จะสร้างสรรค์งานให้เกิดคุณภาพหรือผลสัมฤทธิ์ตามที่ต้องการ นั้นย่อมาหมายความว่าคนจะต้องมีหน้าที่จัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด การกระทำดังกล่าวนี้ เรียกว่า การบริหาร ซึ่งนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ในแนวทางต่าง ๆ กัน ดังนี้

สุธี สุทธิสมบูรณ์, และสมาน ริงลิโยกฤษฎ์ (2541, หน้า 1) ให้ความหมายว่า การบริหาร หมายถึง การดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ คน เงิน วัสดุสิ่งของ และวิธีการปฏิบัติงาน (Method) เป็นอุปกรณ์ในการดำเนินงานและการบริหาร คือ การทำให้งานสำเร็จโดยอาศัยบุคคลอื่น

ธีระรัตน์ กิจจารักษ์ (2542, หน้า 11) ได้ให้ความหมายของการบริหารว่า การบริหาร คือ การใช้ศาสตร์และศิลป์ นำเอาทรัพยากรการศึกษา (adnubustration resource) มาประกอบการตามกระบวนการบริหาร (process of administration) ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ

ศิริพร พิมลทีป (2542, หน้า 17) ได้สรุปความหมายของการบริหาร หมายถึง กระบวนการที่ใช้ศาสตร์และศิลปะของผู้บริหารในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์การอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล

นิพนธ์ กินาวงศ์ (2543, หน้า 15-16) ได้สรุปความหมายของการบริหาร คือ การร่วมมือกันทำงานของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป โดยมีวัตถุประสงค์ของการทำงานร่วมกันในการร่วมมือกันทำงานนั้น จะต้องมีบุคคลที่เป็นหัวหน้าที่เราเรียกว่า ผู้บริหาร และการร่วมมือกันนั้น จะจัดในรูปขององค์การประเภทต่าง ๆ แล้วแต่วัตถุประสงค์ที่มีองค์การนั้น ๆ

เสนาะ ดิยาวิ (2543, หน้า 1) ให้ความหมายว่า การบริหาร คือ กระบวนการทำงานกับคนและวัตถุโดยใช้ทรัพยากรขององค์การที่มีอยู่อย่างจำกัด และภายใต้สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล

เกรียง เลิศล้ำ (2543, หน้า 9) กล่าวว่า การบริหาร หมายถึง กระบวนการทางสังคมที่ผู้บริหารจะต้องดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์และสอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกในสังคม

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2543, หน้า 42) กล่าวว่า การบริหารหมายถึง การทำงานของคณะบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ที่จะทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ โดยใช้กระบวนการบริหาร ได้แก่ การวางแผน การอำนวยความสะดวก การประสานงาน การติดต่อ การประเมินผลการปฏิบัติงาน

สมยศ นาวิการ (2544, หน้า 18) ได้ให้ความหมายของการบริหารว่า หมายถึง กระบวนการของการวางแผน การจัดองค์การ การสั่งการ และการควบคุมกำกับ ความพยายามของสมาชิกขององค์การและใช้ทรัพยากรอื่นๆ เพื่อความสำเร็จในเป้าหมายขององค์การที่กำหนดไว้

รุจิร ภูสาระ, และจันทรานี สงวนนาม (2545, หน้า 4) กล่าวว่า การบริหาร หมายถึง กระบวนการทำงานร่วมกันของคณะบุคคล เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการใช้ทรัพยากร และเทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ยุพิน ศรีอุทิศ (2549, หน้า 10) ได้กล่าวถึง การบริหาร หมายถึง ทักษะที่ผู้บริหารจะต้องมี เพื่อให้ได้รับความสำเร็จในการบริหาร และการจัดการโดยนำมาดำเนินการอย่างเป็นระบบให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งได้แก่ ทักษะทั้ง 3 ด้าน คือ ความคิดรวบยอด ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ และทักษะด้านเทคนิควิธี

สรุปได้ว่า การบริหาร หมายถึง กระบวนการต่าง ๆ ที่ผู้บริหารใช้ทักษะการบริหารที่ใช้ศาสตร์และศิลป์มาประกอบการบริหาร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยความร่วมมือของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปร่วมมือร่วมใจกัน โดยอาศัยความรู้และทฤษฎี เพื่อให้งานดำเนินไปสู่เป้าหมายขององค์การอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล มีปัจจัยต่าง ๆ เช่น คน เงิน วัสดุ และวิธีการจัดการที่ดี

2. ความหมายของการบริหารสถานศึกษา

นักวิชาการได้ให้ความหมายของการบริหารสถานศึกษาไว้หลายแนวทาง ดังนี้

เกรียง เลิศล้ำ (2543, หน้า 9) การบริหารสถานศึกษา หมายถึง กระบวนการทำงานร่วมกัน ของผู้บริหารสถานศึกษาและคณะครูโดยพิจารณาการปฏิบัติงานตามภารกิจหลัก 6 งานของสถานศึกษา ได้แก่ การบริหารงานวิชาการ การบริหารงานบุคคล การบริหารงานกิจการนักเรียน การบริหารงานธุรการการเงินและพัสดุ การบริหารงานอาคารสถานศึกษา การบริหารงานความสัมพันธ์กับชุมชน

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2543, หน้า 8) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษาเป็นภารกิจของผู้บริหารที่จะกำหนดแผนงาน วิธีการเป็นขั้นตอนอย่างมีระบบและนำเอาเทคนิควิธี และกระบวนการบริหารที่เหมาะสมมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมายของสถานศึกษา

รุจิร ภูสาระ, และจันทรานี สงวนนาม (2545, หน้า 140) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษามีวัตถุประสงค์ เพื่อให้การดำเนินงานของสถานศึกษาบรรลุเป้าหมายหลัก คือ นักเรียนบรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในหลักสูตรกล่าว คือ มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ เป็นคนเก่ง เป็นคนดี และมีความสุข

ไพโรจน์ ขาวสังข์ (2547, หน้า 7) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง การกำหนดนโยบาย การวางแผนและการควบคุม การประสานงาน การประเมินผล การปรับปรุงงาน เพื่อให้สถานศึกษามีคุณภาพ

วีณา ไหมคง (2547, หน้า 5) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง วิธีการปฏิบัติงานอย่างมีลำดับขั้นตอนภายในสถานศึกษาชั้นพื้นฐาน ได้แก่ งานวิชาการ การบริหารงบประมาณ การบริหารงานบุคคล และการบริหารทั่วไป

บุศรินทร์ หอมกลิ่นยา (2548, หน้า 28) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา การดำเนินงานของกลุ่มบุคคลเพื่อการให้บริการทางการศึกษาแก่สมาชิกในสังคม ซึ่งเป็นทั้งการศึกษาชั้นพื้นฐาน ชั้นอุดมศึกษาและการศึกษาตลอดชีวิต โดยให้บรรลุวัตถุประสงค์ ตามที่พระราชบัญญัติการศึกษากำหนดขึ้น

แคมเบล (Campbell, 1971, p. 22) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง การจัดแผนยุทธศาสตร์ในสถาบันการศึกษา เพื่อให้ผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายอย่างแท้จริง

กู๊ด (Good, 1973, p.14) ได้ให้ความหมายของการบริหารสถานศึกษาว่า เป็นการวินิจฉัย สั่งการ การควบคุมและการจัดการเกี่ยวกับกับงานหรือกิจการสถานศึกษา ทั้งการบริหารธุรกิจสถานศึกษา และการดำเนินการที่เกี่ยวกับบุคลากรทั้งหมดในสถานศึกษา ตลอดจนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับนักเรียนโดยตรง เช่น การเรียนการสอน การแนะแนว กิจกรรมเสริมหลักสูตร

จากแนวคิดของนักวิชาการดังกล่าว สรุปได้ว่า การบริหารสถานศึกษา หมายถึง กระบวนการที่ผู้บริหารได้พยายามเสริมสร้างความร่วมมือให้เกิดแก่ผู้ร่วมงานเพื่อที่จะได้ดำเนินงานต่าง ๆ ในสถานศึกษาให้ประสบความสำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ พัฒนาผู้เรียนมีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของสังคม โดยใช้ทรัพยากรและเทคนิคต่าง ๆ อย่างเหมาะสม

3. ความสำคัญของการบริหารสถานศึกษา

สถานศึกษาเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษาให้แก่เด็กที่มีอายุในเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติและตามนโยบายของรัฐ โดยเป็นหน่วยงานระดับปฏิบัติที่สามารถทำให้เห็นนโยบายของรัฐเห็นผลการปฏิบัติที่เป็นจริงเกิดขึ้น (รุจิร กุสุมาเร, และจันทราณี สงวนนาม, 2545, หน้า 25) และมีหน่วยงานระดับที่สูงกว่าสถานศึกษารับผิดชอบร่วมกัน ทั้งในกรม จังหวัด อำเภอ หรือระดับเขตการศึกษา ถึงแม้ว่าจะมีหน่วยงานหลายหน่วยงานและหลายระดับรับผิดชอบร่วมกันในการจัดการศึกษา แต่สถานศึกษาถือว่าเป็นหน่วยงานที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นหน่วยปฏิบัติการ ซึ่งผลของการจัดการศึกษาจะเกิดขึ้นที่สถานศึกษา ผู้บริหารสถานศึกษาจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทที่สำคัญ และมีส่วนรับผิดชอบอย่างใกล้ชิดต่อการศึกษาที่จะให้เกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะความสำเร็จของการบริหารสถานศึกษา ขึ้นอยู่กับผู้บริหารเป็นสำคัญ

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2543, หน้า 8) กล่าวถึง ความสำคัญของการบริหารสถานศึกษาว่าเป็นภารกิจหลักของผู้บริหารที่จะต้องกำหนดแบบแผน วิธีการและขั้นตอนต่าง ๆ ในการ

ปฏิบัติงานไว้อย่างเป็นระบบ เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ เพื่อให้งานนั้น ๆ บรรลุจุดหมายที่วางไว้

พิเชษฐ์ ศรีหนารถ (2543, หน้า 12) กล่าวถึงวัตถุประสงค์และความสำคัญของการบริหารสถานศึกษาว่า การทำงานทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นงานใหญ่หรืองานเล็กน้อยเพียงใด ล้วนเป็นการทำเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของงานที่กำหนดไว้การบริหารสถานศึกษาเป็นการกระทำที่ให้อะไรแก่กัน วัตถุประสงค์ของการบริหารสถานศึกษามีหลายประการด้วยกัน เช่น

1. เพื่อให้งานด้านต่าง ๆ ของสถานศึกษาดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย
2. เพื่อให้บุคคลในสถานศึกษาสามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ
3. เพื่อแก้ปัญหาในการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ของสถานศึกษา
4. เพื่อให้งานด้านต่าง ๆ ของสถานศึกษาบรรลุเป้าหมาย
5. เพื่อเป็นการสนองนโยบายของหน่วยงานรับผิดชอบระดับสูง
6. เพื่อเป็นการเตรียมการรับการเปลี่ยนแปลงของแนวคิดใหม่ในการจัดการศึกษา

รุ่ง แก้วแดง (2543, หน้า 244) กล่าวว่า การปรับปรุงคุณภาพผู้เรียนให้ดีขึ้น ต้องปฏิรูปลานศึกษาหรือสถานศึกษา เพราะการบริหารงานในระดับสถานศึกษาจะทำให้การพัฒนาคุณภาพการเรียนการสอนของคนทั้งประเทศประสบความสำเร็จ

กมล ภูประเสริฐ (2545, หน้า 5) กล่าวว่า สถานศึกษาทุกระดับมีความสำคัญในการดำเนินงานพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามที่คาดหวังตามระดับและประเภทของการศึกษานั้น ซึ่งได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ ความคิด ทักษะ ความสามารถ สุขภาพกายสุขภาพจิต และคุณลักษณะในบุคลิกภาพ ค่านิยม คุณธรรมจริยธรรม ซึ่งคาดหวังโดยชุมชนและสังคม

สรุปได้ว่า การบริหารสถานศึกษามีวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญคือ ให้สถานศึกษามีการดำเนินงานของสถานศึกษาบรรลุเป้าหมายหลัก คือ นักเรียนบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้ในหลักสูตร กล่าวคือมีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ มีความรู้ทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต มีชีวิตที่สงบสุข และเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชนและประเทศชาติ โดยมีผู้บริหารเป็นบุคคลที่สำคัญที่ดูงานการบริหารงานของสถานศึกษาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์

4. หลักการบริหารสถานศึกษา

สถานศึกษาทุกระดับและทุกประเภท มีภารกิจหลักที่สำคัญอยู่ที่การพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามที่คาดหวัง ดังนั้น สถานศึกษาจึงต้องพยายามดำเนินการให้ได้ผลตามที่คาดหวัง นักวิชาการจึงเสนอแนวคิดหลักในการบริหารสถานศึกษา ดังนี้

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2543, หน้า 9) กล่าวถึงหลักการบริหารสถานศึกษาที่ผู้บริหารควรคำนึงถึง ดังนี้

1. มีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของสถานศึกษาที่ชัดเจน เพื่อกำหนดทิศทาง จัดงาน จัดคน จัดเงิน จัดวัสดุอุปกรณ์ได้เหมาะสม

2. ต้องมีเทคนิควิธีการในการบริหาร งานที่ทำงานควรมีระบบ มีความรอบคอบ จึงจะทำให้งานดำเนินไปด้วยดี

3. มีการประเมินผล เพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงให้ดีขึ้น การทำงานที่ขาดการประเมินผลจะไม่ช่วยในการพัฒนาสถานศึกษา

กมล ภูประเสริฐ (2545, หน้า 6) กล่าวถึงหลักในการดำเนินงานบริหารสถานศึกษาว่า การดำเนินงานของสถานศึกษาจะต้องแบ่งออกเป็นสองส่วน คือส่วนที่เกี่ยวกับการบริหาร และส่วนที่เกี่ยวกับการปฏิบัติการ บุคลากรในสถานศึกษาจึงถูกแบ่งออกเป็น ฝ่ายบริหาร (ผู้บริหาร รอง/ผู้ช่วย หัวหน้าฝ่าย และหัวหน้าสายชั้น) และฝ่ายปฏิบัติการ (ครู และเจ้าหน้าที่ เป็นต้น) บุคลากรทั้งสองฝ่ายมิได้แบ่งออกจากกันอย่างเด็ดขาด เพราะบางคนต้องทำหน้าที่สองฝ่าย ดังนั้น บุคลากรทุกคนในสถานศึกษาจึงมีบทบาทในการบริหารงานของสถานศึกษาด้วย

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2546, หน้า 36-37) เสนอแนะแนวทางการบริหารจัดการสถานศึกษาขนาดเล็กตามทัศนะของผู้บริหารสถานศึกษา ครู และผู้ปกครอง ดังนี้

1. ควรมีการประชาสัมพันธ์ ทำความเข้าใจให้คณะกรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง ชุมชน ตระหนักเห็นความสำคัญในนโยบายการพัฒนาคุณภาพและประสิทธิภาพสถานศึกษาขนาดเล็กให้มีคุณภาพสูงขึ้นและมาตรฐานใกล้เคียงกัน

2. พัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษาในสถานศึกษาขนาดเล็ก ให้เป็นที่ยอมรับของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยเฉพาะชื่อเสียงด้านคุณภาพผู้เรียน เพื่อจูงใจให้นักเรียน ผู้ปกครองเห็นคุณค่าความสำคัญ

3. ควรจัดสรรงบประมาณในการเดินทางตามสภาพของสถานศึกษาและจัดหาพาหนะที่ปลอดภัยแก่นักเรียน

4. สนับสนุนด้านปัจจัยความพร้อมทุกด้าน ทั้งด้านวิชาการ งบประมาณ บุคคล สื่อ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่เพียงพอในการบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพ

5. ควรมีการติดตามผลการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในสถานศึกษาขนาดเล็กและนำข้อมูลมาใช้ในการวางแผนปรับปรุงอย่างต่อเนื่องจนบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย

6. ส่งเสริมสนับสนุนให้สถานศึกษามีความเข้มแข็งในการพัฒนาตนเองตามระบบประกันคุณภาพภายใน มีการตรวจสอบทบทวนคุณภาพมาตรฐาน และนำผลมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาให้ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนสูงขึ้น

7. จัดแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น จัดทำเป็นแหล่งค้นคว้าของสถานศึกษา เช่น ห้องสมุด ห้องปฏิบัติการ เป็นต้น

8. ชุมชน องค์กรท้องถิ่น ส่วนราชการ ใช้เป็นที่จัดกิจกรรมต่าง ๆ

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า หลักการบริหารสถานศึกษาหมายถึง การที่ผู้บริหารสถานศึกษา ครู ผู้ปกครอง ชุมชน ร่วมกันวางแผนการดำเนินงานของสถานศึกษาให้เกิดความพร้อมในทุกด้านเพื่อพัฒนาคุณภาพของผู้เรียนให้เป็นตามความมุ่งหวังของสถานศึกษา

5. ขอบข่ายของการบริหารสถานศึกษา

การบริหารสถานศึกษาให้ประสบผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมายและนโยบายที่กำหนดไว้ ผู้บริหารจะต้องเข้าใจขอบข่ายของการบริหารสถานศึกษา ได้มีนักวิชาการกล่าวไว้ ดังต่อไปนี้

กระทรวงศึกษาธิการ (2542, หน้า 20) มาตรา 39 ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 กำหนดให้มีการกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษาโดยแบ่งออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่

1. ด้านการบริหารงานวิชาการ
2. ด้านการบริหารงานงบประมาณ
3. ด้านการบริหารงานบุคคล
4. ด้านการบริหารงานทั่วไป

เกรียง เลิศล้ำ (2543, หน้า 9-10) กล่าวว่า งานบริหารสถานศึกษาโดยทั่วไป แบ่งออกเป็น 6 ประเภท ได้แก่

1. งานวิชาการ ได้แก่ กิจกรรมที่เกี่ยวกับหลักสูตรการเรียนการสอน การจัดหาสื่อการเรียน การประเมินผลที่เกี่ยวกับงานวิชาการของสถานศึกษา

2. งานบุคคล ได้แก่ การดำเนินงานที่เกี่ยวกับตัวบุคคลที่ปฏิบัติงานในสถานศึกษา

3. งานกิจการนักเรียน ได้แก่ การดำเนินงานที่เกี่ยวกับตัวนักเรียนและกิจการนักเรียนทั้งหมด

4. งานธุรการ ได้แก่ กิจกรรมที่เกี่ยวกับงานสารบรรณ งานทะเบียนและรายงานงานงบประมาณ การเก็บรักษาเงิน การเบิกจ่ายเงินการบัญชีและพัสดุ

5. งานอาคารสถานที่ ได้แก่ การดำเนินงานที่เกี่ยวกับการสร้าง การใช้ การบำรุงรักษา การควบคุมดูแล และการประเมินผลการใช้อาคารเรียน อาคารประกอบสิ่งปลูกสร้างและบริเวณสถานศึกษา

6. งานด้านความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน ได้แก่ การดำเนินงานที่เกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์ การให้บริการชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของสถานศึกษา ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อชุมชน

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2543, หน้า 1) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษาซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของผู้บริหารสถานศึกษา แยกงานออกเป็น 7 ประเภท ได้แก่

1. การบริหารงานวิชาการ
2. การบริหารงานบุคคล
3. งานบริหารกิจการนักเรียนนักศึกษา

4. งานบริหารการเงิน
5. งานบริหารงานอาคารสถานที่
6. งานบริหารความสัมพันธ์กับชุมชน
7. งานบริหารทั่วไป

รุจิรี กุสุมาเร, และจันทร์ธานี สงวนนาม (2545, หน้า 52) กล่าวว่า การบริหารสถานศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อให้การดำเนินงานสถานศึกษาบรรลุเป้าหมายหลัก คือนักเรียนบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้ในหลักสูตร คือ มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ เป็นคนเก่ง เป็นคนดี และมีความสุข ดังนั้น ภารกิจของผู้บริหารในการบริหารสถานศึกษาเพื่อให้นักเรียนมีคุณลักษณะ อันพึงประสงค์จะต้องจัดลำดับความสำคัญของการบริหารงานในสถานศึกษา ดังนี้

1. การบริหารงานวิชาการ
2. การบริหารงานบุคคล
3. การบริหารงานกิจการนักเรียน
4. การบริหารงานธุรการ การเงิน และพัสดุ
5. การบริหารงานอาคารสถานที่
6. การบริหารงานความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 32) ได้กำหนดขอบข่ายและภารกิจการบริหารและจัดการศึกษาสำหรับสถานศึกษาที่เป็นนิติบุคคลไว้ในคู่มือการบริหารสถานศึกษาที่เป็นนิติบุคคล โดยแบ่งการบริหารออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่

1. ด้านวิชาการ
2. ด้านงบประมาณ
3. ด้านการบริหารงานบุคคล
4. ด้านการบริหารงานทั่วไป

จากแนวคิดของนักวิชาการ ตลอดจนแนวทางการบริหารสถานศึกษาตามรูปแบบการกระจายอำนาจ สรุปได้ว่า การบริหารสถานศึกษาประกอบด้วยขอบข่ายการบริหารงาน 4 ด้าน ได้แก่ การบริหารงานวิชาการ การบริหารงานบุคลากร การบริหารงานงบประมาณและการบริหารงานทั่วไป

พุทธศาสนากับการพัฒนาการศึกษา

1. ความสำคัญของพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต

การศึกษาสมัยก่อนวัดเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่ความรู้ต่าง ๆ สู่ประชาชนสังคมไทย จึงเป็นสังคมที่อาศัยหลักพุทธธรรมมาใช้เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติตนมาช้านานแล้ว จนกระทั่งพระพุทธศาสนากลายเป็นวัฒนธรรมและอารยธรรมของคนไทย แต่หลังจากที่ประเทศไทยได้

พัฒนาประเทศตามประเทศที่เจริญทางด้านวัตถุ โดยหันหลังให้กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สังคมไทยจึงมีมลภาวะและสัญญาณแห่งการเสื่อมถอยตัวขึ้นทุกขณะ ไม่ว่าจะเป็นอาชญากรรม ความทุจริตคอร์ปชั่น ปัญหาด้านยาเสพติด ยกพวกตีกัน และความขาดแคลนทางศีลธรรม ปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นและเพิ่มทวีความรุนแรงอย่างรวดเร็วซึ่งเป็นเครื่องแสดงว่าสังคมไทย จำเป็นต้องนำหลักพุทธธรรมมาพัฒนาการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมอย่างเร่งด่วนให้สังคมรอดพ้นจากความพินาศทางศีลธรรมเพื่อให้สมาชิกของสังคมได้รับการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน แนวคิดที่จะนำเอาหลักพุทธธรรมมาพัฒนาการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมให้เกิดประโยชน์ทั้งส่วนตนและเพื่อส่วนรวมนั้นท่านพุทธทาสกล่าวว่าจะจัดการศึกษาให้มีสิ่งที่เรียกว่า บรมศึกษา ให้เด็กรู้ว่า เกิดมาทำไมซึ่งนั่นหมายถึงได้รวมเอาเรื่องบรมธรรมเข้าไปไว้ในหลักสูตรของการศึกษาให้เด็ก รู้จักความกตัญญูต่อพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ตามหลักพุทธศาสนาถือว่า “พรหมมาตมาตปิโตโร” บิดา มารดา คือ พรหมของลูก ดังนั้นการศึกษาไม่ใช่มีเป้าหมายหลักเพื่อการมีชีวิตรอดอย่างเดียว แต่ต้องกำจัดเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์เพื่อให้มนุษย์มีสิ่งที่ดีที่สุด นั่นคือบรมธรรม (มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2547, หน้า 9) ได้มีผู้กล่าวถึงพุทธศาสนากับการพัฒนา การศึกษา ดังนี้

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2527, อ้างถึงใน ทศนีย์ สิทธิสุวรรณ, 2545, หน้า 21) ได้ให้ทัศนะ ในเรื่องนี้ไว้มากมายความเห็นตอนหนึ่งว่าในฐานะที่เราเป็นนักพัฒนาเราจะต้องพร้อมที่จะ ยอมรับผิดการพัฒนาของเราต้องเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเพื่อประโยชน์ของมนุษย์ ไม่ใช่ประโยชน์ เพื่อตัวเราเองต้องรู้จักสังคม วิเคราะห์สังคม เข้าใจสังคมและต้องรู้จักประยุกต์ธรรมะมาใช้ในการ จัดการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมอย่างทันสมัยการพัฒนาสังคมต้องมุ่งพัฒนาคุณภาพของ บัณฑิตบุคคลเสียก่อน ไม่ใช่มุ่งพัฒนาด้านวัตถุแต่การพัฒนาตามหลักการของพระพุทธศาสนา นั้น มุ่งลดความอยากและหลีกเลี่ยงความรุนแรงเพื่อมุ่งพัฒนาทางจิตวิญญาณมากกว่าด้านวัตถุ การพัฒนาต้องอาศัยความร่วมมือกัน

พระเทพกวี (2539, อ้างถึงใน ทศนีย์ สิทธิสุวรรณ, 2545, 21) แห่งวัดป่าดาราภิรมณ์ จังหวัดเชียงใหม่ ได้ให้ทัศนะที่น่าสนใจไว้ว่า พระสงฆ์ไม่สามารถมุ่งสอนแต่ธรรมเพียงอย่างเดียว เพราะพระพุทธศาสนามีหลักการมากมายแต่การปฏิบัตินั้นมีน้อย ดังนั้นนอกจากพระสงฆ์จะ พัฒนาจิตใจและอบรมสั่งสอนประชาชนแล้ว พระสงฆ์ควรจะให้การพัฒนาด้านวัตถุเสริมแก่ ประชาชนด้วยท่านจึงได้กำหนดหลักในการทำงานไว้ 4 ประการดังนี้คือ ส่งเสริมกสิกรรม มุ่งสอนวิทยา ดำรงศาสนาพัฒนาท้องถิ่น รวมทั้งพยายามทำความเข้าใจต่อการพัฒนาที่ถูกต้องแก่ชาวบ้านให้ ได้คือ การปรับปรุงแก้ไขและประสานสิ่งเก่าและสิ่งใหม่เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน

จากแนวคิดเกี่ยวกับการนำพุทธศาสนามาพัฒนาการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมดังกล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นสถาบันที่จำเป็นของสังคมอันจะขาดไม่ได้ แม้จะถูก กระแทกกระเทือนหรือดกดขี่ในบางคราวทั้งนี้เพราะชีวิตมนุษย์ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยวัตถุ ประการเดียววัตถุไม่สามารถสนองตอบความต้องการที่ไม่รู้จักจบสิ้นของมนุษย์ คุณค่าทางจิตใจ

จึงยังคงมีความหมาย ยิ่งสภาพสังคมมีลักษณะผันผวนเต็มไปด้วยความขัดแย้งและจะทวีความรุนแรงในการตัดสินใจความขัดแย้งก่อให้เกิดทางสภาวะอันไม่พึงปรารถนาจนทำให้ประชาชนมีความคิดเห็นร่วมกันที่จะต้องทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อแก้ไขสภาวะดังกล่าว ดังนั้นศาสนาจึงถูกหยิบยกขึ้นมาในฐานะที่เป็นแกนกลางของจิตใจ เป็นกรอบแห่งความประพฤติของประชาชนในสังคมและการที่พระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อการพัฒนาสังคม พระสงฆ์ซึ่งถือได้ว่าเป็นตัวแทนในการที่จะนำหลักพุทธธรรมมาเผยแพร่และพัฒนาสังคม ตลอดจนควรที่จะมีหน้าที่ในการพัฒนาสังคมด้วยเพราะฉะนั้นพระสงฆ์จึงควรมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมให้มากขึ้น ดังเช่นในอดีตที่วัดและพระมีความหมายและมีคุณค่าต่อสังคมมาก

2. แนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

สุทธิพงษ์ ไชยเทพ (2539, หน้า 20-25) กล่าวไว้ ในหนังสือ "ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา" ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

1. จริยศึกษาเพื่อรับมือกับปัญหาของยุคพัฒนา

จริยธรรมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตและสังคมที่จะดำรงอยู่อย่างมีสันติสุขและจริยศึกษาก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตและสังคมที่ดำรงอยู่อย่างมีจริยธรรมโดยเฉพาะในยุคสมัยนี้ สังคมมีสภาพเสื่อมโทรมทางจิตใจ ผู้คนห่างเหินจากศีลธรรม จำเป็นจะต้องเร่งรัดการสร้างเสริมจริยธรรมและการพัฒนาจิตใจ จริยศึกษาควรได้รับการเน้นหนักเป็นพิเศษ ถ้ายังปรารถนาความเจริญในวิถีทางของการพัฒนาอุตสาหกรรม ก็ควรจะเข้าถึงความเจริญนั้นในสภาพที่ดีกว่าและมีปัญหาน้อยกว่าประเทศที่พัฒนาไปก่อน ด้วยการจัดการศึกษาโดยเฉพาะจริยศึกษาที่ป้องกันปัญหาและพัฒนาคนได้ตรงจุดตรงเป้า

2. ระบบจริยธรรมที่สอดคล้องกับพื้นฐานเดิมของสังคมไทย

พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งแห่งคำสอนและระบบจริยธรรมที่ยังปรากฏฝังลึกงลงในพื้นฐานของสังคมไทย แม้ว่าปัจจุบันในระดับพื้นผิว จะมองเห็นว่าผู้คนห่างเหินจากหลักจริยธรรมของพระพุทธศาสนา ก็ยังสืบต่ออยู่แน่นหนาในรากฐานทางวัฒนธรรมของไทยการสอนจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาหรือการนำพระพุทธศาสนามาใช้ในการสอนจริยศึกษาเป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องกลมกลืนกับรากฐานทางวัฒนธรรมและพื้นเพทางจิตใจของคนไทย เป็นจริยธรรมที่กลมกลืนบนพื้นฐานที่ต่อเนื่อง อีกทั้งเป็นการรู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่แล้วให้เป็นประโยชน์ซึ่งทำให้พร้อมที่จะทำงานได้ง่ายฉับไวกว่าและเบาแรงกว่าการกระทำด้วยวิธีอื่นจึงไม่มีเหตุผลที่จะปฏิเสธการสอนพระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์ในทางจริยธรรม

3. ชาวพุทธควรมีสติริยศึกษาแบบพุทธ

การปลูกฝังจริยธรรมต้องดำเนินไปอย่างมีกระบวนการและเป็นระบบ โดยสอดคล้องกับกฎเกณฑ์แห่งสังฆธรรมที่รองรับเป็นพื้นฐาน การที่สังคมไทยยอมรับพระพุทธศาสนาและนับถือสืบต่อกันมาก็เพราะมีความเชื่อในพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้าว่าได้ทรงค้นพบสัจธรรมและทรงสั่งสอนระบบจริยธรรมที่ถูกต้องจริงแท้ตรงตามสังฆธรรมนั้น จึงเห็นชอบและพอใจที่จะนำเอา

หลักเกณฑ์ทางศีลธรรมหรือระบบการปลูกฝังจริยธรรมของพระพุทธศาสนามาใช้เป็นระบบชีวิตทางศีลธรรมของคณาการศึกษพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องสำคัญมากสำหรับคนไทย คือ พระพุทธศาสนากลายเป็นเรื่องที่คุณคนไทยจะต้องรู้ ในฐานะที่เป็นสถาบันสังคมเป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ใหญ่กว้างครอบคลุมเป็นเนื้อหาสาระสำคัญของวัฒนธรรมไทยและเป็นมรดกของชนชาติไทย เมื่อมองกว้างๆ อย่างนี้ การศึกษาพระพุทธศาสนาก็คือการเรียนรู้สิ่งที่คนที่อยู่ในสังคมไทยควรจะรู้อย่างหนึ่งในฐานะที่เป็นการรู้จักเรื่องราวของประเทศของตนหรือสิ่งที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมของตน เป็นสิ่งที่พลเมืองส่วนใหญ่ถึงประมาณร้อยละ 95 นับถือกันอยู่ มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่จะต้องเกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันมีสถานที่คือวัดวาอาราม ตลอดจนจดหมายเหตุจากภาษาสื่อสารก็จำกัดตายตัว ด้วยเหตุนี้จึงเป็นความรับผิดชอบของการศึกษาที่จะต้องจัดให้คนไทยได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา ถ้าคนไทย ไม่รู้จักพระพุทธศาสนาทั้งในด้านเนื้อหาและสถาบันก็คงต้องถือว่าเป็นความบกพร่องของ การศึกษาไทย การจัดการศึกษาของไทยในความหมายหนึ่งก็คือการเตรียมคนไทยรุ่นใหม่ให้พร้อมที่จะมาอยู่ร่วมในสังคมไทยและมาช่วยพัฒนาสังคมไทย ถ้าจัดการศึกษาไม่ถูกต้อง ละเลยสิ่งที่คนไทยควรจะต้องรู้ทำให้เขาไม่รู้จักและปฏิบัติตัวไม่ถูก อันจะไม่เป็นผลดีทั้งแก่ชีวิตของตัวเองและแก่สังคมไทย จึงน่าจะตั้งยอมรับว่าการศึกษาในยุคปัจจุบันของไทยมีความผิดพลาดในส่วนนี้ซึ่งควรจะเร่งแก้ไข

กระทรวงศึกษาธิการ (2544, หน้า 30) กล่าวไว้ว่า การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนจำเป็นต้องอาศัยหลักการที่หลากหลาย เช่น หลักการปลูกฝังจริยธรรม หลักการพัฒนานักเรียนหลักการพัฒนากิจกรรมการเรียนการสอนจริยศึกษาและหลักการจริยธรรมกับการพัฒนาประเทศ นอกจากนี้ยังมีแนวคิดและนโยบายในการส่งเสริมและพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม

เกษมา วรวรรณ ณ อุบลฯ (2539, หน้า 5) ได้กล่าวถึงหัวใจของแผนการพัฒนาคคนในแผนพัฒนายุทธศาสตร์ที่ 8 ไว้ว่าการพัฒนาที่สำคัญที่สุด คือ การพัฒนาคคน ถ้าคนได้รับการพัฒนาทุกระบบในประเทศชาติรวมถึงระบบทางการศึกษาด้วย ต้องพัฒนาคคนให้มีความสุข พัฒนาคครอบครัวให้เป็นครอบครัวที่อบอุ่นและพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนที่เข้มแข็ง หากทำได้ ความสุขความเจริญย่อมเกิดในประเทศแน่นอน จะเห็นได้ว่าความคิดนี้สะท้อนอยู่ในนโยบายของรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐบาลปัจจุบันได้กำหนดเป็นนโยบายข้อแรกและถือเป็นภารกิจร่วมกัน ให้ปฏิรูปการเรียนรู้ให้เด็กมีโอกาศคิดค้น วิเคราะห์ ศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองและที่สำคัญที่สุดคือปฏิรูปการเรียนรู้พร้อมที่จะสอดแทรกเรื่องคุณธรรมจริยธรรมนอกจากนั้นให้แนวคิดพื้นฐานการเรียนการสอนคุณธรรมจริยธรรมว่าไม่ใช่เป็นเรื่องของวิชาเฉพาะ แท้ที่จริงเรื่องการพัฒนาวินัยเรื่องการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเป็นพื้นฐานการเรียนรู้ทั้งปวง ถ้าเด็กไม่สามารถปลดปล่อยความทุกข์ระทมที่กระหน่ำตัวเด็กได้ เด็กก็ไม่มีสติปัญญา ไม่มีสมาธิที่จะเรียนอย่างอื่นได้ ดังนั้นหากครูสามารถทำให้เด็กมีจิตใจสนุก มีจิตใจที่ผ่องแผ้ว เด็กก็สามารถเรียนรู้วิชาอย่างอื่นได้เสียก็เป็นอีกสิ่งสำคัญที่จะช่วยพัฒนาเด็กในด้านคุณธรรมจริยธรรมโดยครูนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมเข้ากับสถานการณ์ที่แตกต่างไปของเด็กแต่ละกลุ่มเพื่อให้เด็กได้

สะท้อนปัญหาที่อยู่ในใจและแนวคิดของเขาให้มากขึ้นและเรื่องของกัลยาณมิตร สื่อที่เหมาะสม จะทำให้ผู้เรียนสนุกเพลิดเพลิน ไม่เบื่อ การพัฒนาสื่อเพื่อให้เกิดความสนุกสนานจึงมีความ จำเป็น เพราะจะกระตุ้นเร้าให้เด็กสนใจ เมื่อผู้เรียนเกิดความสนุกสนานแล้วควรทำให้เกิดความ ท้าทาย ทางสติปัญญา มีความรู้สึกชวนขยายให้ลึกซึ้งมากขึ้น เช่น อยากรู้อ่าน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2537, หน้า 21-36) กล่าวถึงหลักพื้นฐานของการเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรมต่อไปนี้ น่าจะช่วยให้การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเกิดผลดีตามวัตถุประสงค์ได้มาก ขึ้น หากได้มีการนำไปประกอบการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาอย่างเหมาะสม

1. จริยธรรมเป็นมาตรฐานของความสัมพันธ์ระหว่างตนและผู้อื่นรวมทั้งสิ่งอื่น และ ระหว่างตนกับคุณธรรมที่มีอยู่ในตน เช่นนี้มาตรฐานของความสัมพันธ์จึงต้องเป็นมาตรฐานของ คุณธรรมและจริยธรรมที่ตนและผู้อื่นยอมรับร่วมกัน โดยมีคุณธรรมที่มีอยู่ในตนเป็นพื้นฐาน ทั้งนี้ รวมทั้งความสัมพันธ์กับสถาบันทางสังคม กับธรรมชาติ และกับธรรมชาติที่สูงขึ้น ซึ่งจะก่อให้เกิด สติปัญญา สามารถช่วยให้มีจริยธรรมที่เหมาะสมกับกาลเทศะ และเหมาะสมกับสภาพสังคมที่ เปลี่ยนไป

2. พฤติกรรมที่เป็นจริยธรรมอาจมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปตามความเหมาะสม แต่ คุณธรรมที่เป็นคุณลักษณะในจิตใจจะต้องยืนหยัดมั่นคงไม่เปลี่ยนแปลง

3. ปกติมนุษย์จะเรียนรู้เพื่อให้เกิดจริยธรรมอย่างหลากหลายกว้างขวาง ทั้งเป็น ทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งตั้งใจและไม่ตั้งใจ เป็นไปได้หรือไม่ที่การ พัฒนาคุณธรรมจริยธรรมมีปัญหาเพราะโรงเรียนจัดให้มีการเรียนรู้อย่างจำกัดอยู่ในห้องเรียน บางห้องในวิชาบางวิชา และโดยการตั้งใจสอนโดยตรงเท่านั้น

4. แบบอย่างที่ดีสามารถช่วยให้เกิดการพัฒนาคูณธรรมจริยธรรมได้ดีกว่าการสั่ง สอนหรือการสั่งให้ทำ การกระทำใดๆ ที่ปล้ำล้างคำสอนของตนเองเป็นอุปสรรคมากต่อการพัฒนา คุณธรรมจริยธรรม

5. การศึกษาค้นคว้าของเพียเจท์ และโคลบลเบอร์ก แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทาง จริยธรรมของเด็กตามอายุไว้อย่างน่าสนใจ ช่วยให้สามารถใช้เป็นข้อมูลในการจัดกิจกรรมเพื่อ การพัฒนาคูณธรรมจริยธรรมได้สอดคล้องกับธรรมชาติของเด็กมากขึ้น ได้แก่พัฒนาการจาก การเชื่อมั่นในคำสอนและทำตามโดยไม่ได้แย้ง มีความเข้าใจโดยใช้ความคิดมากขึ้น การตามใจ ตนเองใช้เหตุผลส่วนตัวโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องของสังคม การเห็นคุณค่าและกระทำตาม ความคาดหวังของสังคม มีค่านิยมและคุณธรรมประจำใจ ไปจนถึงสามารถกำหนดพฤติกรรมที่ดี จากความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเอง เป็นต้น

6. การให้รางวัลและการลงโทษอันเนื่องจากพฤติกรรมของเด็ก หากทำอย่าง เหมาะสมจะช่วยให้เกิดลักษณะทางจิตที่เป็นคุณ เรียกว่า “ความเชื่ออำนาจในตน” หมายถึง ความเชื่อว่าตนสามารถบันดาลให้เกิดผลดีหรือชั่วได้จากการกระทำของตน เป็นการส่งเสริมให้ เกิดคุณธรรมจริยธรรมในทางที่เป็นผลดีต่อตนเองและสังคม

7. การช่วยให้เด็กเชื่อจากประสบการณ์และความคิดของเด็กเองว่า การมุ่งหรือมองให้เห็นอนาคตที่ดี มากกว่าผลหรือความพอใจในปัจจุบัน และการบังคับตนเองควบคุมตนเองให้ได้ มากกว่าการควบคุมบังคับจากภายนอก จะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการสร้างเสริมคุณธรรมจริยธรรมให้กับตนเอง

8. รูปแบบของการอบรมสั่งสอนหรือเลี้ยงดู จะมีผลต่อการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมมาก ซึ่งแม้การวิจัยจะพบว่ารูปแบบรักสนับสนุน ให้กำลังใจ สนับสนุนให้แสดงความคิดเห็น สนับสนุนให้ทำความดี ไม่ลงโทษแบบเขียนตีดุว่า แต่ใช้การลงโทษแบบลิดรอนสิทธิ์ และแบบใช้เหตุผล กระตุ้นให้รู้จักใช้เหตุผล ใคร่ครวญพิจารณาก่อนตัดสินใจจะช่วยให้เด็กมีคุณธรรมจริยธรรมสูงกว่าแบบควบคุม เข้มงวด ปฏิบัติตามคำสั่งอย่างเคร่งครัด และลงโทษถ้าทำผิด แต่ก็ควรคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลของเด็กด้วย การกระทำต่อเด็กให้สอดคล้องกับธรรมชาติของเด็กมีผลมากต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

9. การเตรียมความพร้อมของเด็กเพื่อรองรับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมต่อไปนี้เป็นสิ่งจำเป็นสามารถช่วยเสริมให้การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเป็นไปอย่างเข้มแข็งยิ่งขึ้น

9.1 สถิติปัญญา สามารถเข้าใจเหตุผล เชื่อมโยงเหตุการณ์และคาดคะเนผลของการกระทำ

9.2 สุขภาพจิตที่ดี ปรับตัวได้ เข้าใจตนเองและผู้อื่น แก้ปัญหาได้ดี วิตกกังวลต่ำ ยอมรับแบบอย่างจากผู้อื่น

9.3 มีประสบการณ์ทางสังคม รู้จักเอาใจเขาใส่ใจเรา เข้าใจสภาพปัญหาของผู้อื่น ทราบว่าการกระทำของตนจะมีผลกระทบต่อผู้อื่นอย่างไร

จึงพอสรุปได้ว่าการพัฒนาด้านคุณธรรมจริยธรรม ไม่ใช่เฉพาะหน้าที่ของครูคนใดคนหนึ่งแต่เป็นหน้าที่ของครูทุกคนต้องตระหนักว่าการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเป็นพื้นฐานแห่งการเรียนรู้จึงต้องช่วยกันผลักดันเรื่องนี้ว่าทำอะไรสื่อที่ผลิตจะเป็นสื่อที่จะช่วยเตรียมความพร้อมของครูให้ก้าวไปสู่บทบาทได้ด้วยความมั่นใจ และสามารถพลิกแพลงได้ ทำอย่างไรจะมีสื่อที่จะช่วยให้ครอบครัว ครู และกลุ่มเพื่อน เป็นกัลยาณมิตรที่เกื้อหนุนให้เด็กได้พัฒนาตนเอง

3. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม

สุมนา เลือเอก (2551, พฤศจิกายน 20) กล่าวไว้ว่า สภาพการศึกษา (สทศ.) ระบุถึงความสำคัญของการจัดทำโครงการจัดทำรูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ว่า จากการจัดทำโครงการวิจัยศึกษารูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ได้พบรูปแบบของการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ 4 รูปแบบ คือ รูปแบบของบ้าน (ครอบครัว) วัด โรงเรียน (สถานศึกษา) และชุมชน รูปแบบทั้ง 4 นี้เป็นรูปแบบที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง โดยทุกรูปแบบจะมีเนื้อหาที่ควรรู้ทั้งทางกายและทางจิตใจ วิธีการปลูกฝังและการวัดผล โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมโดยครอบครัว

การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมโดยครอบครัว มีเนื้อหาสำคัญ คือ ด้านความรู้ ได้แก่ ความรู้เรื่องความดี/ความชั่ว พระคุณ หน้าที่ ระเบียบวินัย กติกาสังคมและศาสนา วัฒนธรรม ความรู้เหล่านี้ฝึกพฤติกรรมทางกายได้ โดยปลูกฝังความสุภาพ มีน้ำใจ กตัญญู มีระเบียบ ทำตามหน้าที่ ฟังตนเอง และอดออม ด้านการสร้างทัศนคติให้ตระหนัก รัก เคารพ เชื่อมั่น อดทน มีสำนึกขณะจะกระทำ สำหรับวิธีการอบรมปลูกฝังทำได้โดยวิธีอบรมด้วยวาจา ด้วยการปฏิบัติเอง ด้วยการปฏิบัติให้เห็น และ กระตุ้นให้คิด ทั้งนี้ต้องอาศัยความใกล้ชิดและทำตัวเป็นแบบอย่างของพ่อแม่

ในกรณีที่เด็กทำดี ควรชมเชย ย้ำผลการกระทำความดีที่เด็กทำให้เด็กฟัง และควรยกย่องต่อหน้าผู้อื่น เมื่อเด็กกระทำผิดควรพูดคุยอธิบาย ย้ำผลการกระทำผิดให้เด็กฟัง และพยายามลดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ด้านการวัดประเมินผล จะวัดจากพฤติกรรมและทัศนคติของเด็ก ผลที่คาดว่าจะได้รับคือ เด็กสุภาพ มีน้ำใจ กตัญญู มีระเบียบวินัย ทำหน้าที่ฟังตนเอง อดออม ตระหนักและเคารพ เชื่อมั่น อดทนและมีสำนึก

2. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมโดยโรงเรียน

รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมโดยโรงเรียน มีเนื้อหาที่สำคัญคือ ด้านความรู้ ได้แก่ ความรู้ในเรื่องความดี/ความชั่ว พระคุณ หน้าที่ ระเบียบวินัย การพัฒนาตน ความเป็นไทย สิ่งแวดล้อม และศาสนาวัฒนธรรม ความรู้เหล่านี้ฝึกพฤติกรรมทางกายได้ โดยปลูกฝังความมีสัจจะ มีน้ำใจ กตัญญู ทำหน้าที่ มีระเบียบวินัย ฝึกฝนสม่ำเสมอ เรียนรู้จากความผิด ฟังตนเอง ปฏิบัติตามคำสอน รักษาวัฒนธรรม/ สิ่งแวดล้อม และทำตนให้เป็นประโยชน์ ด้านการสร้างทัศนคติให้ตระหนัก รัก/ภาคภูมิใจ มุ่งมั่น เชื่อฟัง มีเหตุผล มีสำนึกขณะจะกระทำอย่างรอบคอบ สำหรับวิธีการอบรมปลูกฝังและการประเมินผลทำเช่นเดียวกับรูปแบบของครอบครัว แต่รูปแบบนี้ ผู้ที่ต้องทำตัวเป็นแบบอย่างคือ ครู อาจารย์ผู้สอน ผลที่คาดว่าจะได้รับคือ เด็กมีสัจจะ มีน้ำใจ กตัญญู รู้หน้าที่ มีระเบียบวินัย เรียนรู้ผิดถูก รักษาวัฒนธรรม สร้างประโยชน์ มีความภาคภูมิใจ มุ่งมั่น มีเหตุผล และมีสำนึก

3. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม โดยสถาบันศาสนา

รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม โดยสถาบันศาสนา มีเนื้อหาที่สำคัญคือ ด้านความรู้และวิธีการอบรมเช่นเดียวกับรูปแบบครอบครัว แต่ผู้ที่ทำหน้าที่ขัดเกลา คือ พระ นักบวช บุคคลากรทางศาสนา ส่วนผลที่คาดว่าจะได้รับคือ เด็กเป็นคนสุภาพ มีน้ำใจ กตัญญู เอื้อเฟื้อ มีระเบียบวินัย ขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน ตระหนักในความดี เคารพตัวเอง เชื่อมั่น มีความรักและเมตตา รวมทั้งมีสำนึกที่จะทำดี

4. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมโดยชุมชน

รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมโดยชุมชน มีเนื้อหาที่สำคัญคือ ด้านความรู้ ได้แก่ ความรู้วิธีการอบรมปลูกฝังเช่นเดียวกับรูปแบบที่ 1 แต่ผู้ที่ทำหน้าที่อบรมคือ กระบวนการภายในชุมชน ส่วนผลที่คาดหวังว่าจะได้รับคือ เด็กได้รับผิดชอบต่อสังคม เสียสละ รักษาสิ่งแวดล้อม บำเพ็ญประโยชน์ และเคารพกติกา พฤติกรรมและทัศนคติของเด็ก

เป็นที่ยอมรับกันว่าการใช้การศึกษาพัฒนาคนเพื่อให้เกิดเจตคติที่ดีต่อคนและสังคม มีความสำคัญควบคู่ไปกับการพัฒนาในด้านความรู้และทักษะ ทั้งนี้เพราะการพัฒนาด้านเจตคติดังกล่าวจะช่วยให้คุณใช้ความสามารถอย่างเต็มศักยภาพและเป็นไปในทางสร้างสรรค์ ไม่ก่อปัญหาให้กับสังคม เป็นคนที่สามารถทำหน้าที่เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมได้อย่างสมบูรณ์ แม้แต่ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการพัฒนาเยาวชนในแง่ของการพัฒนาเจตคติ การสร้างคุณธรรมจริยธรรม ซึ่งปรากฏอยู่ในความหมายของการศึกษาเอาไว้ในมาตรา 4 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545, หน้า 1) ว่า "การศึกษา หมายความว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลากร และสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางด้านวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคมการเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต" ในการสร้างความเจริญงอกงามของบุคคล และสังคมตามเจตนารมณ์ ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ คือ การพัฒนาเจตคติ การเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรมนั่นเอง ซึ่งเห็นได้จากการกล่าวถึงการจัดการศึกษา ในลักษณะของกระบวนการเรียนการสอน ในการเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรม เอาไว้ว่าเป็นระบบเริ่มจากความมุ่งหมายและหลักการ แนวทางการจัดการศึกษา การจัดการกระบวนการเรียนรู้ สาระสำคัญของหลักสูตร และการประเมินผล แต่เนื่องจากเจตคติจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งเป็นทั้งความรู้ที่นึกคิด ความเชื่อ ซึ่งเป็นนามธรรมอยู่ในตัวบุคคล และเป็นทั้งคุณลักษณะของพฤติกรรมที่มีพื้นฐานมาจากนามธรรมดังกล่าว แม้สังคมจะมีบรรทัดฐานชัดเจนว่าเรื่องใดเป็นคุณลักษณะที่พึงประสงค์ แต่ก็ยากที่จะพัฒนาคุณลักษณะภายในซึ่งเป็นนามธรรม (คุณธรรม) ให้สามารถเป็นพื้นฐานและกำกับให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ (จริยธรรม) ได้ ประกอบกับคุณลักษณะที่ต้องการในบางเรื่อง เช่น ความซื่อสัตย์ มีวินัย เสียสละ ฯลฯ จำเป็นต้องแปลออกเป็นพฤติกรรม และจัดกิจกรรมให้เหมาะสมกับการพัฒนาคุณลักษณะนั้นๆ จึงเป็นเรื่องยากที่จะพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมให้ได้ผลสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และประเมินว่าได้ผลตามวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด เช่นนี้ การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมจึงเป็นปัญหาที่ท้าทายสังคม เฉพาะอย่างยิ่งครูผู้ทำหน้าที่โดยตรงเป็นอย่างมาก

4. ปัญหาการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

อ้อมเดือน สดมณี (2539, หน้า 30-34) ได้กล่าวไว้ในแนวคิดวิธีการพัฒนาจริยธรรม แก่เยาวชนว่า นอกจากปัญหาการแปลคุณลักษณะที่เป็นนามธรรมออกมาเป็นรูปธรรมเพื่อให้สามารถจัดกิจกรรมการพัฒนาให้ได้ผลดังกล่าวแล้ว ยังมีปัญหาสำคัญที่ควรได้รับการพิจารณา อีกดังต่อไปนี้

1. เนื่องจากการพัฒนาด้านเจตคติหรือคุณธรรมจริยธรรมเป็นเรื่องของนามธรรม จึงมักปรากฏว่าเรื่องนี้เป็นหลักสูตรแฝง (hidden curriculum) และถ้าผู้ใช้หลักสูตรไม่คำนึงถึง จะไม่ปรากฏอยู่ในกิจกรรมการเรียนการสอนใดๆ เลย ซึ่งแตกต่างไปจากด้านความรู้และทักษะ ซึ่งจะปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนอยู่ในรายวิชาและคำอธิบายรายวิชา

2. รายวิชาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องคุณธรรมจริยธรรมถ้ามี จะเป็นกิจกรรมการเรียน การสอนในรูปของการให้ความรู้ ซึ่งจะไม่ใช่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมจนเกิด พฤติกรรมที่พึงประสงค์แต่อย่างใด

3. มีความพยายามที่จะเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็ก แต่ส่วนใหญ่จะเข้าไป ตามที่คิดว่าจะได้ผลดี ไม่ได้คำนึงถึงหลักเกณฑ์และใช้ผลการวิจัยเป็นเครื่องมือประกอบการ ดำเนินการมากนัก รวมทั้งไม่มีเครื่องมือที่ชัดเจนถึงผลที่ได้จากความพยายามนั้นๆ

4. สังคมมักคิดว่าการปลูกฝังและพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็กเป็นหน้าที่ของ สถานศึกษา แม้แต่ในสถานศึกษายังมีความเข้าใจว่าเป็นหน้าที่ของผู้สอนกลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และเป็นเรื่องของฝ่ายกิจกรรมนักศึกษามากกว่าจะคิดว่าเป็น หน้าที่ของผู้สอนทุกวิชาและทุกคน

5. การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมมักไม่เป็นกิจกรรมที่มีวิธีการสอดคล้องต่อเนื่องใน ระบบการศึกษาทุกระดับ รวมไปถึงสังคมเมื่อเด็กจบการศึกษา เช่นนี้ การพัฒนาจึงขาดตอนไม่ สามารถสร้างลักษณะนิสัยจนฝังลึกเป็นวัฒนธรรมได้

6. การแยกตัวสถานศึกษาออกจากชุมชน ทำให้ขาดโอกาสที่จะมีส่วนร่วมใน กิจกรรมของชุมชน ซึ่งกิจกรรมเหล่านั้นจะสามารถช่วยพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่าน ประสบการณ์ตรงของเด็กได้มาก

7. ขาดการเตรียมความพร้อมทางจิตใจเพื่อรองรับการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม ทำให้เด็กไม่สามารถพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมได้อย่างสมบูรณ์และยั่งยืน

8. ขาดศรัทธาในศักยภาพตามธรรมชาติของเด็ก ไม่เชื่ออย่างจริงจังว่าเด็กสามารถ สอนได้ ปรับตัวได้ หากใช้วิธีการที่ถูกต้องบนพื้นฐานของความรักใคร่ห่วงใยและปรารถนาดี อย่างจริงใจ

9. ไม่เห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการ ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมเท่าที่ควร

จึงพอสรุปได้ว่าปัญหาของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนั้นเป็นปัญหาที่ทุกฝ่ายควรตระหนักและให้ความสำคัญ โดยเฉพาะกิจกรรมที่ต้องจัดในการเรียนการสอน การพัฒนาตัวชี้วัด มีความต่อเนื่องและเข้าใจในศักยภาพของเด็ก รวมถึงให้ความสำคัญต่อการจัดบรรยากาศที่เอื้อต่อการปลูกฝังคุณธรรม

5. แนวทางการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

จิราภรณ์ อารยะรังษฤษฎ์ (2549, หน้า 53-59) กล่าวว่า iva เมื่อพิจารณาจากปัญหาและหลักพื้นฐานในการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมแล้ว น่าจะใช้แนวทางเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดผลดีดังต่อไปนี้

1. จัดให้สถานศึกษามีสิ่งแวดล้อมที่สะอาดร่มรื่น ใกล้ชิดธรรมชาติ มีบรรยากาศของคุณธรรมจริยธรรมที่เด็กสามารถเรียนรู้ และถือเป็นแบบอย่างได้ด้วยตนเอง
2. ให้เด็กมีโอกาสที่จะได้รับประสบการณ์ทางคุณธรรมจริยธรรมด้วยวิธีการและจากแหล่งที่หลากหลาย ทั้งจากเพื่อน ครู ครอบครัว ชุมชน และสังคม
3. ให้มีคุณธรรมจริยธรรมที่ยึดถือเป็นมาตรฐานเดียวกันในสถานศึกษา เพื่อมิให้เด็กสับสนเกิดความขัดแย้งในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของตน
4. จัดให้พฤติกรรมต่างๆ ในสถานศึกษามีความสอดคล้องไม่ขัดแย้งกับคุณธรรมจริยธรรมที่พึงประสงค์
5. พยายามใช้วิธีการที่สอดคล้องกับวัยและธรรมชาติของเด็ก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการให้ข้อมูลที่ถูกต้อง สนับสนุนให้กำลังใจ ให้โอกาส ใช้เหตุผลประกอบการตัดสินใจ และให้รางวัลด้วยวิธีการที่เหมาะสม
6. ผู้ที่จะอบรมสั่งสอน ให้รางวัลหรือลงโทษ จำเป็นต้องเป็นผู้ที่รักเด็กและเด็กรักกิจกรรมต่างๆ ที่ปฏิบัติร่วมกับเด็กต้องมาจากพื้นฐานของความรักและความเข้าใจระหว่งกัน
7. การให้รางวัลหรือการลงโทษต้องกระทำโดยรวดเร็ว สำหรับการให้รางวัลควรจัดให้ถูกต้องสอดคล้องกับเด็กแต่ละวัย ทั้งการสัมผัสทางกาย ชมเชยยกย่อง ประกาศเกียรติคุณ มอบเครื่องหมายแห่งความดี เช่น ถ้วย โล่ ฯลฯ ส่วนการลงโทษ เพื่อให้เกิดผลดีควรดำเนินการดังนี้
 - 7.1 ลงโทษตามเกณฑ์ที่ตกลงกันไว้
 - 7.2 เด็กเข้าใจชัดเจนโดยไม่เคลือบแคลงถึงความถูกต้องเป็นธรรม และเจตนาดีของครู พร้อมทั้งจะรับโทษ
 - 7.3 ลงโทษอย่างมีเหตุผล ไม่ก้าวร้าวรุนแรง ซึ่งเด็กอาจเลียนแบบเกิดผลเสียต่อบุคลิกภาพของเด็กได้
8. สอดแทรกการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในทุกวิชา ในทุกโอกาสอย่างมีระบบ มีการเตรียมการที่ดี และพยายามสร้างกระแสให้สังคมถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องเป็นแบบอย่างในเรื่องคุณธรรมจริยธรรม

9. มีความอดทนพอที่จะรอรับผลที่น่าพอใจ เด็กสามารถควบคุมตนเองได้จากภายในตัวของเด็กเอง ความจำเป็นที่ต้องควบคุมจากภายนอกน้อยลง และมีเครื่องชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการด้านคุณธรรมจริยธรรมที่พึงประสงค์พอที่จะใช้ประเมินผลได้อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า แม้การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมจะค่อนข้างซับซ้อน เพราะเกี่ยวข้องกับคนและบริบทต่างๆ ซึ่งมีผลกระทบต่อคนทั้งในรูปของความสอดคล้องและขัดแย้งกันอยู่เสมอ ทำให้คุณธรรมจริยธรรมเฉพะอย่างยิ่งคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนยังเป็นปัญหาที่สังคมจะต้องเอาใจใส่ดูแลเป็นพิเศษด้วยวิธีการอันถูกต้อง โดยถือว่าปัญหาการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเป็นปัญหาท้าทายที่ทุกคนจะต้องร่วมมือกันขจัดลงให้จงได้

กรมวิชาการ (2540, หน้า 34) ได้กล่าวถึง การอยู่ร่วมกันในสังคมต้องการปัจจัยหลายๆ ด้าน นอกจากปัจจัยด้านวัตถุแล้ว ปัจจัยทางด้านจิตใจก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน โดยเฉพาะความมีจริยธรรมในสังคมจะทำให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และเป็นที่ยังปรารถนาของคนในสังคม การปลูกฝังความเป็นพลเมืองดีและการเสริมสร้างจริยธรรมให้นักเรียนเป็นหน้าที่หลักอย่างหนึ่งของโรงเรียนและสถานศึกษาในทุกๆ ระดับ ความเป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรมสูงของผู้เรียนเป็นคุณสมบัติของประเทศชาติ และจะเป็นปัจจัยเอื้อต่อการพัฒนาประเทศ ครูและผู้บริหารหน้าที่ในการพัฒนาจิตใจและต้องเข้าใจหลักจิตวิทยาของมนุษย์ และรู้จักใช้วิธีอบรมสั่งสอนและเลือกเนื้อหาให้เหมาะสมกับระดับสติปัญญา และลักษณะทางอารมณ์ของผู้เรียน การใช้วิธีการเปลี่ยนแปลงบุคลากรอย่างเหมาะสมกับระดับสติปัญญาและลักษณะทางอารมณ์ของผู้เรียน การใช้วิธีการเปลี่ยนแปลงบุคลากรอย่างเหมาะสมกับลักษณะของเขา ย่อมจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ สำหรับนักเรียน ประกอบด้วย 3 ด้าน ดังนี้

5.1 การจัดการเรียนการสอน

ได้มีนักวิชาการและบริหารการศึกษาหลายท่าน ได้เสนอแนวทางการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์สำหรับนักเรียนดังต่อไปนี้

สรวงศ์ ไคว้ตระกูล (2539, หน้า 56) ได้กล่าวถึงทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจต์ (Piaget) ซึ่งอธิบายว่า พัฒนาการทางจริยธรรมของมนุษย์เป็นไปตามขั้นและขึ้นอยู่กับวัย โดยแบ่งเป็น 2 ชั้นใหญ่ๆ คือ ชั้นแรกอายุระหว่าง 5-8 ปี เป็นขั้นยอมรับกฎเกณฑ์จากผู้มีอำนาจเหนือตน (heteronomous) เช่น บิดามารดา ครู และเด็กที่โตกว่า เด็กจะปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด และเชื่อว่ากฎเกณฑ์เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ชั้นที่สอง เป็นขั้นยอมรับการเปลี่ยนแปลงของกฎเกณฑ์ (autonomous) อายุตั้งแต่ 9 ปีขึ้นไป เด็กจะเริ่มมีความคิดว่ากฎเกณฑ์คือข้อตกลงระหว่างบุคคล และผู้ที่ใช้กฎเกณฑ์จะต้องร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และกฎเกณฑ์อาจเปลี่ยนแปลงได้ ต่อมาโคลเบอร์ก (Kohlberg) ได้พัฒนาแนวคิดต่อจากเพียเจต์ โดยแบ่งพัฒนาการออกเป็น 6 ชั้น ได้แก่

ขั้นที่ 1 ขั้นหลบหลีกการลงโทษ (อายุ 2-7 ปี) คือ การตัดสินใจที่จะหลบหลีกไม่ให้ตนเองถูกลงโทษ

ขั้นที่ 2 ขั้นการแสวงหารางวัล (อายุ 7-10 ปี) คือ การตัดสินใจโดยมีความมุ่งหมายที่จะได้ผลตอบแทนที่คนพอใจหรือต้องการที่อยากจะได้

ขั้นที่ 3 ขั้นทำตามที่ผู้อื่นเห็นชอบ (อายุ 10-13 ปี) คือ การตัดสินใจโดยการคล้อยตามความเห็นชอบหรือการจูงใจของผู้อื่นโดยเฉพาะเพื่อน

ขั้นที่ 4 ขั้นทำตามหน้าที่ทางสังคม (อายุ 13-16 ปี) คือ การตัดสินใจโดยถือว่าตนมีหน้าที่จะต้องทำสิ่งนั้นในฐานะที่ตนเป็นหน่วยหนึ่งของสังคมนั้น และสังคมนั้นคาดหวังที่จะให้ตนทำหน้าที่ตามกฎเกณฑ์ต่างๆ

ขั้นที่ 5 ขั้นทำตามคำมั่นสัญญา (อายุ 16 ปีขึ้นไป) คือ การตัดสินใจโดยเห็นประโยชน์ของคนหมู่มาก ไม่ทำตนขัดต่อสิทธิอันพึงมีพึงได้ของผู้อื่น บุคคลที่มีจริยธรรมในขั้นนี้จะสามารถควบคุมบังคับใจตนเองได้

ขั้นที่ 6 ขั้นยึดอุดมคติสากล (ผู้ใหญ่) คือการตัดสินใจเพื่ออุดมคติอันยิ่งใหญ่ที่เป็นหลักประจำใจของตน บุคคลที่มีจริยธรรมในขั้นนี้นับว่าเป็นผู้มีจริยธรรมในขั้นสูงสุด

บุคคลแต่ละคนจะมีหรือไม่มีการพัฒนา หรือมีการพัฒนาเร็วช้าต่างกัน สามารถวัดระดับจริยธรรมของบุคคลได้โดยดูจากเหตุผลเชิงจริยธรรมที่บุคคลนั้นให้ และเราสามารถที่จะส่งเสริมให้บุคคลมีพัฒนาระดับจริยธรรมให้สูงขึ้นกว่าเดิมได้ โดยการเปิดโอกาสให้บุคคลเรียนรู้จากการตัดสินใจทางจริยธรรมและอภิปรายร่วมกับผู้อื่น การได้แสดงความคิดเห็นและอภิปรายร่วมกับผู้อื่น จะทำให้บุคคลที่มีเหตุผลเชิงจริยธรรมต่ำ เรียนรู้การใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมสูงขึ้น การสอนหรือการพัฒนาจริยธรรมตามทฤษฎีการพัฒนาทางจริยธรรมสามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้

1. ระดับการพัฒนาการทางจริยธรรม และขั้นของการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมของโคลเบอร์กให้ความเข้าใจว่า เด็กในช่วงอายุต่างๆ จะมีการพัฒนาทางจริยธรรมไปตามลำดับขั้น และเด็กในชั้นเรียนแต่ละคนจะมีขั้นของการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมไม่เท่ากัน ดังนั้น ครูจึงสอนจริยศึกษาให้เด็กทุกคนเหมือนกันหมดไม่ได้ ครูจำเป็นต้องวิเคราะห์เด็กก่อนว่าเขามีขั้นเหตุผลเชิงจริยธรรมในขั้นใด แล้วจึงช่วยนำให้เขาได้พัฒนาขึ้นในขั้นสูงอีก 1 ขั้น โดยการพยายามจัดประสบการณ์ทางสังคมให้เหมาะสมกับพัฒนาการขั้นนั้น

2. พัฒนาการทางจริยธรรมของบุคคลเกิดขึ้นได้จากการที่ได้มีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น และสภาพแวดล้อม การได้มีปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวจะช่วยให้บุคคลเข้าใจความคิดเห็นของบุคคลอื่นมากขึ้น ซึ่งเขาจะสามารถนำมาใช้ในการพิจารณาเพื่อตัดสินใจในปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาเชิงจริยธรรม ดังนั้น การให้เด็กเข้ากลุ่มทางสังคมต่างๆ จะช่วยให้เด็กได้เรียนรู้บทบาทของตนเองและของผู้อื่น อันจะช่วยให้เขาได้พัฒนาจริยธรรมในขั้นสูงขึ้นไปอย่างรวดเร็ว

3. ครูสามารถช่วยกระตุ้นพัฒนาการทางจริยธรรมของเด็กให้สูงขึ้น ได้โดยการช่วยให้เด็กได้ฝึกกับปัญหาความขัดแย้งเชิงจริยธรรมบ่อยๆ และฝึกให้เด็กได้วิเคราะห์

อภิปราย ได้แย้งกัน และตัดสินใจโดยพิจารณาความเห็นรวมทั้งกฎเกณฑ์ต่างๆ ทางสังคมด้วย เรื่องที่จะนำมาใช้ในการอภิปรายอาจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน หรือเป็นเรื่องที่ครูสมมติขึ้นก็ได้ แต่สถานการณ์ควรมีลักษณะใกล้เคียงกับความเป็นจริงของผู้เรียนและควรเป็นปัญหาที่สามารถใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมในระดับที่ตรงกับพัฒนาการทางจริยธรรมที่เป็นอยู่ของผู้เรียน และในระดับที่สูงกว่า การเสนอสถานการณ์ปัญหานั้น อาจใช้สื่อ เช่น ภาพ สไลด์ फिल्म สตรีป หรือวีดิทัศน์ ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในปัญหาชัดเจนขึ้น หรือหากใช้วิธีการแสดงบทบาทสมมติประกอบก็จะมีช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจตัวละครและสถานการณ์นั้นๆ ลึกซึ้งขึ้น นอกจากนี้ในการให้ผู้เรียนแสดงเหตุผลที่ใช้ในการตัดสินใจ และอภิปรายร่วมกันนั้น อาจนำกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ และเทคนิคอภิปรายกลุ่มแบบต่างๆ เข้ามาช่วยให้การอภิปรายมีประสิทธิภาพขึ้น

4. วิธีที่ครูสามารถช่วยกระตุ้นพัฒนาการทางจริยธรรมของเด็กให้สูงขึ้นได้อีกวิธีหนึ่งก็คือ การช่วยจัดบรรยากาศในห้องเรียนและในโรงเรียนให้เอื้อต่อการที่เด็กจะสามารถแสดงความคิดเห็น อภิปรายโต้แย้งเกี่ยวกับปัญหาขัดแย้งเชิงจริยธรรมกับเพื่อนๆ ได้อย่างเปิดเผย บรรยากาศในที่นี้ หมายถึง บรรยากาศของเสรีในการพูด แสดงความคิดเห็นการได้รับการยอมรับ และความปลอดภัยจากการถูกลงโทษ วิชาทฤษฎีวิจารณ์ และการกล่าวหาต่างๆ

ทศนา แคมมณี (2542, หน้า 3) อธิบายถึงทฤษฎีการเรียนรู้การวางเงื่อนไข แบบการกระทำนี้ว่า พัฒนาโดยนักจิตวิทยาชาวอเมริกัน ชื่อ สกินเนอร์ (Skinner) ทฤษฎีนี้อธิบายว่า พฤติกรรมของบุคคลเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม พฤติกรรมของบุคคลจะแปรเปลี่ยนไปตามผลที่ได้รับจากการกระทำที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมนั้น ซึ่งผลจากการกระทำนั้นมีอยู่ 2 ประเภท ได้แก่ ผลประเภทเสริมแรง (reinforce) ซึ่งทำให้พฤติกรรมนั้นมีอัตราเพิ่มขึ้น และผลประเภทถูกลงโทษ (punisher) ซึ่งทำให้พฤติกรรมนั้นมีอัตราลดลงหรือหมดไป ดังนั้นเราจึงสามารถวางเงื่อนไข โดยใช้ตัวเสริมแรงหรือตัวลงโทษเป็นเครื่องมือในการเพิ่มพฤติกรรมที่พึงปรารถนา และลดหรือขจัดพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนาได้ การพัฒนาและการสอนคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยม โดยการประยุกต์ใช้พุทธวิธีในการสอน หมายถึง วิธีที่พระพุทธเจ้าทรงสอนพุทธบริษัท คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือบุคคลทั่วไปทั้งเทวดาและมนุษย์ ตามพระนามที่ได้รับการยกย่องว่า “สตาเถว มนุสสานิ” ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พุทธศาสนิกชนหรือผู้ที่สนใจศึกษาพระพุทธศาสนา ต่างก็ทราบดีว่าพระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นพระบรมครูที่ยอดเยี่ยมหาที่เปรียบมิได้ ซึ่งจะเห็นได้จากการที่เมื่อพระองค์ทรงสอนแล้ว ผู้ฟังมักได้รับผลตามที่มุ่งหมาย คือได้บรรลุธรรมขั้นสูงขึ้นบ้าง คำบ้างขึ้นอยู่กับพื้นฐานของผู้ฟัง การที่พระพุทธเจ้าทรงสามารถสอนได้อย่างได้ผลในเรื่องที่สุมลึกที่สุดนั้น ก็เนื่องจากทรงเป็นผู้เปี่ยมไปด้วยพระบริสุทธิ์คุณพระปัญญาคุณและพระมหากรุณาธิคุณ พระพุทธองค์ทรงเป็นนักการศึกษาที่ยิ่งใหญ่ พุทธวิธีและเทคนิคต่างๆ ที่ทรงใช้ จึงได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก วิธีการปรับพฤติกรรมมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. บังคับหรือกำหนดพฤติกรรมเป้าหมายให้ชัดเจนมีลักษณะเป็นพฤติกรรมที่สังเกตได้

2. ใช้แรงเสริมที่เหมาะสมและถูกหลักการ

2.1 ใช้ตัวเสริมแรงทางสังคม เช่น การให้คำชมเชย ยกย่อง สนใจ ให้เกียรติ เป็นต้น

2.2 ให้รางวัลเป็นสิ่งของหรือใช้เบี้ย (token) แลกกับสิ่งของที่ผู้ปรับพฤติกรรมต้องการ

2.3 ให้ทำกิจกรรมที่ชอบ เช่น การอ่านหนังสือการ์ตูน การเล่นเกมที่นักเรียนชอบ

3. ติดตามสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้ปรับพฤติกรรม เมื่อมีพฤติกรรมที่ต้องการเกิดขึ้น ควรให้แรงเสริมเป็นครั้งคราว เพื่อจะให้พฤติกรรมนั้นคงอยู่ถาวร การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยม โดยการพัฒนาเหตุผลเชิงจริยธรรม ตามทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรม (moral development theory)

สุมณ อมรวิวัฒน์ (2535, หน้า 98) ได้กล่าวถึง หลักธรรม: ไตรสิกขาได้ประยุกต์หลักไตรสิกขาซึ่งเป็นกระบวนการศึกษาทางด้านปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ จะนำเข้าสู่ภาวะไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา มาใช้ในการเรียนการสอน โดยจัดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้โดยผ่านขั้นตอน 3 ขั้นตอน คือ

1) ขั้นศีล หมายถึง ขั้นที่ผู้เรียนต้องควบคุมตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัยทั้งกายและวาจา ให้อยู่ในสภาพเรียบร้อย เป็นปกติ ร่างกายพร้อมที่จะเรียนรู้

2) ขั้นสมาธิ หมายถึง เป็นขั้นที่ผู้เรียนรวบรวมจิตใจความคิดแน่วแน่ในจุดเดียว เรื่องเดียว

3) ขั้นปัญญา เป็นขั้นที่ผู้เรียนใช้สมาธิ ในการทำความเข้าใจสิ่งที่เรียนจนเกิดการเรียนรู้ในเรื่องที่ตรงตามที่เป็นจริง

ทิศนา ชนมมณี (2542, หน้า 30) ได้กล่าวถึง การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยม โดยวิธีสอนแบบต่างๆ ในปัจจุบันได้มีการส่งเสริมให้ครูมีการจัดการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางมากขึ้น ซึ่งการที่ครูสามารถจัดได้ ต้องอาศัยวิธีสอนแบบต่างๆเข้ามาช่วยในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน วิธีสอนที่ใช้กันอยู่นี้สามารถนำมาใช้ในการสอนคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมได้ เช่น

1. การเล่านิทาน เป็นการสอนที่ใช้นิทานเป็นสื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ เนื้อหาสาระที่ต้องการ ซึ่งครูอาจใช้สื่ออื่น ๆ ประกอบได้ เช่น หุ่น ภาพ แผ่นป้ายสาส์น การ์ตูน เป็นต้น นิทานที่ใช้มีหลายประเภท เช่น นิทานปรัมปรา (fairy tale) นิทานท้องถิ่น (legend) นิทานเทพนิยาย (myth) นิทานเกี่ยวกับสัตว์ (animal tale) นิทานคติธรรม (fable) นิทานไม่รู้จักจบ (cumulative tale) และนิทานตลก (humorous) นิทานใช้กับเด็กได้ดีกับเด็กเล็กและเด็กระดับ

ประถมศึกษา สำหรับเด็กโตและเยาวชนนิทานก็ใช้ได้ แต่เนื้อหาบทกวีต้องเหมาะกับระดับของผู้เรียน

2. การเล่นเกม เกมเป็นการเล่นภายใต้กติกาที่กำหนด โดยมีจุดมุ่งหมายของการเล่น โดยทั่วไปแล้วจะมีการแข่งขันเพื่อให้เกิดความสนุกสนานตื่นเต้น เกมการเล่นหลายเกมสามารถใช้ในการสอน และฝึกคุณธรรม และจริยธรรมต่างๆ ได้ดี เช่น ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การเสียสละ ความอดทน การมีน้ำใจนักกีฬา รู้แพ้ รู้ชนะ การให้อภัย การเล่น และทำงานเป็นทีม การเคารพสิทธิผู้อื่น เป็นต้น

3. การใช้กรณีตัวอย่าง เป็นการสอนที่ใช้เรื่อง ที่คัดสรรมาหรือเขียนขึ้นให้ ผู้เรียนได้ศึกษา โดยมีประเด็นคำถาม ให้ผู้เรียนฝึกคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา เรื่องที่คัดสรรมา หรือเขียนขึ้นนี้ ควรจะเป็นเรื่องที่คล้ายคลึงกับความเป็นจริง

สรุปได้ว่า การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ของนักเรียน ในการจัดการเรียนการสอนนั้น สามารถเลือกใช้วิธีการได้หลายรูปแบบ เช่น การจัดบรรยากาศ ห้องเรียน การเล่านิทาน การเล่นเกม และการเสริมแรง หรือการลงโทษเพื่อเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมทำให้ผู้เรียนได้เข้ากลุ่มสังคมต่างๆ ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้บทบาทของตนและของผู้อื่น ซึ่งจะช่วยพัฒนาแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อมของตนในทางที่ดีขึ้นได้

5.2 การจัดกิจกรรมปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมโดยตรง

ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2538, หน้า 69-70) กล่าวว่า วิธีการส่งเสริมการสนับสนุน ลักษณะที่พึงปรารถนาโดยการให้รางวัลเมื่อบุคคลทำความดี หรือแสดงลักษณะทางจิตใจที่น่าปรารถนาให้ปรากฏ การพัฒนาจริยธรรมจะให้ผลดี ถ้ามีการสนับสนุนให้บุคคลทำความดี มากกว่าการลงโทษเมื่อเขาทำผิดวิธีการให้รางวัลจะต้องใช้ให้เหมาะสมกับจิตใจของบุคคลตามอายุ และชั้นจริยธรรมของเขาดังนี้ อายุ 0-7 ขวบ ให้ความสัมพันธ์ทางกายที่อ่อนโยน เช่น ลูบหัว ลูบหลังด้วยความรักและพอใจในเด็กเป็นรางวัลแก่เด็ก อายุ 0-7 ขวบ ให้เป็นรางวัลที่เป็นวัตถุ หรือสิ่งของเล็กๆ น้อยๆ ที่เด็กชอบ และให้ความสนใจ และเอาใจใส่เด็กเมื่อทำความดีควบคู่ไปด้วย อายุ 10-13 ปี กล่าวชมเชยเด็กต่อหน้าเด็กและต่อหน้าคนอื่น เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี และมีวิธีปลูกฝังอยู่ 3 วิธี คือ

1. การให้ประสบการณ์ตรงกับผู้เรียน การพัฒนาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ หลักการความประพฤติกของการตัดสินใจได้ความรู้ว่าสิ่งใด ถูก หรือผิด เป็นสิ่งที่จำเป็นซึ่งอาจใช้ ด้วยวิธีการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ สามารถแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันได้รวมทั้งการพัฒนา ความเชื่อในความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมจากผลของการกระทำด้วย

2. การใช้ตัวอย่าง คนเราชอบการเลียนแบบ การมีตัวอย่างเป็นการเรียนรู้อย่างหนึ่งทำให้เกิดความเข้าใจดีขึ้น ตัวอย่างจากสื่อต่างๆ เช่น หนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ วิทยุ เป็นต้น จะมีอิทธิพลต่อความรู้ความเข้าใจและความรู้สึกผิดชอบชั่วดี

3. การอธิบาย เป็นการพูด ชี้แนะ แนะนำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจหลักการ ความประพฤติกี่ดีเห็นตัวอย่างจากการสังเกตของตน ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเชื่อและนำไปปฏิบัติตามได้

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 4) กล่าวว่า การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม มีความสำคัญต่อตนเองและสังคม โดยเฉพาะครูทุกคนตระหนักและมีความรับผิดชอบทั้งด้านความประพฤติที่เป็นแบบอย่างตลอดทั้งการเอาใจใส่ดูแล ในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม เพื่อให้นักเรียนเป็นทั้งคนดีและคนเก่ง ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพิธีทูลเกล้าถวายปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ของ 5 สถาบัน ณ ศาลาดุสิตดาลัย เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม 2532 ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า "...การสอนให้แก่นักศึกษาโดยเฉพาะบางแง่มุม อาจเห็นว่าดีว่าสอดคล้องต้องกับสมัยเร่งรัดพัฒนาแต่ถ้ามองให้ถี่ถ้วนรอบด้านแล้วจะเป็นการมุ่งสอนคนให้เก่งเป็นเกณฑ์อาจทำให้เกิดจุดบกพร่องต่างๆ ขึ้นในตัวบุคคลได้ไม่มากนักน้อย ที่สำคัญก็คือ

1. บกพร่องในความคิดพิจารณาที่รอบคอบและก้าวไกล เพราะใจร้อน เร่งจะทำให้เสร็จโดยเร็วเป็นเหตุให้หารงานผิดพลาด ชัดช้อง และล้มเหลว

2. บกพร่องในความนับถือและเกรงใจผู้อื่น เพราะถือว่าตนเป็นเลิศเป็นเหตุให้เย่อหยิ่งมองข้ามความสำคัญของบุคคลอื่นและมักก่อความขัดแย้งทำลายไมตรีจิต มิตรภาพ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างกัน

3. บกพร่องในความมั่งคั่งพอเหมาะพอดี ในการกระทำทั้งปวงเพราะมุ่งหน้าแต่จะทำ ให้เด่นให้ก้าวหน้า เป็นเหตุให้เห็นแก่ตัวเอาใจเอียงเอียง

4. บกพร่องในจริยธรรม และความรู้จักผิดชอบชั่วดี เพราะมุ่งแต่จะแสวงหาประโยชน์เฉพาะตัวให้เพิ่มพูนขึ้น เป็นเหตุให้ทำความผิดปลละความชั่วสามารถทุจริตโดยไม่สะดุ้งสะเทือน

สมน อมรวิวัฒน์ (2542, หน้า 607) กล่าวถึง บทบาทของสถานศึกษาในฐานะที่เป็นสถาบันหนึ่งของสังคม จึงมีแนวปฏิบัติด้านการอบรมศีลธรรมจรรยาหรือจัดสอนจริยศึกษาดังต่อไปนี้

1. ดำเนินการจัดการเรียนการสอนด้านการจัดการกิจกรรมและโครงการ ทั้งที่เป็นกระบวนการของหลักสูตรประถมศึกษา และเสริมหลักสูตร เพื่อให้ให้นักเรียนรู้จักผิดชอบชั่วดี ปฏิบัติตนตามหลักของศีลธรรม ประเพณี และศาสนา

2. ประสานงานและร่วมมือกับสถาบันอื่นของสังคม เช่น ครอบครัว วัด องค์การสมาคม อาสาสมัคร และหน่วยงานทางราชการที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานอบรมศีลธรรมและจิตใจแก่เยาวชน ซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มสำคัญในสังคม

3. จัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมภายในโรงเรียนให้มีความเป็นระเบียบ สะอาด สวยงามและสงบ เพื่อให้ให้นักเรียนเกิดความเคยชินกับสภาพดังกล่าว นอกจากนี้ ครูและบุคลากรในโรงเรียนยังทำตนเป็นตัวอย่างที่ดีในแง่บุคลิกภาพ กิริยามารยาท และลักษณะนิสัยที่ดีออกมาด้วย

4. โรงเรียนมีหน้าที่วางแผนงานในการป้องกันและแก้ไขพฤติกรรมของนักเรียนที่มีแนวโน้มไปในทางเลื่อม โดยเน้นการป้องกันให้มากที่สุด โรงเรียนจึงควรจัดกิจกรรมและบริการในด้านการให้คำปรึกษาและแนะแนวการติดต่อสัมพันธ์กับผู้ปกครองเพื่อป้องกันปัญหาเมื่อเริ่มมองเห็นปัญหาและเมื่อต้องแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว ปัญหาทางจริยธรรมของนักเรียนประถมศึกษาชั้นนั้น ไม่ค่อยมีมากนักเพราะเด็กในวัยนี้ยังเชื่อฟังผู้ใหญ่เพราะต้องพึ่งพาผู้อื่นอยู่มาก หากจะมีบ้างก็ได้แก่ พฤติกรรมที่ก้าวร้าว การเห็นแก่ตัว การปรับตัว เป็นต้น นักเรียนที่เข้าสู่วัยเริ่มรุ่น เช่น นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และปีที่ 6 อาจมีปัญหาเรื่อง เพื่อน เพศ ยาเสพติด และปัญหาสุขภาพจิต จึงมีความจำเป็นที่โรงเรียนจะต้องจัดกิจกรรมและบริการทางด้านให้คำปรึกษาและแนะแนวอย่างดี

กระบวนการทางสังคมในโรงเรียนที่เป็นการสร้างเสริมจริยธรรม การสั่งสอนและพัฒนาจริยธรรมแก่นักเรียนในสถานศึกษานั้นนอกจากจะเป็นการสอนอย่างเป็นระบบตามหลักสูตร แผนการสอน และระเบียบของการวัดและประเมินผลการสอนแล้ว ยังมีกระบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นหลายประการในโรงเรียนที่ช่วยสร้างเสริมและพัฒนาจริยธรรมของนักเรียนได้อย่างดีถึง กระบวนการทางสังคมในโรงเรียนที่น่าจะนำมาอธิบายเนื่องด้วยเกี่ยวข้องกับการพัฒนาจริยธรรมของนักเรียน ดังนี้

1. การประพฤติตามเกณฑ์และระเบียบวินัยของโรงเรียน โรงเรียนประถมศึกษาทุกแห่งย่อมมีกฎเกณฑ์และระเบียบปฏิบัติที่นักเรียนต้องยึดถือและปฏิบัติตามกฎและระเบียบเหล่านี้อาจบัญญัติขึ้นโดยกระทรวงศึกษาธิการ โดยผู้บริหารโรงเรียนและเกิดขึ้นโดยการตกลงร่วมกันของนักเรียนในโรงเรียนก็ได้ ตัวอย่างของกฎระเบียบได้แก่ เครื่องแบบการแต่งกายของนักเรียน ความประพฤติ และกิจกรรมที่นักเรียนต้องปฏิบัติทั้งขณะอยู่ในโรงเรียนและนอกโรงเรียน การรักษาสัมบัติของส่วนรวม การรักษาความสะอาด การเคารพครู การเชื่อฟังคำสั่ง การละเว้น กิริยาก้าวร้าวและการทะเลาะวิวาท การรักษาความปลอดภัยในบริเวณโรงเรียน ฯลฯ การปฏิบัติตามกฎระเบียบเหล่านี้นักเรียนจะต้องได้รับการบอกเล่า อบรม กวดขัน และสอดส่องดูแลให้ปฏิบัติอย่างถูกต้อง วิธีที่ดีคือ การที่โรงเรียน ผู้บริหาร และครู ได้ใช้วิธีสื่อสารความเข้าใจ เช่นการใช้ป้ายประกาศ จุลสาร แผ่นปลิว หรือการประกาศ การอบรมหน้าเสาธง อันช่วยให้นักเรียนได้ตระหนักถึงความสำคัญของกฎระเบียบต่าง ๆ ครูได้จัดกิจกรรมและสถานการณ์ที่ฝึกฝนให้นักเรียนมีระเบียบวินัยในตนเอง มีความเคยชิน และปฏิบัติตนถูกระเบียบจนเป็นนิสัย ข้อสำคัญที่สุด นักเรียนต้องตระหนักดีว่ากฎระเบียบมิใช่สิ่งที่ขัดแย้งกับเสรีภาพ การเคารพกฎระเบียบเป็นการกระทำที่ทำให้สังคมมีความเรียบร้อยและทำให้คนหมู่มากอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข การปฏิบัติตามกฎของโรงเรียนจึงเป็นการฝึกฝนตนเองอย่างหนึ่งที่นักเรียนจะสามารถนำไปใช้ในชีวิตจริงในสังคม โดยเป็นผู้ที่รู้จักเคารพกฎหมายและมีวินัยในตนเอง

2. ความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนกับเพื่อนและความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนกับครู กระบวนการทางสังคมที่นักเรียนได้เรียนรู้อยู่ตลอดเวลาที่อยู่ในโรงเรียน การสร้างความสัมพันธ์

อันดีกับเพื่อนนักเรียนด้วยกัน และการที่นักเรียนรู้สึกศรัทธาไว้วางใจครูของเขา นักเรียนได้มีเวลาอยู่กับครูและเพื่อนเป็นเวลาถึง 6 ปี ในโรงเรียนประถมศึกษา ตลอดเวลาอันยาวนาน นักเรียนย่อมได้ประสบการณ์และการเรียนรู้เรื่องของความอดทน อดกลั้น รู้จักการให้อภัย ลดความเห็นแก่ตัว เสียสละ รู้จักแบ่งปัน ช่วยเหลือผู้อื่น นักเรียนได้เรียนรู้วิธีการพูด การสื่อความหมายที่ทำให้กลุ่มเกิดความสามัคคีกัน รู้จักใจเขาใจเรา และสามารถปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับบุคคล กาลเทศะและชุมชนนั้นๆ การที่นักเรียนได้มีประสบการณ์ทางสังคมเช่นนี้ นับว่าเป็นการสร้างเสริมจริยธรรมโดยการเรียนจากชีวิตจริง ครูควรเอาใจใส่ชี้แนะและช่วยเหลือเมื่อนักเรียนเกิดปัญหาหรือหลงผิด และในกรณีที่นักเรียนบางคนมีปัญหาทางสังคม เช่นเป็นคนเก็บกต ก้าวร้าว มองคนในแง่ร้าย หรือเห็นแก่ตัวอย่างรุนแรง ฯลฯ ครูควรใช้วิธีการที่สุ่ม นุ่มนวล ตามหลักจิตวิทยาในการช่วยเหลือนักเรียนเหล่านั้น

3. สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านนักเรียน การที่นักเรียนได้มาเรียนหนังสือร่วมกันเป็นจำนวนมากในโรงเรียนเป็นเวลานานถึง 6 ปีนั้น นักเรียนมีโอกาสพบปะสมาคมกับเพื่อนนักเรียนที่มีอายุน้อยกว่า ที่อายุใกล้เคียงกัน และที่มีอายุมากกว่า การที่เด็กต่างเพศต่างวัย และภูมิหลังแตกต่างกันมาอยู่ร่วมกันเช่นนี้ ย่อมมีสถานการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นทั้งภายในห้องเรียนและนอกห้องเรียน เช่น การขัดแย้งกันด้านความคิดเห็น การทะเลาะวิวาทรังแกกัน การข่มขู่ลักขโมย การเลียนแบบและเอาอย่างกัน การแข่งขันชิงดีชิงเด่น การแบ่งพวกแบ่งกลุ่ม และเปรียบเทียบกันในด้านต่างๆ เป็นต้น จากการศึกษาสถานการณ์เหล่านี้ นักเรียนได้เรียนรู้วิธีการปรับตัว วิธีเลือกและการตัดสินใจและการแก้ไขปัญหาตามหลักของเหตุผลอย่างสันติ ประสบการณ์ของการเผชิญสถานการณ์ต่างๆ ในโรงเรียนนั้น หากนักเรียนได้รับการแนะนำชี้ทางที่ถูกจากครูที่เอาใจใส่ใกล้ชิด ก็นับว่านักเรียนมีโอกาสพัฒนาจริยธรรมตลอดเวลาที่อยู่ในโรงเรียนประถมศึกษา

4. การสร้างเสริมกำลังใจให้ประพฤติดี การให้รางวัล และการลงโทษ การสั่งสอนอบรมนักเรียนให้มีความประพฤติดีนั้น ปัจจัยที่ช่วยให้วิธีการสั่งสอนอบรมบังเกิดผลดีคือการให้รางวัลและการลงโทษอย่างมีเหตุผลและด้วยวิธีที่ถูกต้อง การเสริมกำลังใจหรือการให้รางวัลส่งเสริมให้นักเรียนประพฤติดีมีหลายวิธี เช่น การกล่าวคำชมเชย การให้เครื่องหมายของการทำความดี การมอบรางวัล การประกาศเกียรติคุณ การยกย่องในที่ประชุมตามโอกาสอันสมควร เป็นต้น ส่วนการลงโทษนั้นอาจมีความยืดหยุ่น ไปตามลักษณะของการกระทำ เช่น การกล่าวตู่ตีสอน การหักคะแนนความประพฤติ การประกาศความผิด การงดสิทธิอันพึงมีพึงได้ และการเขียนตี ทำทัณฑ์บน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี การให้รางวัลและการลงโทษจะบังเกิดผลในการสร้างเสริมจริยธรรมต่อเมื่อได้ปฏิบัติ ดังนี้

4.1 ให้รางวัลหรือลงโทษอย่างมีหลักเกณฑ์และเหตุผลอันเป็นที่ทราบและเข้าใจทั่วกันแล้ว

4.2 รางวัลหรือโทษต้องมีความเหมาะสมกับการกระทำ เหตุการณ์ ผลที่เกิดและวัยของผู้ที่ได้รับรางวัลหรือผู้ที่รับโทษ

4.3 การพิจารณาให้รางวัลหรือลงโทษต้องมีความยุติธรรม ปราศจากอคติและไม่ใช้อารมณ์ในการตัดสินใจให้รางวัลหรือลงโทษ

4.4 การให้รางวัลหรือการลงโทษต้องเป็นไปเพื่อการสร้างสรรค์มากกว่าการทำลายต้องก่อให้เกิดการแก้ไขมีใช้กอบัญหาอื่นตามมาทั้งด้านตัวครู นักเรียน ผู้ปกครอง กฎหมาย และศีลธรรม

การจัดโครงการส่งเสริมจริยธรรมในสถานศึกษา จึงมีกิจกรรมหลายๆ ประเภทหลายๆ วิธีที่จะสนองตอบต่อเป้าหมายและแนวคิดดังกล่าวให้เกิดเป็นผลสำเร็จที่ชัดเจนออกมา เอกวิทย์ ณ ถลาง ได้เสนอแนวทางที่สอดคล้องกับลักษณะดังกล่าว ในการปลูกฝังจริยธรรมให้เกิดขึ้นกับนักเรียนในวัย 6-12 ขวบ ไว้ในบทความวิชาการ “การพัฒนาค่านิยมของเด็กข้อเสนอแนะบางประการ” ดังต่อไปนี้

1. สร้างสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเด็ก ให้เด็กสามารถดูดซึมจริยธรรมที่ต้องการปลูกฝังโดยผู้ใหญ่ไม่ต้องเสียเวลาพร่ำสอนจนเกินไป เช่น ถ้าอยากให้เด็กเป็นคนสะอาดก็ต้องเพียรพยายามให้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่สะอาดเป็นเวลานานสัก 6 ปี 9 ปี 12 ปี เด็กก็จะเข้าใจความสะอาดและพัฒนานิสัยรักสะอาดขึ้นในตัวอย่างแน่นอน

2. ให้เด็กอยู่ใกล้ชิดตัวอย่างที่ดี เช่น ถ้าต้องการให้เด็กมีความซื่อสัตย์ ผู้ใหญ่ต้องมีความซื่อสัตย์ คิดอย่างไร สอนอย่างไร ก็ประพฤติปฏิบัติอย่างนั้น เมื่อเด็กได้เห็นตัวอย่างเช่นนั้นนานๆ เขาก็จะยอมรับดูดซึมจริยธรรมคือความมีสัจจะได้โดยไม่สับสนและขัดแย้ง

3. เสนอปัญหาให้เด็กคิด เมื่อเด็กเห็นปัญหาของคนอื่น หรือของสังคมที่ตนเป็นส่วนหนึ่งมากๆ ก็จะนำไปเปรียบเทียบกับประสบการณ์ของตนเอง และเกิดความเปลี่ยนแปลงนัยคายบางอย่างขึ้นในตัว คือ ได้ศึกษาวิเคราะห์จนเกิดความสำนึก (Selfrealization) มากขึ้น และเปลี่ยนแปลงค่านิยมและพฤติกรรมของตนเองโดยไม่รู้ตัว

4. แสวงหาแบบอย่างวัฒนธรรมที่ดีงาม และชี้้นำให้เด็กเข้าใจ อาจเกี่ยวกับศิลปะหรือธรรมชาติก็ไ้ การชักนำให้เด็กศึกษาและเข้าใจวัฒนธรรม หรือธรรมชาติความเป็นจริงของสรรพสิ่งก็เป็นทางหนึ่งที่จะขัดเกลาความคิดของเด็กให้ประณีตและพัฒนาค่านิยมของเด็กได้

5. จัดให้เด็กได้ศึกษาประสบการณ์จากวิชาการบางอย่าง ซึ่งสามารถพัฒนาค่านิยม เช่น วิทยาศาสตร์ช่วยสร้างค่านิยมให้เด็กรักความจริงมีเหตุผล ศิลปะช่วยขัดเกลาให้จิตใจละเอียดอ่อน พัฒนาสุนทรียภาพให้เกิดขึ้นในตัวเด็ก เป็นต้น

6. สร้างและปฏิบัติตามระเบียบวินัย ระเบียบในที่นี้ไม่ได้หมายถึงวินัยที่ผู้ใหญ่คิดเอาเองตามลำพังและเผด็จการครอบให้เด็ก แต่หมายถึงจริยธรรมที่ผู้ใหญ่และเด็กยอมรับนับถือร่วมกันตรงกันเป็นวินัยที่มุ่งสร้างความมีวินัยให้แก่ตนเอง

7. สนทนาวิสาสะในชีวิตประจำวัน เมื่อได้พบเห็นหรือสัมผัสสิ่งต่างๆ ทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน ในบ้านและนอกบ้านก็นำมาย่อยให้เด็กเห็นคุณค่าเห็นความหมายของสิ่งนั้นๆ

8. ให้โอกาสแก่เด็กจัดตั้งเป็นกลุ่มก้อนเพื่อศึกษาหาความรู้ในรูปของสโมสรหรือชมรม เช่น ชมรมธรรมชาติศึกษา ชมรมศิลปะ ชมรมโต้วาที เป็นต้น การให้อิสระภาพแก่เด็กตามรสนิยมและความปรารถนาของคนในทางที่ไม่เป็นภัยเช่นนี้เป็นการสร้างบรรยากาศและให้โอกาสเด็กได้พัฒนาตนเองตามพื้นฐานความถนัด ความสนใจ โดยเฉพาะกลุ่มวัยรุ่นและวัยที่ใกล้เป็นผู้ใหญ่เต็มตัว

9. สร้างคำขวัญ หรือภาษิตที่คนส่วนใหญ่จะยอมรับนับถือร่วมกัน ทั้งนี้ต้องอยู่ในขอบเขตที่เหมาะสม เพราะถ้าจะกลายเป็นการปลุกกระดม คือ ดึงคนส่วนใหญ่ให้เกิดความรู้สึกร่วมกันโดยไร้ปัญญา ไร้สติ หรือมีเจตนาถ้าพรวดพราดเกินไปก็อาจจะกลายเป็นของแสลงทำให้เด็กที่มีความคิดเกิดปฏิกริยาไม่ยอมรับเลยก็เป็นได้

10. แนะนำ หรือให้คำแนะนำปรึกษาเฉพาะตัวเป็นรายบุคคล เพราะเด็กต้องการความใกล้ชิด ต้องการคำแนะนำ และต้องการการแนะนำเป็นครั้งคราว โดยเฉพาะเมื่อเด็กมีปัญหาถ้ามีผู้ใหญ่ที่เห็นใจ เข้าใจปัญหาและสอดส่องดูแลทุกข์สุข ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะตัวของเด็กแล้วก็ย่อมจะเป็นความอุ่นใจของเด็กไม่ว่าเพศและมีที่พึ่ง

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2543, หน้า 278-288) กล่าวว่า การปลูกฝังจริยธรรมควรมีความสอดคล้องของประสบการณ์ตรงที่ได้รับ ตัวอย่างที่ใช้และการชี้แนะหากครูขาดการทำตัวให้เป็นตัวอย่างที่ดีการปลูกฝังจริยธรรมในตัวผู้เรียน ก็อาจไม่ได้ผลตามที่พึงปรารถนา

แนวทางการจัดกิจกรรมปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม

1. จัดโรงเรียนและสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนให้เอื้ออำนวยต่อการสอนคุณธรรม จริยธรรมอย่างสืบเนื่องสม่ำเสมอ

2. ให้นักเรียนได้เห็นตัวแบบทางคุณธรรมที่หลากหลายให้ครูอาจารย์และให้เจ้าหน้าที่ทุกๆ คนในโรงเรียน ประพฤติปฏิบัติตนเป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมตามหน้าที่ของตนโดยสม่ำเสมอจนเป็นนิสัย

3. ดำเนินการอบรมสั่งสอนนักเรียนทั้งนอกและในห้องเรียนให้ประพฤติปฏิบัติตามหลักจริยธรรม และหน้าที่ของนักเรียนอย่างสม่ำเสมอสืบเนื่องไม่ขาดตอน

4. กิจกรรมการส่งเสริมการจัดจริยธรรมภายนอกโรงเรียนให้สัมพันธ์กันภายในโรงเรียน

5. กำหนดระเบียบโรงเรียนในเรื่องต่างๆ ตามหลักจริยธรรมและดำเนินการให้นักเรียนถือปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ

6. ส่งเสริมการสอนจริยธรรมในห้องเรียน ให้มีทั้งการเรียนทฤษฎีและปฏิบัติ

7. ส่งเสริมให้มีการสอนแทรกคุณธรรม จริยธรรม ในการสอนวิชาต่างๆ และจัดกิจกรรมทุกอย่างของโรงเรียน

8. ส่งเสริมการจัดกิจกรรมให้นักเรียนได้คิด วิเคราะห์เชิงจริยธรรม ให้มากที่สุดเมื่อมีโอกาส

9. จัดกิจกรรมเพื่อยกย่องชมเชย เมื่อนักเรียนปฏิบัติตนอย่างมีคุณธรรม
10. จัดให้มีอุปกรณ์การเรียนการสอนจริยธรรม คุณธรรม กิจกรรมส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และห้องจริยธรรม ตามความเหมาะสม
11. ส่งเสริมให้นักเรียนประเมินผลงาน การปฏิบัติตนแล้วนำผลการประเมินไปปรับปรุงเพื่อพัฒนางานและพัฒนาคนต่อไป
12. จัดให้มีการประเมินผลและเสนอผลการจัดการปลูกฝัง และเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรม อย่างสม่ำเสมอทุกระยะ
13. จัดกิจกรรมกระตุ้นให้นักเรียนตระหนักถึงความสำคัญของคุณธรรมที่มีต่อตนเองและสังคม
14. ส่งเสริมให้นักเรียนคิดวิเคราะห์คุณธรรมที่ทำให้ผลงานสำเร็จผล
15. ให้นักเรียนได้มีโอกาสสำรวจตนเอง และเลือกแนวปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนให้มีคุณธรรมตามที่ต้องการ
16. จัดให้มีการประสานงานกับผู้ปกครอง ชุมชน และบุคลากรที่เกี่ยวข้องอย่างสม่ำเสมอ

คุณลักษณะของครูที่เอื้อต่อการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม

1. เป็นแบบอย่างที่ดี
2. เป็นกัลยาณมิตร มีน้ำใจ ให้กำลังใจ และเสริมแรง นักเรียนได้พัฒนาตนเอง
3. ใฝ่หาความรู้ทางธรรม และจิตวิทยาอยู่เสมอ
4. ทำงานอย่างมีหลักการและระบบ
5. มีความสามารถในการตั้งคำถามหลากหลาย เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนคิด

วิเคราะห์เชิงจริยธรรม

6. สามารถสร้างสื่อและนำสถานการณ์แวดล้อม (ข่าวเหตุการณ์เฉพาะหน้า ฯลฯ) มาใช้ประโยชน์ในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ได้อย่างหลากหลาย

สรุปได้ว่า การให้ประสบการณ์ตรงกับผู้เรียน ด้วยวิธีการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ สามารถแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน การใช้ตัวอย่างจากสื่อต่างๆ เช่น หนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ วิทยุ หารอธิบายเป็นการพูด ชี้แนะ แนะนำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจหลักการ ความประพฤติที่ดี จัดโรงเรียนและสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนให้เอื้ออำนวยต่อการสอนคุณธรรม จริยธรรมอย่างสม่ำเสมอ ให้นักเรียนได้เห็นตัวแบบทางคุณธรรมที่หลากหลายให้ครู อาจารย์และเจ้าหน้าที่ทุกคนในโรงเรียนประพฤติปฏิบัติตนเป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมตามหน้าที่ของตนโดยสม่ำเสมอ เป็นนิสัย จัดกิจกรรมเพื่อยกย่องชมเชย เมื่อนักเรียนปฏิบัติตนอย่างมีคุณธรรม และจัดให้มีการประเมินผล และเสนอผลการจัดการปลูกฝังและเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรม อย่างสม่ำเสมอทุกระยะ

5.3 การบูรณาการกับวิถีชีวิตทั้งในและนอกโรงเรียน

กระทรวงศึกษาธิการ (2544, หน้า 55-60) ได้เสนอแนวทางการจัดกิจกรรมการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม โดยวิธีการสอดแทรกในการสอนรายวิชาต่างๆ ได้แก่ การสอดแทรกในการนำเข้าสู่บทเรียน และการสอดแทรกในกิจกรรมหรือเนื้อหา การศึกษาในโรงเรียนเป็นแบบจำลองในการดำรงชีวิตของเยาวชนที่จะออกไปสู่สังคมอนาคตในชุมชน ดังนั้นการจัดบรรยากาศการดำรงชีวิตในโรงเรียนจึงมีความจำเป็นที่ต้องให้ผู้เรียนได้รู้จักฝึกคุณธรรม จริยธรรมอย่างผสมผสานกลมกลืนทั้งในโรงเรียนกระแสของสังคมชุมชนและโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคโลกไร้พรมแดน ส่วนขอบข่ายของงานพัฒนาให้นักเรียนมีวินัยคุณธรรมจริยธรรมไว้ดังนี้

1. กิจกรรมส่งเสริมพัฒนาความประพฤติ และระเบียบวินัย
 - 1.1 กิจกรรมลูกเสือ เนตรนารี นักศึกษาวิชาทหาร
 - 1.2 กิจกรรมอบรมนักเรียนประจำสัปดาห์
 - 1.3 กิจกรรมเข้าค่ายนักเรียนใหม่
 - 1.4 การรักษาความสะอาด การตรงต่อเวลา การแต่งกาย การเข้าแถวทำความเคารพ
2. กิจกรรมส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม
 - 2.1 การประหยัดและออม
 - 2.2 การเสียสละ
 - 2.3 ความขยันหมั่นเพียร
 - 2.4 ความอดทน อดกลั้น
 - 2.5 ความเมตตา กรุณา
 - 2.6 ความสามัคคี
 - 2.7 มีหลักฐานการจัดและมีการเผยแพร่

สำหรับแนวทางการจัดกิจกรรม การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม โดยวิธีการบูรณาการกับวิถีชีวิตทั้งในและนอกโรงเรียน ได้แก่

1. จัดกิจกรรมภายในโรงเรียน เช่น ลูกเสือ เนตรนารี ยุวกาชาด กิจกรรมชุมนุม กิจกรรมส่งเสริมหลักสูตรเป็นต้น
2. จัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมภายในโรงเรียน เช่น บริเวณโรงเรียนสะอาด ร่มรื่น สวยงาม มีป้ายคำขวัญเตือนใจนักเรียน มีการรักษาสถานที่และอุปกรณ์ต่างๆ อยู่ในสภาพดี เป็นต้น
3. จัดกิจกรรมร่วมกับชุมชน เช่น กิจกรรมเนื่องในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมเนื่องในวันรัฐพิธี/ราชพิธี กิจกรรมวันพ่อ/วันแม่/วันเด็ก กิจกรรมต่อต้านโรคเอดส์ กิจกรรมรณรงค์ประชาธิปไตย กิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

สรุปได้ว่า การส่งเสริมให้นักเรียนมีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์มี 3 ด้าน คือ การจัดการเรียนการสอน การจัดกิจกรรมปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่

พึงประสงค์โดยตรง และการบูรณาการกับวิถีชีวิตทั้งในและนอกโรงเรียน เป็นการสอดแทรกในกลุ่มสาระการเรียนรู้ต่าง ๆ การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน การสร้างเสริมกำลังใจ การจัดสภาพแวดล้อมในโรงเรียน และการนำนักเรียนร่วมทำกิจกรรมวันสำคัญทางศาสนาอยู่เสมอ สามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ให้เกิดประโยชน์สุขต่อตนเอง ผู้อื่นและสังคมได้

การบริหารโรงเรียนวิถีพุทธ

1. ความเป็นมาโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ

สืบเนื่องจากที่กระทรวงศึกษาธิการ จัดประชุมเรื่อง “หลักสูตรใหม่ เด็กไทยพัฒนา” ณ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2545 ที่ประชุมได้หารือถึงโรงเรียนที่จัดการศึกษา เพื่อสนองตอบต่อความสามารถที่แตกต่างกันของบุคคล เพื่อที่จะนำพาเด็กและเยาวชนไทยก้าวทันความเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างไร้ขีดจำกัดซึ่งโรงเรียนวิถีพุทธเป็นหนึ่งในโรงเรียนรูปแบบใหม่ ที่จะช่วยผลักดันให้เด็กและเยาวชนไทยสามารถพัฒนาตามศักยภาพ เป็นคนดี คนเก่งของสังคม และสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขซึ่งได้สรุปหลักการสำคัญเกี่ยวกับการดำเนินงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธไว้ว่าวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชาวไทยได้รับการกล่อมเกลามาจากคำสอนของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ยุคแรกของประเทศชาติไทยจนกล่าวได้ว่า วิถีพุทธ คือ วิถีวัฒนธรรมของชาวไทยส่วนใหญ่ จนมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ทั่วโลกตระหนัก และให้การยอมรับพุทธธรรมหรือพุทธศาสตร์เป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิตที่แท้จริง และฝึกให้ผู้ศึกษาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ตั้งแต่ระดับการดำเนินชีวิตของนักบวชผู้มุ่งมีชีวิตที่บริสุทธิ์ และในทุกระดับยังผลให้ผู้ศึกษาเองมีความสุขพร้อม ๆ กับช่วยให้คนรอบข้างและสังคมมีความสุขพร้อมกันไปด้วยอย่างชัดเจน

พุทธธรรมมีกรอบการพัฒนาหลักเป็นระบบการศึกษา 3 ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา คืออิทธิสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา ที่เรียกสั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกหัดอบรม เพื่อพัฒนากาย ความประพฤติ จิตใจ และปัญญา ไตรสิกขานี้เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้านและทุกวัย อีกทั้งมีความง่ายยาก ตั้งแต่เรื่องเบื้องต้นทั้งเด็กและผู้ใหญ่จนถึงเรื่องละเอียดซับซ้อนที่ยากจะหาองค์ความรู้อื่นใดมาเทียบได้

การศึกษาของกุลบุตรกุลธิดาและผู้ใหญ่ทั้งหลายในอดีตอันยาวนานของไทย มีฐานจากการใช้พุทธธรรมมาอบรมสั่งสอน แต่อาจไม่มีระบบของการศึกษาบังคับในยุคปัจจุบัน แม้ในปัจจุบันจะมีการศึกษาภาคบังคับแก่คนส่วนใหญ่ แต่ก็มิได้นำเอาพุทธธรรมมาเป็นฐานของการศึกษา แต่นำระบบและองค์ความรู้ตามโลกนิยมโดยมีฐานจากประเทศตะวันตกมาเป็นแกนในการจัดการศึกษาทำให้พุทธธรรมเองเริ่มมีความห่างเหินจากชีวิตของคนไทยยุคปัจจุบันมากขึ้น ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายในความล้ำมาแต่อดีตด้วยคุณค่าอันอนันต์ขององค์ความรู้ในพุทธธรรม และระบบไตรสิกขาที่ชัดเจนในการศึกษาพัฒนาผู้เรียนทุกวัย ทางกระทรวงศึกษาธิการจึงมี

แนวความคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษานำระบบค่าของพุทธธรรม และในความเป็นสมบัติของชาติซึ่งก่อร่างสร้างฐานของวัฒนธรรมไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติกำหนด ที่มีคุณสมบัติของการเป็นคนที่ดี เก่ง มีความสุขอย่างแท้จริง อันที่เป็นเป้าหมายแท้ของพุทธธรรมอยู่แล้ว ให้มีความชัดเจนขึ้น โดยผ่านการดำเนินงานของ “โรงเรียนวิถีพุทธ” จะเป็นตัวอย่างที่จะขยายผลสู่การพัฒนาในโรงเรียนอื่น ๆ ในวงกว้างต่อไป

2. ความหมายของโรงเรียนวิถีพุทธ

ไพรัช สู่แสนสุข, และบรรเจอดพร สู่แสนสุข (2551, ตุลาคม, 10) โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหารและการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา อย่างบูรณาการ

ทวีศักดิ์ ยั่งสุทธิ (2551, ตุลาคม 10) กล่าวว่า โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการ โรงเรียนวิถีพุทธจัดเป็นหนึ่งในโรงเรียนรูปแบบใหม่ ที่จะช่วยผลักดันให้เด็กและเยาวชนไทย สามารถพัฒนาตามศักยภาพ เป็นคนดี คนเก่งของสังคม อลະสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาพะเยา เขต 1 (2551, ตุลาคม 10) ระบุไว้ว่าโรงเรียนวิถีพุทธ หมายถึง โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาใช้พัฒนาผู้เรียนและบริหารสถานศึกษา ใช้การพัฒนาตามหลักไตรสิกขาและกระบวนการทางปัญญาในการดำเนินชีวิต

กระทรวงศึกษาธิการ (2547, หน้า 9) ระบุไว้ว่า โรงเรียนวิถีพุทธ หมายถึง โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนา มาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้ ได้พัฒนาการกิน อยู่ ดี ฟัง ให้เป็น โดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมแสงปัญญา และมีวัฒนธรรมเมตตา เป็นฐานการดำเนินชีวิต

กล่าวโดยสรุปโรงเรียนวิถีพุทธเป็นภาพที่สะท้อนถึงการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำหลักไตรสิกขามาใช้ในการพัฒนาผู้เรียน และแสดงถึงความพยายามนำหลักพุทธธรรมต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ในการบริหารและการจัดการศึกษา โดยให้มีรูปแบบที่หลากหลายตามความเหมาะสมของสถานศึกษาที่จะพัฒนาผู้เรียนได้อย่างดีที่สุด พร้อมกับสร้างสรรค์สภาพการดำเนินงานที่ผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนมีความสุข และได้พัฒนาสู่ชีวิต และสังคมที่ดีงามควบคู่กันไป

3. แนวคิดและหลักการของโรงเรียนวิถีพุทธ

กระทรวงศึกษาธิการ (2547, หน้า 11) ได้กำหนดว่า โรงเรียนวิถีพุทธดำเนินการพัฒนาผู้เรียนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิปัญญาอย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้โดยผ่านการพัฒนา การกิน อยู่ ฟังเป็น คือ มีปัญญารู้เข้าใจในคุณค่าแท้ ใช้กระบวนการทางวัฒนธรรม

แสงปัญญา และมีวัจนธรรมเมตตา เป็นฐานการดำเนินชีวิตโดยมีผู้บริหารและคณะครูเป็นกัลยาณมิตรการพัฒนาเน้นการจัดสภาพทุก ๆ ด้านเพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการโดยส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามตามลักษณะแห่งปัญญาวัชรธรรม 4 ประการ คือ

1. สัมปรีชสังเสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้กับคนดี ใกล้กับผู้รู้ อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ครูอาจารย์ดี มีข้อมูล มีสื่อดี คบหาคนดี อันหมายถึงคบสัตบุรุษ ไม่คบคนพาล เป็นการสร้างสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งครู อาจารย์ที่จะเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้เรียน ครั้นพุทธกาลองค์อุสิมารได้อาจารย์ที่เป็นคนพาล ทำให้องค์อุสิมารเข้าใจผิดคิดว่าการฆ่าคนให้ครบพันคนและใช้น้ำร้อยไว้ ที่คอจะทำให้ท่านได้ธรรมวิเศษ จนเกือบจะต้องทำกรรมกรรมและลอบปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า

2. สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตรการเรียนการสอนดี เป็นการสร้างหลักสูตรสถานศึกษาและกระบวนการเรียนการสอนที่ดีสอดคล้องกับสภาพเงื่อนไขของผู้เรียนให้ผู้เรียนฟังหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเพียรศึกษาอย่างตั้งใจและเอาใจใส่พร้อมทั้งน้อมนำมาปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อตนเองและผู้อื่น ได้แก่ธรรม 4 ประการ คือ ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา ความถึงพร้อมด้วยศีล ความถึงพร้อมด้วยการสละและบริจาคและความถึงพร้อมด้วยปัญญา

3. โยนิโสมนสิการ หมายถึง กระบวนการคิด วิเคราะห์ พิจารณาหาเหตุผลที่ดีและถูกวิธี เป็นการฝึกอบรมให้คนมีความพร้อมและความสามรถที่จะใช้กำลังทางจิตเป็นประโยชน์อย่างถึงที่สุด จนเกิดปัญหาในการแก้ไขปัญหาหรือพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างแยบยลด้วยเหตุผลที่อธิบายได้

4. ชัมมานุชัมมปฏิบัติ ความสามรถที่จะนำความรู้ที่จะนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ได้ถูกต้องตามหลักธรรมะ เป็นการฝึกฝนปฏิบัติอย่างเหมาะสมเพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพของตนเองตามความถนัดไปสู่ทิศทางที่มีความเจริญงอกงามยิ่งขึ้นทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม อารมณ์และปัญญา นอกจากนี้สถานศึกษาหรือโรงเรียนวิถีพุทธควรพัฒนางานในด้านต่าง ๆ คือ

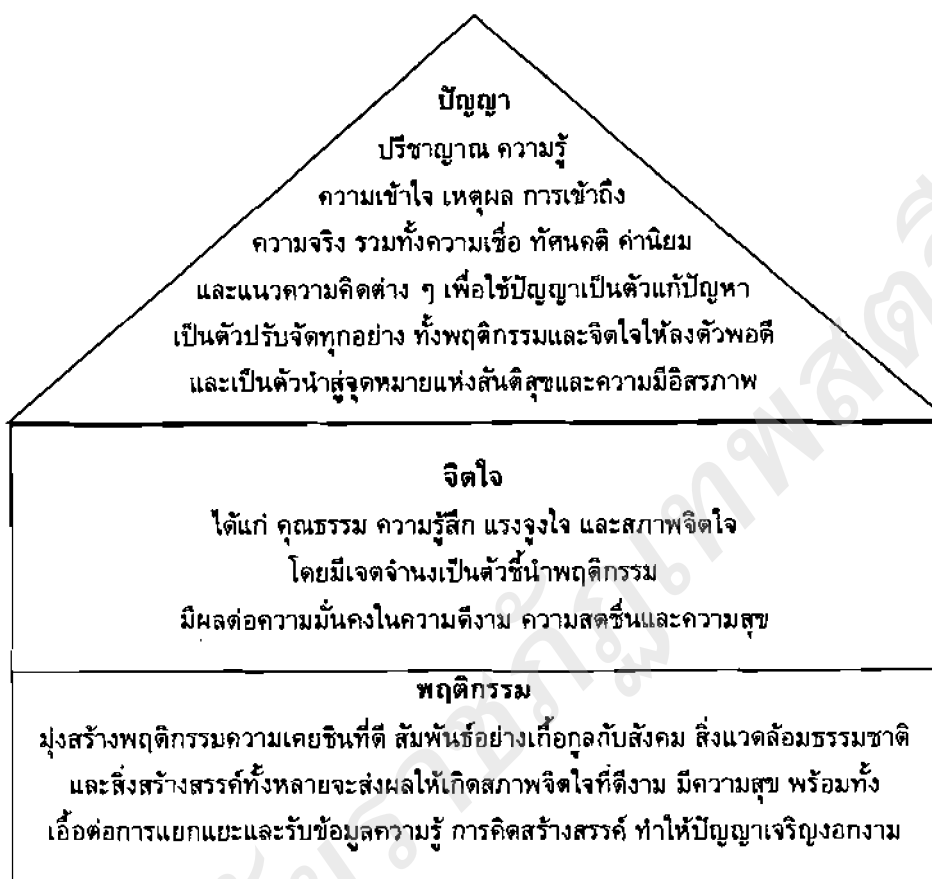
การจัดสภาพของโรงเรียนวิถีพุทธ ประกอบไปด้วย ด้านกายภาพ คือ อาคารสถานที่ ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อม เป็นต้น ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต เช่น กิจกรรมประจำวันกิจกรรมวันสำคัญ กิจกรรมนักเรียนต่าง ๆ ด้านการเรียนการสอน เริ่มตั้งแต่การกำหนดหลักสูตรสถานศึกษา การจัดหน่วยการเรียนรู้ แผนจัดการเรียนรู้ จนถึงกระบวนการเรียนการสอน ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ ในการปฏิบัติต่อกันระหว่างครูกับนักเรียนกับนักเรียน หรือครูกับครู เป็นต้น ด้านการบริหารจัดการ ตั้งแต่การกำหนดวิสัยทัศน์ จุดเน้น การกำหนดแผนปฏิบัติการการสนับสนุน ติดตามประเมินผลและพัฒนาต่อเนื่อง ซึ่งการจัดสภาพในแต่ละด้านจะมุ่งเพื่อให้การพัฒนานักเรียนตามระบบไตรสิกขา ดำเนินได้อย่างชัดเจนมี

ประสิทธิภาพ ดังเช่น การจัดการด้านกายภาพ ควรเป็นธรรมชาติ สภาพแวดล้อมที่ชวนให้มีจิตใจสงบ ส่งเสริมปัญญา กระตุ้นการพัฒนา ศรัทธา และศีลธรรม กิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต กระตุ้นให้การกิน อยู่ ดู ฟัง ดำเนินด้วยสติสัมปชัญญะเป็นไปตามคุณค่าแท้ ด้านการเรียนการสอน บูรณาการพุทธธรรมในการจัดการเรียนการสอนชัดเจน ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ เอื้ออาหารเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ส่งเสริมทั้งวัฒนธรรมเมตตา และวัฒนธรรมแสวงปัญญา เป็นต้น

4. ลักษณะสำคัญของโรงเรียนวิถีพุทธ

4.1 จุดเน้น

โรงเรียนวิถีพุทธเป็นสถานศึกษาในระบบปกติที่นำหลักพุทธธรรมหรือองค์ความรู้ที่เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาของสถานศึกษานั้น โดยมีจุดเน้นที่สำคัญ คือ การนำหลักธรรมมาใช้ในระบบการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา ซึ่งอาจเป็นการเรียนการสอนในภาพรวมของหลักสูตรสถานศึกษา หรือการจัดระบบวิถีชีวิตในสถานศึกษาของผู้เรียนส่วนใหญ่ โดยนำไปสู่จุดเน้นของการพัฒนาให้ผู้เรียนสามารถ กิน อยู่ ดู ฟังเป็น คือ ใช้ปัญญาและเกิดประโยชน์แท้จริงต่อชีวิต และการดำเนินการของสถานศึกษาจะแสดงถึงการจัดสภาพแวดล้อมและบรรยากาศที่เป็นกัลยาณมิตร เอื้อในการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้านด้วยวิถีวัฒนธรรมแสวงปัญญา ทั้งนี้การพัฒนาผู้เรียนดังกล่าวจัดผ่านระบบไตรสิกขา ที่ผู้เรียนได้ศึกษาปฏิบัติอบรม ทั้งศีล หรือพฤติกรรมหรือวินัยในการดำเนินชีวิตที่ติงามสำหรับตน สมาน หรือการพัฒนาจิตใจที่มีคุณภาพ มีสมรรถภาพ มีจิตใจที่ตั้งมั่นเข้มแข็งและสงบสุข และปัญญา ที่มีความรู้ที่ถูกต้อง มีศักยภาพในการคิด การแก้ปัญหาที่แยบคาย โดยมีครูและผู้บริหารสถานศึกษาเป็นกัลยาณมิตรที่สำคัญ ที่รักและปรารถนาดีที่จะพัฒนาผู้เรียนอย่างดีที่สุด ด้วยความเพียรพยายาม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2547, หน้า 23) ระบบการพัฒนาผู้เรียนด้วยไตรสิกขานี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้แนวคิดในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ดังภาพ 2

ภาพ 2 แนวคิดการพัฒนาผู้เรียนแบบไตรสิกขาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
 (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2548, หน้า 18)

4.2 สภาพของโรงเรียนวิถิพุทธ

สถานศึกษาจัดสภาพในทุก ๆ ด้านเพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการ และส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดความเจริญงอกงาม ตามลักษณะแห่งปัญญาวุฒิธรรม 4 ประการคือ สัมปรัสังเสวะ สัทธัมมัสสวณะ โยนิโสมนสิการ ชัมมานุชัมมปฏิบัติ ดังนี้

1. สัมปรัสังเสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้กับคนดี ใกล้กับผู้รู้ อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ครูอาจารย์ดี มีข้อมูล มีสื่อดี คบหาคนดี อันหมายถึงคบสัตบุรุษ ไม่คบคนพาล เป็นการสร้างสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งครู อาจารย์ที่จะเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้เรียน ครั้งพุทธกาลองค์อุสิมารได้อาจารย์ที่เป็นคนพาล ทำให้องอุสิมารเข้าใจผิดคิดว่าการฆ่าคนให้ครบพันคนและใช้นิ้วร้อยไว้ ที่คอจะทำให้ท่านได้ธรรมวิเศษ จนเกือบจะต้องทำกรรมและลอบปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า

2. สัทธัมมัสสวณะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตรการเรียนการสอนดี เป็นการ สร้างหลักสูตรสถานศึกษาและกระบวนการเรียนการสอนที่ดีสอดคล้องกับสภาพเงื่อนไขของผู้เรียนให้ผู้เรียนฟังหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเพียรศึกษาอย่างตั้งใจและ

เอาใจใส่ พร้อมกับน้อมนำมาปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อตนเองและผู้อื่น ได้แก่ ธรรม 4 ประการ คือ ความถึงพร้อมด้วย ศรัทธา ความถึงพร้อมด้วยศีล ความถึงพร้อมด้วยการสละและบริจาคและความถึงพร้อมด้วยปัญญา

3. โยนิโสมนสิการ หมายถึง กระบวนการคิดวิเคราะห์ พิจารณาหาเหตุผลที่ดีและถูกวิธี เป็นการฝึกอบรมให้คนมีความพร้อมและความสมารถที่จะใช้กำลังทางจิตเป็นประโยชน์อย่างถึงที่สุด จนเกิดปัญญาในการแก้ไขปัญหาหรือพิจารณาสิ่งต่างๆ ได้อย่างแยบยลด้วยเหตุผลที่อธิบายได้

4. ธรรมานุธรรมปฏิบัติ ความสมารถที่จะนำความรู้ที่จะนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ได้ถูกต้องตามหลักธรรมะ เป็นการฝึกฝนปฏิบัติอย่างเหมาะสมเพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพของตนเองตามความถนัดไปสู่ทิศทางที่มีความเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคมอารมณ์และปัญญา นอกจากนี้สถานศึกษาหรือโรงเรียนวิถีพุทธควรพัฒนางานในด้านต่าง ๆ

4.3 การบริหารโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ

ภาพอรรถงามของโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นภาพที่สะท้อนถึงการนำหลักธรรมพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักไตรสิกขามาใช้ในการพัฒนาผู้เรียน และแสดงถึงความพยายามนำหลักพุทธธรรมต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ในการบริหารและจัดการศึกษาอย่างชัดเจนโดยให้มีรูปแบบที่หลากหลายตามความเหมาะสมของสถานศึกษาที่จะพัฒนาผู้เรียนได้อย่างดีที่สุด พร้อมกับสร้างสรรค์สภาพการดำเนินงานที่ผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนมีความสุข และได้พัฒนาสู่ชีวิตและสังคมที่ต้งามควบคู่กัน (สิริกร มณีรินทร์, 2547, หน้า 4) โดยการบริหารโครงการโรงเรียนวิถีพุทธมีการกำหนดกิจกรรมไว้ทั้งในระดับชาติและระดับโรงเรียน ดังนี้

การบริหารโครงการระดับชาติ จะมีกิจกรรมหลัก ได้แก่

1. สร้างความเข้าใจแก่ผู้บริหารโรงเรียน และผู้รับผิดชอบโครงการ
2. ผลิตสื่อเอกสารวีดิทัศน์เพื่อเผยแพร่แนวคิดและตัวอย่างการดำเนินงานใน

โรงเรียนวิถีพุทธ

3. สร้างความเข้าใจแก่ครูทั้งในการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการวิถีพุทธและการจัดกิจกรรมเสริมลักษณะต่าง ๆ

4. นิเทศ เยี่ยมเยียน ประเมินผลการดำเนินงาน

5. สัมมนาเพื่อสะท้อนประสบการณ์ผลการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการปรับปรุงการดำเนินงานให้ดียิ่งขึ้น

การบริหารโครงการระดับโรงเรียน จะมีกิจกรรมหลัก ได้แก่

1. ประชาสัมพันธ์ สร้างความเข้าใจแก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเช่นครูและบุคลากรทุกคนผู้ปกครอง นักเรียน องค์กรสงฆ์ที่สถานศึกษาจะขอความอนุเคราะห์ ฯลฯ

2. ปรับสภาพบรรยากาศของสถานศึกษาตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ

3. ปรับปรุงการจัดการเรียนรู้โดยสอดคล้องหลักธรรมในการเรียนรู้ทุกสาระการเรียนรู้

4. ปรับปรุงการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรของสถานศึกษาให้สอดคล้องกับหลักการของโรงเรียนวิถีพุทธ

5. นิเทศ เยี่ยมเยียน ชื่นชม ให้กำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติงานและปรับปรุงการดำเนินงานให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น

6. ร่วมสัมมนาเพื่อรับฟังประสบการณ์การดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธของสถานศึกษา อื่น ๆ เพื่อนำมาปรับกิจกรรมการเรียนรู้ของสถานศึกษาตนเองต่อไป

เมื่อโรงเรียนพัฒนาสู่วิถีพุทธและได้พัฒนาจนเป็นโรงเรียนวิถีพุทธที่ชัดเจน จะสังเกตได้ถึงเปลี่ยนแปลงและประโยชน์อันมากมายที่เกิดตามมา ที่เปี่ยมไปด้วยความงดงาม และคุณค่า อาทิ

1. นักเรียนได้รับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ต่าง ๆ อย่างชัดเจนพร้อมกับการพัฒนาปัญญาและด้านอื่น ๆ การพัฒนาที่จะให้เป็นคนดี เก่ง และมีความสุขพร้อม ๆ กันที่ว่ายากจะไม่ยากสำหรับโรงเรียนวิถีพุทธ

2. การพัฒนาผู้เรียนที่เกิดขึ้นชัดเจนจะเป็นที่ชื่นชอบและชื่นชม ของทั้งผู้ปกครอง ครูอาจารย์ และชุมชนที่ได้รับทราบ อีกการยอมรับและความร่วมมือช่วยเหลือจะเกิดขึ้นอย่างทวีคูณ

3. สภาพแวดล้อมและบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ของโรงเรียนจะดีขึ้นมากที่เกื้อกูลการพัฒนาผู้เรียนรอบด้านทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ผู้คนที่เกี่ยวข้องล้วนเป็นกัลยาณมิตรแก่กันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อนักเรียน

4. บุคลากรในโรงเรียนพัฒนาตนเองทั้งวิถีการทำงานและวิถีชีวิตทำให้สภาพการทำงานมีความสุข มีคุณค่าเพิ่ม ชีวิตส่วนตัวพัฒนาสู่ความสะอาด สว่าง สงบชัดเจน เพราะความเป็นวิถีพุทธช่วยกล่อมเกลา

5. โรงเรียน โดยครู ผู้บริหาร บุคลากร และนักเรียน เป็นแบบอย่างต่อสังคม อีกเป็นพลังการพัฒนาสังคมวงกว้างให้ตั้งมั่งยัง ๆ ขึ้นได้

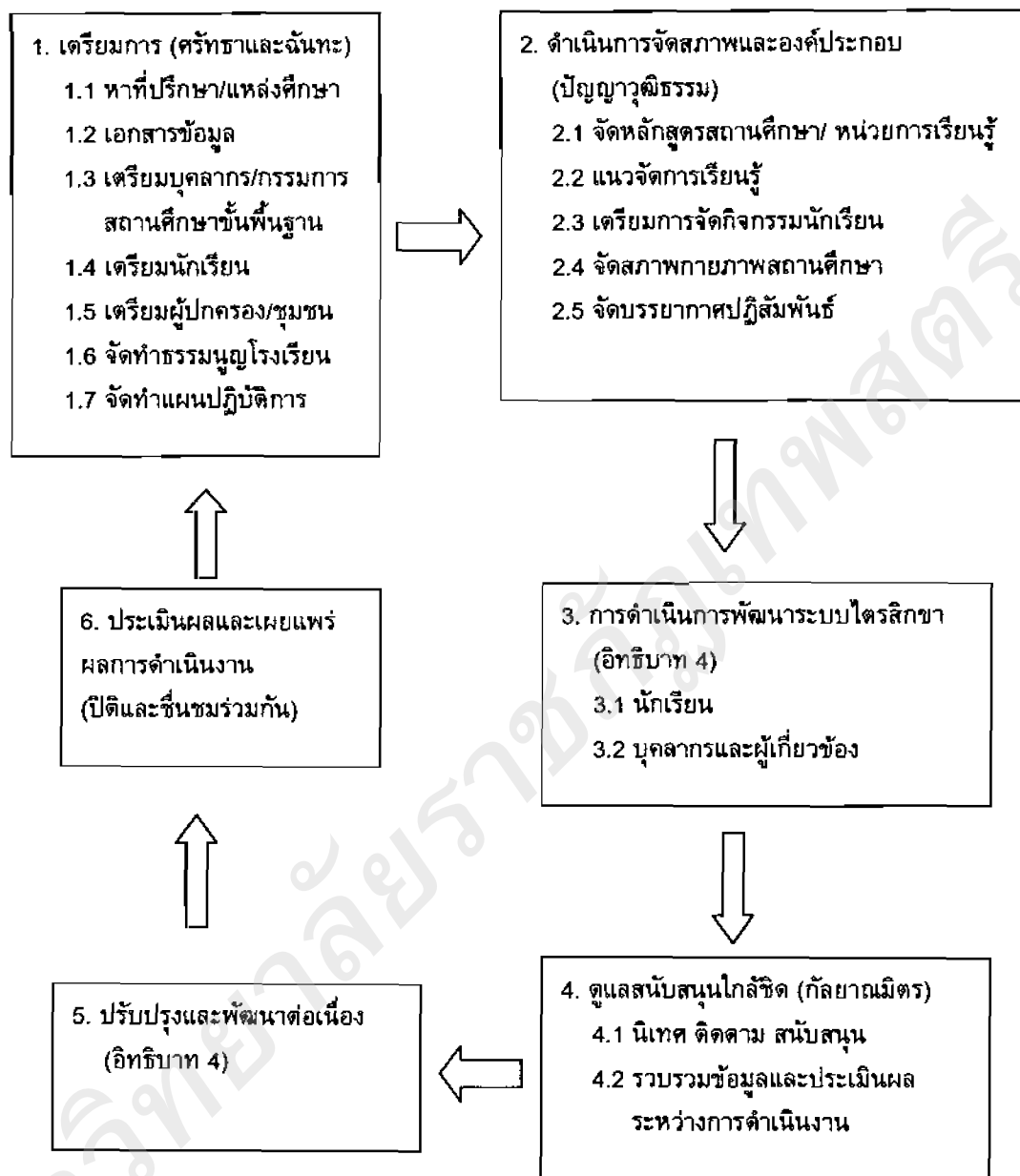
แนวการดำเนินการและจังหวะก้าวการพัฒนาของโรงเรียนวิถีพุทธแต่ละแห่งจะมีความแตกต่างกันได้ ตามลักษณะเฉพาะของแต่ละสถานศึกษา อย่างไรก็ตาม ก้าวอย่างที่ชัดเจนจะมีโอกาสเกิดขึ้นได้จากความพยายามในการพัฒนาผู้เรียนทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ควบคู่กันไปอย่างบูรณาการ บนวิถีการดำเนินชีวิตธรรมดาที่ส่งเสริมการพัฒนา “การกิน อยู่ ดู ฟังเป็น” คือ ดำเนินชีวิตได้อย่างรู้เท่าทันและจัดการได้ในลักษณะที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมให้มากที่สุด

แนวดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธในภาพเบื้องต้นที่โรงเรียนสามารถนำไปปรับใช้ได้
ตามความเหมาะสม ประกอบด้วย

1. การบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ
2. การจัดวิถีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้
3. กิจกรรมเสนอแนะการพัฒนา
4. การพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากรที่คาดหวัง
5. การถือกุศลสัมพันธ์โรงเรียนวิถีพุทธและชุมชน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. การบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ

ข้อเสนอแนะแนวดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธในภาพเบื้องต้น ที่เสนอเป็นแนวคิด
แนวทางซึ่งโรงเรียนสามารถนำไปปรับใช้ได้ตามความเหมาะสมต่อไป ประกอบด้วยประเด็นดังนี้
จังหวัดก้าวการพัฒนาสู่โรงเรียนวิถีพุทธที่ชัดเจนมีประสิทธิภาพจำเป็นต้องพิจารณา
องค์ประกอบและลำดับขั้นตอนที่เป็นระบบและลำดับขั้นตอนขององค์ประกอบต่อไปนี้เป็น
ข้อเสนอเชิงตัวอย่างหนึ่งที่โรงเรียนสามารถนำไปพิจารณาปรับใช้ได้ตามความเหมาะสมซึ่ง
ประกอบด้วยขั้นตอนดังที่กระทรวงศึกษาธิการได้ให้ความหมายการบริหารจัดการโรงเรียนวิถี
พุทธ ไว้ว่า เป็นกระบวนการบริหารจัดการเกี่ยวกับเรื่อง ดังแสดงในภาพ 3 (มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547, หน้า 88)

ภาพ 3 กระบวนการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ

แนวการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธโดยสังเขป ดังนี้

1. การเตรียมการ เป็นขั้นตอนความพยายามที่จะเตรียมสิ่งที่จะทำให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปได้โดยสะดวก ซึ่งมีประเด็นสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการเตรียมการ เช่น

1.1 การหาที่ปรึกษา แหล่งศึกษา และเอกสารข้อมูลต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรึกษาที่เป็นกัลยาณมิตรในการพัฒนาวิถีพุทธนี้ ซึ่งอาจจะเป็นพระภิกษุหรือฆราวาส ที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ มีศรัทธาและความรู้ชัดในพุทธธรรม ถ้าเป็นฆราวาสควร

เป็นแบบอย่างในสังคมได้ เช่น เป็นผู้ไม่ข้องแวะในอบายมุข เป็นผู้ทรงศีล ปฏิบัติธรรม เป็นต้น ที่ปรึกษาจะมีความจำเป็นมากโดยเฉพาะในระยะเริ่มของการพัฒนา

1.2 การเตรียมบุคลากร คณะกรรมการสถานศึกษา นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน ให้มีความตระหนักในคุณประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น ให้เกิดศรัทธา และฉันทะในการร่วมกันพัฒนาโรงเรียนวิถิพุทธ ด้วยปัญญาเข้าใจทิศทาง จากศรัทธาและฉันทะการพัฒนาความร่วมมือความสำเร็จในการพัฒนาคาดหวังว่าจะเกิดขึ้นได้ไม่ยาก สำหรับวิธีการเตรียมผู้เกี่ยวข้องนี้สามารถดำเนินการได้หลากหลายตั้งแต่วิธีทั่วไป เช่น การประชุมชี้แจง การสัมมนา จนถึงการประชุมสัมพันธ์ ที่หลากหลาย การร่วมกันศึกษาดูงาน เป็นต้น

1.3 การกำหนดเป้าหมาย จุดเน้น หรือวิสัยทัศน์ และแผนงาน ที่ชัดเจนทั้งระยะยาวในธรรมนูญสถานศึกษาและแผนปฏิบัติการรายปีก็ตามที่ผู้เกี่ยวข้องเห็นพ้องกันจะเป็นหลักประกันความชัดเจนในการดำเนินการพัฒนาโรงเรียนวิถิพุทธได้อย่างดี อันเป็นส่วนสำคัญของการเตรียมการที่ดี

2. การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ เป็นการดำเนินการจัดปัจจัยต่าง ๆ ของงารพัฒนาผู้เรียน ซึ่งประกอบไปด้วยสภาพทั้งกายภาพและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอันจะนำสู่การเป็นปัจจัยในการพัฒนาผู้เรียนตามหลักปัญญาวัชรธรรม 4 ประการคือ

2.1 การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ มีข้อมูล มีสื่อที่ดี (สัปปุริสสังเสวะ)

2.2 การใส่ใจศึกษาเล่าเรียน โดยมีฐานของหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี (สัทธัมมัสสวนะ)

2.3 การมีกระบวนการคิดที่ดี คิดถูกวิธี โดยมีสภาพและบรรยากาศที่ส่งเสริม (โยนิโสมนสิการ)

2.4 ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หรือนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้เหมาะสม (ธัมมานุธัมมปฏิบัติ)

สภาพและองค์ประกอบที่สำคัญที่จำเป็นต้องจัดส่งเสริมให้เกิดวิถิพุทธ มีตัวอย่างเช่น

(1) หลักสูตรสถานศึกษา หน่วยการเรียนรู้ และแผนการจัดการเรียนรู้ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเรียนการสอนที่โรงเรียนวิถิพุทธควรคำนึงถึงอย่างยิ่ง แนวคิดหนึ่งของการจัดคือ การบูรณาการหลักธรรมทั้งที่เป็นความรู้ (K) ศรัทธา ค่านิยม คุณธรรม (A) และการฝึกปฏิบัติหลักธรรม (P) ในการเรียนการสอนโดยอาจกำหนดในระดับจุดเน้นหลักสูตรสถานศึกษาที่แทรกในทุกองค์ประกอบหลักสูตรสถานศึกษา หรือกำหนดในระดับหน่วยการเรียนรู้ หรือแผนการจัดการเรียนรู้ ที่ครูจะนำสู่การจัดการเรียนรู้ต่อไป

(2) การเตรียมกิจกรรมนักเรียน ที่โรงเรียนต้องคิดและกำหนดให้เหมาะสมกับผู้เรียนของตนมากที่สุด ซึ่งลักษณะกิจกรรมที่กำหนดมีหลากหลายทั้งที่เป็นกิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์หรือประจำโอกาสต่าง ๆ และกิจกรรมวิถีชีวิต ซึ่งถ้าโรงเรียนเลือกกำหนดและ

เตรียมการไว้ล่วงหน้า จะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน อีกสะท้อนให้เห็นถึงคำกล่าวที่ว่า “การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกิน อยู่ ดู ฟังเป็น” (ป.อ.ปยุตโต)

การจัดสภาพกายภาพสถานศึกษา ที่หมายครอบคลุมถึงอาคารสถานที่ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อม อาณาบริเวณของสถานศึกษาซึ่งสถานศึกษาจำเป็นต้องคำนึงถึง การจัดให้เหมาะสม และมุ่งเน้นที่จะส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาไตรสิกขาให้มากที่สุด ทั้งที่ผ่านระบบ การเรียนรู้ตามหลักสูตรสถานศึกษาและผ่านการเรียนรู้วิถีชีวิตจริงจาก “การกิน อยู่ ดู ฟัง” ในชีวิตประจำวัน

การจัดบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ โดยผ่านการเตรียมการ การมอบหมายการรับผิดชอบ ของบุคลากรในการจัดกิจกรรมส่งเสริม หรือดูแลให้บรรยากาศปฏิสัมพันธ์ที่ดีเป็นกัลยาณมิตร เกิดขึ้นอย่างจริงจังต่อเนื่อง โดยจัดผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย อาทิ การกระตุ้นทุกคนทำตนเป็น ตัวอย่างที่ดี การยกย่องผู้ทำดี การปลูกศรัทธาค่านิยมปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อผู้อื่น เป็นต้น

3. การดำเนินการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาจุดเน้นการดำเนินการพัฒนา คือ นักเรียนของสถานศึกษา โดยเป็นการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาที่เป็นลักษณะบูรณาการ ทั้งใน กิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร และกิจกรรมวิถีชีวิตต่าง ๆ ที่ส่งเสริม “การกิน อยู่ ดู ฟัง ให้เป็น” เป้าหมายการพัฒนาจัดให้มีความชัดเจนที่พัฒนาทั้งองค์รวมของชีวิต ที่จะนำสู่การพัฒนา ชีวิตที่สมบูรณ์ในที่สุด

นอกจากการพัฒนาผู้เรียนอันเป็นภาระหลักแล้วสถานศึกษาจำเป็นต้องไม่ละเลย การพัฒนาบุคลากรของตนเองทั้งหมดด้วย เพราะบุคลากรโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ครูและผู้บริหารจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาผู้เรียน ดังนั้นยิ่งบุคลากรได้รับการพัฒนาตามระบบ ไตรสิกขามากเท่าไร จะส่งผลดีต่อการช่วยให้นักเรียนได้รับการพัฒนามากขึ้นเท่านั้น การดำเนินการ พัฒนาผู้เรียนและบุคลากรตามระบบไตรสิกขานี้จะดำเนินการได้ดีหากในขั้นเตรียมการ ขั้นดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ และขั้นดูแลสนับสนุนใกล้ชิดดำเนินการได้อย่างดี เพราะต่างเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญในการดำเนินการพัฒนาผู้เรียน

4. การดูแลสนับสนุนใกล้ชิด เป็นขั้นตอนสำคัญในการเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การ ดำเนินการพัฒนาเป็นไปอย่างราบรื่นมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ลักษณะของการดูแลสนับสนุนที่ เหมาะสมควรมีลักษณะของความเป็นกัลยาณมิตร ที่ปรารถนาดีต่อกัน ปรารถนาดีต่อการพัฒนา ผู้เรียนหรือต้องงาน กิจกรรมที่สำคัญของขั้นนี้ คือ การนิเทศติดตาม ที่จะดูแลการดำเนินงานให้ เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้ การให้คำปรึกษาและชี้แนะผู้ปฏิบัติ การให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ การสนับสนุน ทั้งทรัพยากรข้อมูลและเครื่องมือต่าง ๆ ในการช่วยดำเนินการให้เป็นไปได้อย่างราบรื่น การรวบรวมข้อมูลและการประเมินผลระหว่างดำเนินการ อันจะเป็นฐานของการปรับปรุงต่อเนื่อง ต่อไป หรือแม้เป็นข้อมูลในการพิจารณาจัดการดูแลสนับสนุนได้อย่างเหมาะสม

5. การปรับปรุงและพัฒนาต่อเนื่อง เป็นขั้นตอนของระบบบริหารจัดการที่กำหนด เพื่อเน้นย้ำการพัฒนาที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยนำข้อมูลในขั้นตอนต้นๆ มาพิจารณา

แล้วกำหนดปรับปรุงหรือพัฒนางานที่กำลังดำเนินการอยู่ให้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้องค์ธรรมที่สนับสนุนการปรับปรุงและพัฒนางานเป็นไปอย่างชัดเจนต่อเนื่อง คือ การมีอิทธิบาท 4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) และอุปัฏฐาตธรรม 2 (ความไม่สันโดษในกุศลธรรม และ ความไม่ระย่อในการพากเพียร) เป็นต้น

6. การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน เป็นขั้นตอนที่จะสะท้อนให้ทราบถึงผลการดำเนินงานในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ อาจเป็น 1 ปี หรือ 3 ปี หรือเมื่อเสร็จสิ้นกิจกรรม เป็นต้น และในการประเมินจะเน้นข้อมูลที่เป็นเชิงประจักษ์ เชื่อถือได้ ให้ข้อมูลที่ชัดเจน ที่สามารถนำสู่การเผยแพร่หรือรายงานผู้เกี่ยวข้องให้ทราบผลการดำเนินงานนั้น ๆ และนำเป็นข้อมูลในการวางแผนดำเนินการอื่น ๆ ต่อไป และในระบบประกันคุณภาพ ขั้นตอนนี้มีความสำคัญไม่น้อยต่อการเสนอให้ผู้เกี่ยวข้องยอมรับในการดำเนินการและบริหารจัดการ

กล่าวโดยสรุป การบริหารจัดการโรงเรียนวิถิพุทธ เป็นกระบวนการบริหารที่จะจัดโรงเรียนวิถิพุทธดำเนินไปโดยสะดวกด้วยศรัทธาและฉันทะ เป็นเครื่องมือสู่การพัฒนาผู้เรียนได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับลักษณะแห่งปัญญาวิธรรม และการดำเนินการทุกส่วนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพด้วยความเป็นกัลยาณมิตรโดยการเน้นย้ำการพัฒนาด้วยหลักอิทธิบาท 4 และหลักอุปัฏฐาตธรรม 2 มีขั้นตอนสำคัญ เช่น การเตรียมการ เตรียมทั้งบุคลากร ผู้เกี่ยวข้อง แผนงาน ทรัพยากรที่มุ่งเน้นสร้างศรัทธาและฉันทะในการพัฒนา การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเพื่อส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามหรือปัญญาวิธรรม ในการพัฒนาตัวผู้เรียน การดำเนินการพัฒนาทั้งผู้เรียนและบุคลากร ตามระบบไตรสิกขาอย่างต่อเนื่อง โดยใช้สภาพและองค์ประกอบที่จัดไว้ข้างต้น ขั้นต่อมา คือ การดูแลสนับสนุน โกลัซิดด้วยท่าทีของความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ที่จะทำให้การพัฒนานักเรียนและงาน ดำเนินได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต่อจากนั้นมีการปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ด้วยอิทธิบาท 4 และหลักอุปัฏฐาตธรรม 2 คือความไม่สันโดษในกุศลธรรม และความไม่ระย่อในการพากเพียร เป็นต้น ขั้นสุดท้ายประเมินผล และเผยแพร่ผลการดำเนินงานร่วมกันลักษณะการเกื้อกูลสัมพันธ์ โรงเรียนวิถิพุทธและชุมชน จะมีลักษณะของการร่วมมือ ทั้งสถานศึกษา บ้าน วัด และสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนด้วยศรัทธา และฉันทะที่จะพัฒนาทั้งนักเรียน และสังคมตามวิถีแห่งพุทธธรรมเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน

2. การจัดวิถิพุทธสู่วิถีการเรียนรู้

การบริหารจัดวิถิพุทธสู่วิถีการเรียนรู้ในสถานศึกษา โดยบุคลากรในสถานศึกษา ร่วมกับ ผู้ปกครองและชุมชน สร้างความตระหนักและศรัทธา รวมทั้งเสริมสร้างปัญญา เข้าใจในหลักการและวิธีดำเนินการโรงเรียนวิถิพุทธร่วมกัน และวิเคราะห์จัดจุดเน้นหรือรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษาในแต่ละแห่ง การจัดกิจกรรมปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม (บรรจง ปานช่วย, 2546, หน้า 46) ควรมีหลักการจัดกิจกรรมปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรม ดังนี้

1. จัดโรงเรียนและสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนให้เอื้ออำนวยต่อการสอนคุณธรรมและจริยธรรมนักเรียน

2. ให้นักเรียนได้เห็นแบบคุณธรรมที่หลากหลาย

3. ดำเนินการอบรมสั่งสอนนักเรียนทั้งนอกและในห้องเรียนให้ประพฤติปฏิบัติตามจริยธรรมหน้าที่ของนักเรียนอย่างสม่ำเสมอ

4. ส่งเสริมการสอดแทรกคุณธรรม จริยธรรมในการสอนวิชาต่าง ๆ ตลอดจนการจัดกิจกรรมทุกอย่างของโรงเรียน

5. จัดให้มีการวัดและประเมินผล

6. ให้มีการประสานงานกับผู้ปกครองและผู้เกี่ยวข้องอย่างสม่ำเสมอ

ด้านลักษณะอันพึงประสงค์ที่ควรปลูกฝังให้แก่ นักเรียน ดังนี้ (บรรจง ปานช่วย, 2546, หน้า 39)

1. ควรยึดมั่นในวัฒนธรรมและค่านิยมอันดีงามของไทย ได้แก่ การเป็นผู้มีระเบียบ รู้จักสิทธิและหน้าที่ของประชาชนตามระบอบประชาธิปไตย มีความสามัคคีในหมู่คณะ ยึดมั่นคำสั่งสอนของศาสนา มีความขยัน มานะอดทน รับผิดชอบต่อหน้าที่ กตัญญูกตเวที เป็นต้น

2. การพัฒนาสมรรถภาพส่วนบุคคล ได้แก่ ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ รู้จักใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ ความซื่อสัตย์สุจริต รู้จักฟังตนเอง

3. ความสามารถในเชิงเศรษฐกิจซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ต้องปลูกฝังให้แก่ นักเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา คือการรู้จักเป็นผู้บริโภคที่ดี รู้จักการใช้จ่ายเงิน อย่างมีประโยชน์ ไม่รังเกียจการทำงานที่สุจริต กินอยู่เป็นไม่ฟุ้งเฟ้อ

4. เป็นผู้ตั้งอยู่ในจริยธรรม คือปลูกฝังจริยธรรมมีน้ำใจ รู้จักเสียสละ เป็นต้น

5. ควรยึดมั่นในความรักชาติ ได้แก่ ความรู้สึกในเรื่องของชาตินิยม ยึดมั่นในหลักอุดมการณ์ของชาติ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

หลักการจัดกิจกรรมส่งเสริมพัฒนาด้านคุณธรรม จริยธรรมนักเรียนมีดังนี้

1. การประหยัดและออม

2. การเสียสละ

3. ความขยันหมั่นเพียร

4. มีความอดทนอดกลั้น

5. มีความเมตตากรุณา

6. มีความสามัคคี

7. มีหลักฐานการจัดกิจกรรมและมีการเผยแพร่

หลักการจัดวิถีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้ในสถานศึกษา ควรยึดหลัก ดังนี้ (บรรจง ปานช่วย, 2546, หน้า 41)

1. บูรณาการพุทธธรรม สู่การจัดการเรียนรู้ และการปฏิบัติจริงที่สอดคล้องกับ วัฒนธรรมและวิถีชีวิตอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอ เพื่อนำสู่การรู้ เข้าใจ ความจริง
2. จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในทุกสถานการณ์ ทุกสถานที่ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม
3. ประสานความร่วมมือ วัด/ คณะสงฆ์ และชุมชน ในการจัดการเรียนรู้

หลักธรรมสำคัญสู่การจัดการเรียนรู้โรงเรียนวิถีพุทธ

1. ไตรสิกขา
2. กัลยาณมิตตตา
3. ปรัตโยมะ และ โยนิโสมนสิการ

หลักทำเนวการจัดการเรียนรู้โรงเรียนวิถีพุทธประกอบด้วย

1. หลักสูตรสถานศึกษา
 - 1.1 สอดแทรก เพิ่มเติม พุทธธรรมในวิสัยทัศน์ คุณลักษณะอันพึงประสงค์ ของนักเรียน
 - 1.2 เพิ่มเติม คุณธรรม จริยธรรม ในผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง
 - 1.3 ให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ
 - 1.4 สอดแทรก ความรู้ และการปฏิบัติจริงในการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ กิจกรรม พัฒนาผู้เรียน และสถานการณ์อื่นๆ นอกห้องเรียน ได้แก่ บูรณาการในการเรียนรู้ บูรณาการใน วิถีชีวิต และบูรณาการไตรสิกขาเข้าในชีวิตประจำวัน
2. ผู้สอน
 - 2.1 เป็นตัวอย่างที่ดีในลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” อย่างสม่ำเสมอ
 - 2.2 เป็นกัลยาณมิตรของผู้เรียน มีเมตตาธรรม ความอ่อนโยน อดทน อดกลั้น และสร้างเสริมกำลังใจแก่ผู้เรียนอยู่เสมอ
3. กระบวนการเรียนรู้
 - 3.1 พัฒนาผู้เรียน รอบด้าน สมดุล สมบูรณ์ ทั้งกาย (กายภาวนา) ความประพฤติ (ศีลภาวนา) จิตใจ (จิตภาวนา) ปัญญา (ปัญญาภาวนา)
 - 3.2 จัดโอกาสส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ และปฏิบัติธรรมอย่างสอดคล้องกับ วิถีชีวิต (กิน อยู่ ดู ฟัง)
 - 3.3 สร้างเสริมให้เกิดวัฒนธรรมแสวงปัญญาและวัฒนธรรมเมตตา
 - 3.4 เน้นให้เกิดการเรียนรู้แบบโยนิโสมนสิการ เข้าใจและค้นพบคุณค่าแท้ของ สรรพสิ่ง

2.1 กิจกรรมนักเรียนในโรงเรียนวิถิพุทธ

กระบวนการพัฒนาผู้เรียน คือ การจัดกิจกรรมอย่างหลากหลาย ต่อเนื่อง เป็นวิถีชีวิต เพื่อให้ผู้เรียนรู้จักคิด มีการฝึกปฏิบัติเสมอ ๆ ทั้งด้านความประพฤติ (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา (ปัญญา) เพื่อให้เกิดการพัฒนาทั้ง 3 ด้าน ไปพร้อม ๆ กัน

การศึกษาตามแนวพุทธปรัชญาการศึกษาของโรงเรียนวิถิพุทธ คือ กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ทั้งในด้านความประพฤติ (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา (ปัญญา) เพื่อความเจริญงอกงามในทุกชั้นตอนของชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งการกิน อยู่ ดู ฟัง ในชีวิตประจำวันที่มีสติสัมปชัญญะคอยกำกับ เพื่อให้ผู้เรียนพัฒนาตนเองเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสังคม และสิ่งแวดล้อมให้เจริญสืบต่อไป และเนื่องจากพุทธศาสนามีหลักการพัฒนามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะฝึกฝนและพัฒนาได้ ประกอบกับวิเคราะห์ผู้เรียนว่ามีสติปัญญาอุปนิสัย ความพร้อมและภูมิหลังที่แตกต่างกัน การพัฒนาจึงเน้นที่ตัวผู้เรียนแต่ละคนเป็นสำคัญ

ในการจัดกิจกรรมของโรงเรียนวิถิพุทธนั้น ครูและผู้บริหารสามารถจัดพัฒนาได้ตามหลักการ หลักคิดข้างต้น โดยให้เหมาะสมกับบริบทของโรงเรียน ในที่นี้ขอเสนอแนะการจัดกิจกรรมไว้เป็นแนวทาง 4 ลักษณะ คือ

1. กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร
2. กิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์
3. กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา
4. กิจกรรมพิเศษอื่น ๆ

2.2 การจัดลักษณะทางกายภาพโรงเรียนวิถิพุทธ

จากความสำคัญของสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ตามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา และแนวทางในการจัดบรรยากาศสภาพแวดล้อมของสถานศึกษาที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด สามารถสรุปเป็นหลักการในการจัดสภาพแวดล้อมทางกายของโรงเรียนวิถิพุทธได้ ดังนี้

1. บรรยากาศสงบเงียบ เรียบง่าย
2. ใกล้ชิดกับธรรมชาติ รมรื่น
3. ใกล้ชิดกับชุมชน
4. สะอาด มีระเบียบ
5. ทันสมัย มีการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ
6. เป็นแหล่งเรียนรู้ ทั้งด้านวิชาการ วิชาชีพ และคุณธรรม

โรงเรียนหรือสถานศึกษาเป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญต่อการเรียนรู้ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้มาก เหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาหลายตอน เน้นถึงความสำคัญของสถานที่และบรรยากาศ เช่น

(1) ทรงเจริญอานาปนสติกรรมฐานเมื่อมีพระชนมายุ 7 พรรษา ณ ได้ค้นหว่าในบรรยากาศที่เงียบสงบ

- (2) ทรงเลือกสถานที่ที่ใกล้ชิดธรรมชาติและชุมชนสำหรับบำเพ็ญเพียร
- (3) เมื่อตรัสรู้แล้วทรงเปลี่ยนสถานที่จากที่ตรัสรู้ไปประทับใต้ต้นไทรและต้นอื่น ๆ
- (4) ทรงกำหนดเรื่องความสะอาด ความมีระเบียบไว้ในพระวินัยปิฎกว่าด้วย เสนาสน วัตราและเสนาสนะชั้นฐกะ
- (5) ทรงกำหนดความเหมาะสม สะดวกสบายของสภาพแวดล้อม 7 ประการ คือ สัปปายะ 7

แนวทางการปฏิรูปการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2539-2550 โรงเรียนในอุดมคติ ได้กำหนดให้มีบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียนได้เรียนอย่างมีความสุข คือมุ่งเน้นการเรียนรู้ตามธรรมชาติ ปลูกฝังเรื่องความสะอาด ความมีวินัย รวมทั้งการจัดโรงเรียนให้มีความร่มรื่น มีต้นไม้ มีแหล่งน้ำ บ่อน้ำ ไร่นา ไร่ฝิ่น ไร่ผลภวะ ปลอดภัยและไม่มีมุมอับ

โรงเรียนวิถิปุทธ มีลักษณะทางกายภาพที่เป็นธรรมชาติ ร่มรื่น สวยงาม สะอาด เป็นระเบียบ ปลอดภัย ให้ความรู้สึกที่ผ่อนคลาย สบายกาย สบายใจ มีศูนย์รวมศรัทธาของครู นักเรียน และบุคคลในชุมชน คือมีพระพุทธรูปที่เด่นชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย มีสวนพุทธธรรม ประกอบด้วยต้นไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม มีอาคารสถานที่ที่สะอาด เป็นระเบียบและเพียงพอต่อการใช้สอย มีแปลงเกษตร ไร่ฝิ่นงานที่เหมาะสมต่อการฝึกฝนคุณธรรม เพื่อประกอบสัมมาอาชีวะ มีห้องจริยธรรม ห้องสมุดพระพุทธศาสนา ทุกห้องเรียนมีพระพุทธรูป เพื่อให้ให้นักเรียนได้เห็นและระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ

บรรยากาศในห้องเรียนมีความสงบ สะอาด ครูและนักเรียน มีความสำรวมตนอยู่เสมอ สื่อและอุปกรณ์การเรียนการสอนทันสมัยและครบครัน ทั้งสื่อที่เกิดจากภูมิปัญญาของครู นักเรียนและชุมชนตลอดจนสื่อเทคโนโลยีต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีความสุข ปลูกฝังคุณลักษณะใฝ่รู้ ใฝ่เรียน และความรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก โรงเรียนต้องมีความใกล้ชิดธรรมชาติ ชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความสะอาด มีระเบียบเรียบร้อยของโรงเรียนวิถิปุทธ จะต้องเกิดจากความร่วมมือร่วมใจของนักเรียนทุกคน โดยครูสร้างบรรยากาศของความรักความสามัคคี และความรับผิดชอบ

3. กิจกรรมเสนอแนะการพัฒนา

กระบวนการพัฒนาผู้เรียน คือ การจัดกิจกรรมอย่างหลากหลาย ต่อเนื่อง เป็นวิถีชีวิต เพื่อให้ผู้เรียนรู้จักคิด มีการฝึกปฏิบัติเสมอ ๆ ทั้งด้านความประพฤติ (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา (ปัญญา) เพื่อให้เกิดการพัฒนาทั้ง 3 ด้าน ไปพร้อม ๆ กัน

การศึกษาดมแนวพุทธปรัชญาการศึกษาของโรงเรียนวิถิปุทธ คือ กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ทั้งในด้านความประพฤติ (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา (ปัญญา) เพื่อความเจริญงอกงามในทุกขั้นตอนของชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งการกิน อยู่ ดู ฟัง ในชีวิตประจำวันที่มีสติสัมปชัญญะคอยกำกับ เพื่อให้ผู้เรียนพัฒนาตนจนเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสังคม และสิ่งแวดล้อมให้เจริญสืบต่อไป และเนื่องจากพุทธศาสนามีหลักการพัฒนามนุษย์ทุกคนมี

ศักยภาพที่จะฝึกฝนและพัฒนาได้ ประกอบกับวิเคราะห์ผู้เรียนว่ามีสติปัญญาอุปนิสัย ความพร้อม และภูมิหลังที่แตกต่างกัน การพัฒนาจึงเน้นที่ตัวผู้เรียนแต่ละคนเป็นสำคัญ

ในการจัดกิจกรรมของโรงเรียนวิถีพุทธนั้น ครูและผู้บริหารสามารถจัดพัฒนาได้ตามหลักการ หลักคิดข้างต้น โดยให้เหมาะสมกับบริบทของโรงเรียน ในที่นี้ขอเสนอแนะการจัดกิจกรรมไว้เป็นแนวทาง 4 ลักษณะ คือ

1. กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร

- 1.1 พิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะ
- 1.2 ประภาดมรรมยาทชาวพุทธ
- 1.3 กิจกรรมค้ำชูพุทธบุตร (ตามสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา)
- 1.4 กิจกรรมบริหารจัดการ เจริญปัญญา
- 1.5 เรียนธรรมศึกษา สอบธรรมศึกษา
- 1.6 บรรพชาสามเณรฤดูร้อน

ฯลฯ

2. กิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์

2.1 กิจกรรมหน้าเสาธง

- 1) กิจกรรมที่กระทำเพื่อรำลึกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (ก่อนเคารพธงชาติ)
- 2) กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ แผ่เมตตาและสงบนิ่ง (สมาธิ)
- 3) กิจกรรมพุทธศาสนสุภาษิต
- 4) กิจกรรมน้อมไหว้พี่ (ในแถวหน้าเสาธง)
- 5) กิจกรรมเข้าแถวเข้าห้องเรียนอย่างมีสติ เช่น เดินพร้อมท่องคติธรรม ขณะเข้าห้องเรียน

ฯลฯ

2.2 กิจกรรมทำความดีระหว่างกัน

- 1) กิจกรรมเดินอย่างมีสติก่อนเข้าโรงอาหาร
- 2) กิจกรรมกล่าวคำพิจารณาอาหารก่อนรับประทานอาหาร
- 3) กิจกรรมรับประทานอาหารอย่างมีสติ เช่น มีกติกากว่าไม่ดั่ง ไม่หก ไม่เหลือ
- 4) กิจกรรมขอบคุณหลังรับประทานอาหาร
- 5) กิจกรรมนั่งสมาธิ 1 นาทีก่อนเรียน (อาจให้นักเรียนทำพร้อมกัน หน้าห้องเรียน)

ฯลฯ

2.3 กิจกรรมก่อนเลิกเรียน

- 1) กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์
- 2) กิจกรรมรำลึกพระคุณของผู้มีพระคุณ
- 3) กิจกรรมท่องอาขยานสร้างสมาธิ

ฯลฯ

3. กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

โรงเรียนวิถีดุสิตจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันอัฐมีบูชา ดังนี้

3.1 กิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา และวันเข้าพรรษา สถานศึกษา ผู้ปกครองและชุมชนร่วมกิจกรรม ดังเช่น

- 1) ทำบุญ ตักบาตรบริเวณสนามของสถานศึกษา
- 2) ฟังพระเทศน์ (โดยนักเรียนเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรม)
- 3) เวียนเทียนที่วัด หรือในสถานศึกษา
- 4) หล่อเทียนพรรษา และร่วมกับชุมชนในการหล่อเทียนและแห่เทียนพรรษา

3.2 สถานศึกษาจัดบรรยายภาควันสำคัญทางศาสนาโดยประดับธงทิวสีเหลืองเชิญธงธรรมจักร ธงฉัพพรรณรังสี และเปิดเพลงธรรมะทางวิทยุของสถานศึกษา (เสียงตามสาย)

ฯลฯ

4. กิจกรรมพิเศษอื่น ๆ เช่น

- 4.1 กิจกรรมไขปัญหาธรรม
- 4.2 กิจกรรมวันสำคัญของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์
- 4.3 กิจกรรมการประเมินผลการทำความดี
- 4.4 กิจกรรมยกย่องเชิดชูเกียรติผู้ทำความดี
- 4.5 กิจกรรมอาสาตาวีเศษ
- 4.6 กิจกรรมบันทึกความดีของผู้ปฏิบัติธรรม
- 4.7 กิจกรรมต้นไม้พูดได้
- 4.8 กิจกรรมจัดนิทรรศการผลงานทางพระพุทธศาสนา
- 4.9 กิจกรรมการกำหนดทักษะและความรู้ทางพระพุทธศาสนา
- 4.10 กิจกรรมสมาทานศีลในวันพระ
- 4.11 กิจกรรมสร้างสรรค์สังคม เช่น ทำความสะอาดห้องน้ำ
- 4.12 กิจกรรมปฏิสัมพันธ์ เช่น ครูต้อนรับ ทักทายนักเรียนด้วยกิริยาวาจาอ่อนหวาน และสัมผัสที่ประกอบด้วยเมตตา
- 4.13 กิจกรรมต้นไม้อธิษฐาน
- 4.14 กิจกรรมอธิษฐานจิตก่อนเรียน

4.15 กิจกรรมอบรมธรรมะ 5 นาที (อาจจัดสัปดาห์ละ 1 ครั้ง)

4.16 กิจกรรมถือศีล นอนวัด ปฏิบัติธรรมช่วงเช้าพรรษา

ฯลฯ

4. การพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากรที่คาดหวัง

การพัฒนาโรงเรียนวิถีมุททมนักจะยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ แต่บุคลากร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้บริหารและครู มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะเป็นปัจจัยให้ผู้เรียนพัฒนาได้อย่างดี ทั้งการเป็นผู้จัดการเรียนรู้ และการเป็นแบบอย่างที่ดีในวิถีชีวิตจริง การพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษามีความจำเป็นต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องหลากหลายวิธีการโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้เพื่อให้บุคลากรมีคุณลักษณะที่ดีตามวิถีพุทธ เช่น ศรัทธาในพระพุทธศาสนา และการพัฒนาตนให้ดำเนินชีวิตที่ดั่งาม ลดละ เลิกอบายมุข การถือศีล 5 เป็นนิจ ความเป็นกัลยามิตรต่อศิษย์และการเป็นแบบอย่างที่ดีเป็นต้น

ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และบุคลากรมีความสำคัญต่อการพัฒนาผู้เรียนในระบบ ไตรสิกขา ทั้งในฐานะเป็นผู้บรมสั่งสอน ผู้จัดการเรียนรู้และการเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติ ตน บุคลากรทุกคนพัฒนาตามหลักไตรสิกขา มีคุณลักษณะเป็นผู้มีความรู้พุทธธรรมเป็นอย่างดี ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ สามารถจัดการเรียนรู้ตามวิถีพุทธ และเป็นกัลยาณมิตร มีลักษณะของการ เป็นผู้ที่ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” พร้อมจะช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาได้เป็นอย่างดี

การพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษาควรดำเนินการอย่างต่อเนื่อง มีรูปแบบวิธีการ หลากหลาย เหมาะสมกับลักษณะและเงื่อนไขของตนเอง แนวทางสำคัญหนึ่งในการพัฒนา บุคลากร คือ การปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้ผู้บริหารควรเป็นผู้นำในการพัฒนาตนเอง และการปฏิบัติเป็นตัวอย่าง

แนวทางการพัฒนาบุคลากร เช่น

1. วิเคราะห์สภาวะธรรมหรือภูมิธรรม ธรรมวุฒิ และลักษณะของบุคลากร
2. ค้นหาบุคลากรแนวร่วมหรือแกนนำ
3. วางแผนพัฒนาบุคลากร โดยการสร้างศรัทธา สร้างความเข้าใจด้วยวิธีการ ที่เหมาะสมกับลักษณะของบุคลากร

4. จัดกิจกรรมที่เป็นตัวอย่าง สะท้อนให้เห็นความสำเร็จ ทั้งกิจกรรมรูปธรรม และกิจกรรมพัฒนาจิต

5. ให้การยกย่อง ชมเชย แก่บุคลากรที่พัฒนาจนเป็นแบบอย่างได้

ลักษณะแนวกิจกรรมพัฒนาบุคลากร เช่น

1. จัดอบรมใหญ่ประจำปี
2. จัดการพัฒนาจิต เจริญปัญญาย่อยรายสัปดาห์หรือรายเดือน
3. จัดกลุ่มสนทนาธรรม
4. จัดฟังเทศน์ ปฏิบัติธรรมในโอกาสวันสำคัญ

5. จัดศึกษาดูงาน หรือปฏิบัติธรรมในสำนักต่าง ๆ
6. ส่งเสริมการศึกษา ปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง โดยจัดห้องสมุดและสื่อต่าง ๆ ให้ยืมหรือใช้ศึกษา จัดห้องวิปัสสนา ฯลฯ

7. ส่งเสริมการถือศีล 5 เป็นวิถีชีวิต
 8. ส่งเสริมการประเมินผลปฏิบัติธรรมและสอบอารมณ์ (วิปัสสนา) ฯลฯ
- คุณลักษณะสำคัญของบุคลากรโรงเรียนวิถิปุทธ

1. ผู้บริหารสถานศึกษา
 - 1.1 ศรัทธาในพระพุทธศาสนา
 - 1.2 ละ เลิกจากอบายมุข
 - 1.3 ถือศีล 5 เป็นนิจ
 - 1.4 มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเองและดำเนินชีวิตที่ดีงาม
 - 1.5 เป็นผู้นำและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในการทำความดี
2. ครู อาจารย์ และบุคลากร
 - 2.1 ศรัทธาในพระพุทธศาสนา
 - 2.2 ละ เลิกจากอบายมุข
 - 2.3 ถือศีล 5 เป็นนิจ
 - 2.4 มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเองและดำเนินชีวิตที่ดีงาม
 - 2.5 มีความเป็นกัลยาณมิตรต่อศิษย์

5. การเกื้อกูลสัมพันธ์โรงเรียนวิถิปุทธและชุมชน

โรงเรียนวิถิปุทธกับชุมชน ซึ่งประกอบด้วย บ้าน วัด และสถาบันอื่น ๆ ในชุมชนมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน เกื้อกูลร่วมมือกันและกันในการพัฒนานักเรียน และพัฒนาชุมชน สังคมในวิถีแห่งพุทธธรรมเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน

โรงเรียนวิถิปุทธเพียรพัฒนาตน มีผลการพัฒนานักเรียนเป็นที่ยอมรับและศรัทธาของชุมชน เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษา จัดระดมสรรพกำลังลักษณะต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ในการพัฒนาทุกด้านของสถานศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนา นักเรียน

โรงเรียนวิถิปุทธ บริการวิชาการ อาคารสถานที่ ร่วมมือสนับสนุนกับชุมชนในการพัฒนาภูมิธรรม ภูมิปัญญา คุณธรรมจริยธรรม และกิจกรรมสัมมาอาชีวะต่าง ๆ เป็นต้น แก่ชุมชน สังคม ด้วยเมตตาธรรมและด้วยความเป็นกัลยาณมิตร เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงามและสันติสุข

สถานศึกษาอาจพิจารณากำหนดและดำเนินงานตามวิสัยทัศน์ และแผนปฏิบัติการของสถานศึกษา ซึ่งบ่งชี้ถึงความเป็นวิถิปุทธอย่างเข้มแข็งและต่อเนื่อง จนบังเกิดผลที่ชัดเจนทั้งในด้านการบริหารจัดการ ด้านลักษณะทางกายภาพ ด้านบุคลิกภาพและคุณธรรมของครู อาจารย์ นักเรียน และบุคลากรของโรงเรียนจนเป็นภาพที่เห็นชัดเจน เช่น ผู้บริหารมีคุณธรรม มี

การบริหารจัดการโดยใช้หลักเมตตาธรรม ครูมีความเป็นกัลยาณมิตร นักเรียนมีกิริยาวาจาสุภาพ มีน้ำใจมีคุณธรรม เป็นลักษณะเด่นที่บุคคลทั่วไปเห็นได้ชัดเจน พร้อมกันนั้นโรงเรียนวิถีพุทธ มีลักษณะเปิดกว้างสู่ชุมชนและสังคม พร้อมทั้งจะรับฟังความคิดเห็นเพื่อการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนสังคมด้วยความเกื้อกูลกันและกันอย่างต่อเนื่อง

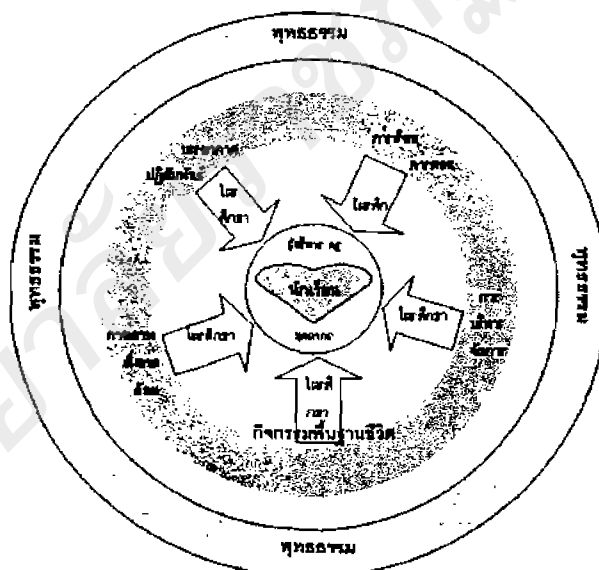
กิจกรรมเสนอแนะเกื้อกูลสัมพันธ์

1. สถานศึกษา บ้าน วัด ชุมชน ดำเนินกิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันตามประเพณี เช่น กิจกรรมหล่อเทียนพรรษา การทอดกฐิน ทอดผ้าป่า กิจกรรมวันพ่อวันแม่ ฯลฯ
2. สถานศึกษานำนักเรียนและบุคลากรในสถานศึกษาร่วมกิจกรรมของวัดและชุมชน เช่น กิจกรรมทำความสะอาดวัด ซึ่งอาจจัดในช่วงกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน หรือกิจกรรมช่วยเหลือสังคมอื่น ๆ เช่น นำอาหารไปเลี้ยงคนชราที่บ้านพักคนชรา หรือบ้านเด็กกำพร้า ฯลฯ
3. สถานศึกษาต้องเป็นของชุมชนโดยเปิดต้อนรับผู้ปกครองและชุมชนตลอดเวลา (open house) เพื่อให้ผู้ปกครองได้มีโอกาสเสนอข้อคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการกิจต่าง ๆ เช่น ดูแลความสะอาดของโรงอาหาร ดำเนินการเชิญผู้ทรงภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช่วยสถานศึกษาในการจัดการเรียนรู้ เป็นต้น
4. เปิดห้องสมุดเพื่อให้ชุมชนใช้บริการได้ในวันหยุด รวมทั้งสนามกีฬา หอประชุม เป็นต้น
5. เปิดศูนย์กลางของชุมชนในด้านวิชาการ วิชาชีพ เช่น จัดอบรมให้ความรู้แก่ผู้ปกครองในเรื่องอาชีพพิเศษต่าง ๆ จัดร้านค้าของสถานศึกษาเพื่อให้ผู้ปกครองนำผลิตผลทางการเกษตร ผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ มาขาย โดยนักเรียนเป็นผู้ดูแลกิจการ
6. ร่วมกับวัดในชุมชนจัดการเรียนธรรมศึกษา กิจกรรมทางด้านศาสนาต่าง ๆ เช่น นิมนต์พระสงฆ์มาแสดงพระธรรมเทศนา เชิญวิทยากรมาให้ความรู้แก่เยาวชนในเรื่องต่าง ๆ ในวันหยุด จัดทัศนศึกษาทางธรรม เป็นต้น
7. จัดกิจกรรมเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษา บ้าน วัด ชุมชน เช่น จัดการแข่งขันกีฬา จัดกิจกรรมปัจฉิมนิเทศ โดยเชิญผู้ปกครองนำอาหารมาร่วมรับประทานร่วมกันจัดค่ายครอบครัว
8. เสริมความเข้มแข็งของระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน เช่น การเยี่ยมบ้านนักเรียน ช่วยเหลือนักเรียนแก้ไขปัญหาครอบครัว ฯลฯ
9. ประชาสัมพันธ์ผลงานของโรงเรียนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น จัดทำหนังสือพิมพ์หรือวารสารของสถานศึกษา เผยแพร่แก่ผู้ปกครอง ศิษย์เก่า ชุมชน ฯลฯ

10. ยกย่องเชิดชูเกียรติของผู้กระทำความดี ทั้งครู อาจารย์ นักเรียน บุคลากรของสถานศึกษา และบุคคลในชุมชนเพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่บุคคลทั่วไป เพื่อให้วิถีพุทธเป็นวิถีชีวิตของคนทั้งชุมชน

การดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ

รูปแบบการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นแนวความคิดของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2546) ได้กล่าวว่าให้มีโรงเรียนวิถีพุทธ ให้ครูเข้าสู่ห้องเรียนด้วยแบบอย่างของชาวพุทธ ซึ่งปัญญาวุฒิชรธรรม 4 ประการจะช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักไตรสิกขาได้อย่างชัดเจน สำหรับแนวคิดเบื้องต้นของรูปแบบการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในด้านต่าง ๆ มี 5 ด้าน คือ ด้านกายภาพ ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต ด้านการเรียนการสอน ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ และด้านการบริหารจัดการ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2547, หน้า 16-21) ดังแสดงในภาพ 4

ภาพ 4 ลักษณะรูปแบบการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ

1. ด้านกายภาพ

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2547, หน้า 10) ได้สรุปว่าสถานศึกษาจะจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียน และแหล่งเรียนรู้ส่งเสริมการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา เช่น มีศาลาพระพุทธรูปเด่นเหมาะสมที่จะชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย อยู่เสมอ มีมุมหรือห้องให้ศึกษาพระพุทธรูป บริหารจิต เจริญกาวนาเหมาะสม หรือมากพอที่จะบริการผู้เรียน หรือการตกแต่งบริเวณให้เป็นธรรมชาติหรือใกล้ชิดธรรมชาติ ชวนให้มีจิตใจสงบ

และส่งเสริมปัญญา เช่น ร่มรื่นมีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม ดูแลเสียงต่าง ๆ มิให้อีกที่ก้าเปิดเพลงกระจายเสียงก็พิถีพิถันเลือกเพลงที่ ส่งเสริมสมาธิ ประเทืองปัญญา เป็นต้น

โดยที่จริยธรรมเป็นเรื่องที่ต้องประสานสัมพันธ์กับจิตใจ ดังนั้นในการส่งเสริมจริยธรรมให้แก่นักเรียน ผู้บริหารโรงเรียนและครูจึงควรต้องพยายามจัด หรือดำเนินการให้สิ่งทั้งปวงในโรงเรียนที่เรียกรวม ๆ ว่าสภาพแวดล้อม ให้มีคุณลักษณะดึงดูดใจ เพื่อนักเรียนจะได้มีทัศนคติที่ดี และน้อมรับคุณลักษณะของสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เหล่านั้นไปเป็นพฤติกรรมจริยธรรมของตนในที่สุด จึงกล่าวได้โดยรวมว่า ในการส่งเสริมจริยธรรมนักเรียน สภาพแวดล้อมในโรงเรียนเป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่งที่จะสนับสนุน จูงใจ ให้นักเรียนมีพฤติกรรมตามที่ประสงค์ได้ โรงเรียนควรจัดบริเวณใดบริเวณหนึ่งให้มีบรรยากาศเหมาะสมที่จะเป็นสถานที่ให้ความรู้สึกทางจริยธรรม เช่น มีศาลาพักผ่อนร่มรื่นและสงบ บริเวณนั้นอาจเขียนข้อความ ตีตราภาพ หรือรูปปั้นที่เกี่ยวกับการส่งเสริมให้เกิดคุณงามความดี เพื่อให้นักเรียนได้มีโอกาสสัมผัสสิ่งนั้นโดยไม่รู้ตัว จัดให้มีกิจกรรมบริเวณดังกล่าว เพื่อให้บรรยากาศเป็นส่วนประกอบในการจูงใจ ให้ความดีงามได้ซึมซาบเข้าไปในจิตใจที่ละเล็กละน้อย

การจัดสภาพแวดล้อมให้เกื้อกูลต่อการส่งเสริมจริยธรรมนั้น โรงเรียนต้องกำหนดขอบข่ายให้ครอบคลุมไปถึงสิ่งทั้งปวงในโรงเรียน ได้แก่ อาคารสถานที่ บริเวณโรงเรียน วัสดุอุปกรณ์ สื่อการเรียนการสอน และการประพฤติปฏิบัติของบุคลากรทุกฝ่ายทุกคนในโรงเรียน เพราะทั้งหลายเหล่านี้ คือสภาพแวดล้อมของนักเรียนที่ต่างมีอิทธิพลต่อการส่งเสริมจริยธรรมแก่นักเรียนได้ทั้งสิ้น ดังที่ จรูญ จิวานาม (2548, หน้า 55) กล่าวว่า “มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อม มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมจึงมีการปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลา ผลจากการปฏิสัมพันธ์มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและบุคลิกภาพของมนุษย์” กล่าวคือ มนุษย์จะมีลักษณะอย่างไรขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัวเขาตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับที่แผนพัฒนาจริยธรรม ได้สรุปเป็นข้อสังเกตไว้ว่า ในการพัฒนาจริยธรรมของเด็กวัยประถมศึกษาชั้นนั้น สภาพแวดล้อมที่มีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ได้แก่ ครู ผู้ปกครอง ชุมชน และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ทั้งนี้เนื่องจากเด็กในวัยนี้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่จำกัดอยู่ในบ้านและในโรงเรียนเป็นส่วนใหญ่ พฤติกรรมของครู ผู้ปกครอง และชุมชนเข้าไปสัมผัสกับตัวเด็ก จะเป็นองค์ประกอบที่หล่อหลอมให้เด็กแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งจากเงื่อนไขที่ได้รับ อันจะเป็นผลต่อการพัฒนาจริยธรรมใน 2 ทิศทาง คือ ถ้าหากครู ผู้ปกครอง ตลอดจนสื่อมวลชนได้เอาใจใส่ดูแลนักเรียน คอยดูแลแนะนำ ให้นักเรียนมีระเบียบวินัย ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงามอยู่เป็นประจำคงเส้นคงวา เด็กก็จะยึดและปฏิบัติตามจนเป็นนิสัยติดตัวตลอดไป แม้จะมีวัยที่สูงขึ้น และในขณะเดียวกัน ถ้าหากครู ผู้ปกครอง ชุมชนและสิ่งแวดล้อมที่เป็นตัวแบบอื่น ๆ ไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของพฤติกรรมที่ตนแสดงออกอันจะเป็นผลต่อพฤติกรรมของตัวเด็กแล้ว พฤติกรรมที่แสดงออกเหล่านั้นก็อาจจะเป็นตัวหล่อหลอมให้เด็กประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาได้ เช่นการ

แสดงกิริยาวาจาก้าวร้าว ซึ่งเด็กจะยึดเป็นตัวอย่างและถือว่าเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกได้ เพราะเห็นว่าผู้ใหญ่ทำได้เด็กก็น่าจะทำได้เช่นกัน

ก่องแก้ว เจริญอักษร (2542, หน้า 46-48) กล่าวว่า โรงเรียนเปรียบเสมือนบ้านหลังที่ 2 ที่นักเรียนจะต้องมาอาศัยคลุกคลีอยู่ด้วยเป็นเวลานาน การดำเนินชีวิตของนักเรียนทุกคนที่โรงเรียนในแต่ละวันจะมีคำสอนของครูเป็นเครื่องมือกำกับให้ดำเนินอยู่ในช่องทางของคนดีและผู้มีความรู้ และความประพฤติ โดยเฉพาะในด้านที่สอนให้เป็นผู้มีความประพฤติปฏิบัติดีนั้น กล่าวได้ว่า การจัดสภาพแวดล้อมเพื่อส่งเสริมจริยธรรมในโรงเรียนนั้นเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมและบรรยากาศทั้งปวงภายในบ้านหลังที่ 2 หรือโรงเรียน ควรจะต้องสอดคล้องสัมพันธ์กับคำสอนของครูด้วย เพื่อจะได้เกื้อหนุนให้นักเรียนเห็นจริงและเกิดความศรัทธามั่นคงที่จะปฏิบัติตามคำสอนของครูมากยิ่งขึ้น โดยมีแนวทางการสร้างบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการส่งเสริมจริยธรรมไว้ ดังนี้

1. โรงเรียนตลอดจนบริเวณโรงเรียน ไม่ว่าจะคับแคบหรือกว้างขวางเพียงใดต้องให้สะอาด ความสะอาดจะเป็นศรีสง่าแก่โรงเรียน ควรประดับพิถีพิถันด้วยไม้ดอกไม้ประดับเพื่อช่วยสร้างบรรยากาศที่ดีแก่สายตาและจิตใจนักเรียน ทั้งห้องเรียนและห้องประชุมเป็นบริเวณที่มีความหมายต่อนักเรียนมาก

2. สภาพที่ควรจัดให้ดูศักดิ์สิทธิ์ น่าเคารพกราบไหว้ เช่น สถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป หรือที่ตั้งของ บุคคลสำคัญในระดับต่าง ๆ ควรมีการเปลี่ยนแปลงเครื่องประดับเปลี่ยนดอกไม้ หรือตกแต่งให้ดูสง่า น่าเกรงขามและสวยงามเสมอ

3. จัดให้มีป้ายแสดงคติธรรม คำขวัญทางศาสนา ป้ายแสดงปรัชญาคุณธรรมที่โรงเรียนยึดมั่น ติดประกาศไว้ในที่อันควร หรือป้ายแจ้งข้อดีทางพฤกษศาสตร์ มีป้ายคำขวัญหรือ คติธรรมที่โรงเรียนต้องการเข้าไปด้วย เพื่อเป็นการสอนจริยธรรมผ่านทางสายตาของนักเรียนทั้งจะทำให้ให้นักเรียนรักการอ่านไปโดยปริยาย

4. ควรจัดให้มีกิจกรรมนักเรียน เช่น กิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา หรือที่เกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม เป็นต้น รายละเอียดของกิจกรรมในแนวทางดังกล่าวจะช่วยให้ นักเรียนมีความซาบซึ้งตรึงใจ มองเห็นคุณค่าของจริยธรรมและวัฒนธรรมได้

5. การจัดงานประจำปีของโรงเรียน เช่น การให้นักเรียนร่วมกันแสดงละครคติธรรม หรือละครที่เน้นให้เห็นแบบอย่างของพระเอก นางเอก ผู้ร้าย การร่วมมือกันทำงานให้โรงเรียน ความใกล้ชิดระหว่างครูกับนักเรียน การได้รับคำชมเชย การตำหนิตัวด้วยความรักใคร่ เหล่านี้เป็นผลที่จะได้จากกิจกรรมที่ให้ทำไรแก่นักเรียนในการปรับตัว การอยู่ร่วมกับผู้อื่น เป็น การสอนจริยธรรมผ่านทางพฤติกรรมต่อกัน ซึ่งบางครั้งไม่สามารถเตรียมบทเรียนตามตำราและทำการสอนให้บังเกิดผลเหมือนปฏิบัติในเหตุการณ์จริงได้

6. แบบอย่างจากครูในโรงเรียน เช่น การทักทายไหว้กราบระหว่างครูด้วยกันเอง หรือครูกับนักเรียน การไม่คุยกันในห้องประชุม การไม่แสดงอารมณ์ฉุนเฉียวใส่นักเรียน การไม่

กล่าวคำเสียดสีประชดประชันเมื่อนักเรียนทำผิด การทักทายนักเรียน การให้ความเอาใจใส่แก่นักเรียน เป็นต้น เหล่านี้เป็นช่องทางให้นักเรียนได้พบเห็นจริยธรรมจากการประพฤติปฏิบัติต่อกันของครูและต่อนักเรียน

สรุปได้ว่า กายภาพ เป็นการจัดการสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา ทั้งด้านวิชาการ วิชาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดดำเนินการของสถานศึกษาจะแสดงถึงการ จัดสภาพแวดล้อมและบรรยากาศเป็นกัลยาณมิตรที่เอื้อในการพัฒนาผู้เรียนให้สามารถกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น สงบ เยียบ เรียบร้อย ไกล่ชิดกับธรรมชาติ ร่มรื่น ไกล่ชิดกับชุมชน สะอาด มีระเบียบ ทันสมัย มีการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ

2. ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2547, หน้า 11) ได้สรุปว่า สถานศึกษาจัดกิจกรรมวิถีชีวิตประจำวัน ประจำสัปดาห์ หรือในโอกาสต่าง ๆ เป็นภาพรวม ทั้งสถานศึกษาที่เป็นการปฏิบัติบูรณาการทั้งศีล สมาธิ และปัญญา โดยเน้นการมีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของการกิน อยู่ ดู ฟัง ด้วยสติสัมปชัญญะ เพื่อเป็นไปตามคุณค่าแท้ของการดำเนินชีวิตโดยมีกิจกรรมตัวอย่างดังนี้

2.1 มีกิจกรรมสวดมนต์ไหว้พระก่อนเข้าเรียนและก่อนเลิกเรียนประจำวัน (เพื่อไกล่ชิดศาสนา)

2.2 มีกิจกรรมรับศีล หรือทบทวนศีลทุกวัน อาจเป็นบทกลอนหรือเพลง เช่นเดียวกับกิจกรรมแผ่เมตตา (เพื่อให้ตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข)

2.3 มีกิจกรรมทำสมาธิรูปแบบต่าง ๆ เช่น นั่งสมาธิท่องอาขยานเพื่อสมาธิ สวดมนต์ สร้างสมาธิหรือ ทำสมาธิเคลื่อนไหวอื่น ๆ เป็นประจำวันหรือก่อนเรียน (เพื่อพัฒนาสมาธิ)

2.4 มีกิจกรรมพิจารณาอาหารก่อนรับประทานอาหารกลางวัน (เพื่อให้กินเป็น กินอย่างมีสติ มีปัญญารู้เข้าใจ)

2.5 มีกิจกรรมอาสาตาดวิเศษปฏิบัติวินัยหรือศีล (เพื่อให้อยู่เป็นอยู่อย่างสงบสุข) มีกิจกรรมประเมินผล การปฏิบัติธรรม (ศีล สมาธิ ปัญญา) ประจำวัน (เพื่อให้เป็นอยู่)

2.6 มีการสวดมนต์ ฟังธรรมประจำสัปดาห์หรือ ในวันพระ (เพื่อพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา)

2.7 มีกิจกรรมบันทึกและยกย่องการปฏิบัติธรรม (เน้นย้ำและเสริมแรงการทำ ความดี)

2.8 ทุกห้องเรียนมีการกำหนดข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน โดยเข้าใจเหตุผลและประโยชน์ที่มีต่อการอยู่ ร่วมกัน (พัฒนาศีล/ วินัย ด้วยปัญญา)

การจัดกิจกรรมนักเรียน แก่นแท้ของความเป็นผู้มีจริยธรรมนั้นอยู่ที่การประพฤติปฏิบัติ การสอนหรือการส่งเสริมจริยธรรมแก่นักเรียนนั้น โรงเรียนจึงควรต้องพยายามดำเนินการให้

นักเรียนได้เรียนรู้ด้วยการฝึกปฏิบัติร่วมกันเป็นสำคัญ ซึ่งเรียกว่า การจัดกิจกรรมนักเรียน ฉะนั้น การจัดกิจกรรมนักเรียนจึงควรเป็นกิจกรรมใด ๆ ที่โรงเรียนจัดขึ้นทั้งในและนอกโรงเรียน ที่เป็นไปเพื่อเป็นประโยชน์ในด้านการปลูกฝังพัฒนาบุคลิกภาพ ลักษณะนิสัยนักเรียนให้งอกงาม ด้วยหลักของความรู้และความประพฤติดีควบคู่กัน และต้องมีข้อควรคำนึงว่า คณะครู นักเรียน ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต้องร่วมมือ เอาใจใส่ต่อการดำเนินงานให้พร้อมเพรียงเป็นหนึ่ง เดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้บริหารโรงเรียนต้องให้ความสนใจกำกับติดตามผล เพื่อให้งานการจัดกิจกรรมนักเรียนปราศจากปัญหาอุปสรรคและสัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์ ซึ่งการสอน จริยธรรมเป็นกิจกรรมต่อเนื่อง สอดแทรกได้ในทุกเวลา ทุกโอกาส และทุกสถานการณ์ที่เกิดขึ้น (จิตรา ปานสฤณ, 2545, หน้า 67-72)

สมพงษ์ จิตระดับ (2545, หน้า 177) ได้กล่าวไว้ว่า กิจกรรมที่ช่วยพัฒนาทางด้าน จิตใจ น้ำใจและศีลธรรม อาจแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. กิจกรรมในวันสำคัญต่าง ๆ
2. กิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม
3. กิจกรรมชมรมอาสาพัฒนา
4. กิจกรรมลูกเสือ เนตรนารี การอยู่ค่ายพักแรม

ส่วนแนวทางการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมนั้น โรงเรียนอาจดำเนินการ ได้ ดังนี้

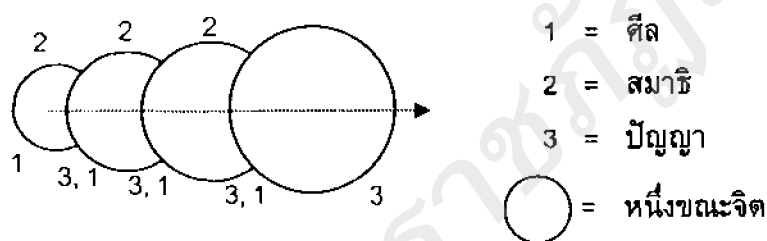
- 1.พานักเรียนออกไปทำกิจกรรมนอกสถานที่ เช่น เวียนเทียน ชมวัด ฟังเทศน์ หรือ แนะนำศึกษาศาสนาที่สำคัญ
2. การจัดกิจกรรมศาสนาในโรงเรียน เช่น เชิญวิทยากรมาบรรยายธรรมะ จัดให้มีการทำบุญตักบาตรในโรงเรียน นิมนต์พระมาเทศน์ การหล่อเทียนพรรษา เป็นต้น
3. กิจกรรมที่ควรปฏิบัติสม่ำเสมอ ได้แก่ การสวดมนต์ การนั่งสมาธิ การให้การอบรมศีลธรรม ตลอดจนการให้คำแนะนำที่ควรปฏิบัติ เป็นต้น

พระราชวรานูณี (2518, อ้างถึงใน มณฑกาญจน์ ทองใย, 2549, หน้า 42) กล่าวว่า ไตรสิกขา คือ กระบวนการศึกษาที่มีองค์ ประกอบ 3 ชั้น คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นปัจจัยสนับสนุนกันและกัน และเรียงลำดับตามหน้าที่เพื่อให้เข้าถึงจุดหมาย คือ การแก้ปัญหาได้ เช่น จะมีพฤติกรรมทางกาย วาจา ถูกทางยิ่งขึ้น เมื่อรู้วิธีการแก้ปัญหาและพฤติกรรมที่ถูกทางนี้จะเกื้อกูลในการแก้ปัญหาครั้งต่อไป

ปัญญานันทภิกขุ (2518, อ้างถึงใน มณฑกาญจน์ ทองใย, 2549, หน้า 42) กล่าวว่า ศีลสิกขา จิตสิกขา ปัญญาสิกขา หมายถึง การปฏิบัติหรือข้อควรศึกษาด้วยการปฏิบัติ ด้วยกระบวนการที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยเมื่อเกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้น พุทธศาสนิกชนต้องค้นหา ภายในตนเอง เพื่อให้รู้เหตุของสิ่งนั้น คุณโทษของสิ่งนั้นตามความเป็นจริง เมื่อศึกษาเข้าใจ ถูกต้องแล้วก็เก็บเป็นประสบการณ์ใช้เทียบเคียงในการศึกษาครั้งต่อไป ชีวิตพุทธบริษัทต้องอยู่

ด้วยการปฏิบัติเพื่อยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นด้วยตามลำดับ เมื่อใดเกิดปัญหาขึ้นต้องรู้ทันทีว่า ขณะนั้นสติไม่เพียงพอ ปัญญาไม่เพียงพอต้องทำให้สงบเสียก่อน ครั้นเมื่อจิตสงบแล้วก็ใช้ปัญญาแยกวิเคราะห์วิจัยสิ่งนั้นต่อไป ในการวิจัยเรื่องอะไรก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงวางหลักเพื่อรู้ ภูมิธรรมชาติให้เราได้พิจารณา 3 ประการ คือ สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง มีความทุกข์อยู่ในตัวมันเอง เป็นกระแสความเปลี่ยนแปลง

กล่าวโดยสรุป ไตรสิกขา เป็นการสอนที่เน้นบทบาทของผู้เรียนว่าต้องปฏิบัติโดย สรรวมให้ถูกต้องทางกาย วาจา คือ ชั้นศีล ผูกให้จิตตั้งมั่น มีระเบียบทางการคิด คือชั้นสมาธิ และพิจารณาสภาวธรรม หรือสภาพปัญหานั้นจนเกิดความรู้ คือ ชั้นปัญญา และกระบวนการ ของศีล สมาธิ ปัญญา นี้เกี่ยวเนื่องเป็นเหตุเป็นผลกันและกันตลอดเวลาหรือทุกขณะจิต ดัง แผนภาพ 5

ภาพ 5 ความเกี่ยวข้องกันในองค์ประกอบของไตรสิกขา

สรุปได้ว่า กิจกรรมพื้นฐานชีวิตเป็นการจัดกิจกรรมวิถีชีวิตประจำวัน ประจำสัปดาห์ หรือในโอกาสต่าง ๆ เป็นภาพรวม ทั้งสถานศึกษาที่เป็นการศึกษาปฏิบัติบูรณาการทั้งศีล สมาธิ และปัญญา โดยเน้นการมีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของการกิน อยู่ ตู ฟัง ด้วยสติสัมปชัญญะ เพื่อเป็นไปตามคุณค่าแท้ของการดำเนินชีวิต โดยมีกิจกรรมสวดมนต์ไหว้พระก่อนเข้าเรียน กิจกรรมรับศีล หรือทบทวนศีลทุกวัน กิจกรรมทำสมาธิรูปแบบต่าง ๆ กิจกรรมพิจารณาอาหารก่อนรับประทาน อาหารกลางวัน และกิจกรรมประเมินผลการปฏิบัติธรรม

3. ด้านการเรียนการสอน

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2547, หน้า 13) ได้สรุปว่า สถานศึกษามีการจัดหลักสูตรสถานศึกษา หรือจัดการเรียนการสอนที่บูรณาการพุทธธรรมเพื่อ พัฒนาผู้เรียน ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างชัดเจน เพื่อเป็นการพัฒนาผู้เรียนด้วยหลัก พุทธธรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เช่น

3.1 หลักสูตรสถานศึกษามีการกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ และผลการเรียนรู้ ที่คาดหวัง ที่สะท้อนการพัฒนาไตรสิกขาไปพร้อมๆ กัน

3.2 การจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกชั้นให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการเรียนรู้และปฏิบัติ

3.3 การจัดการเรียนรู้ แต่ละครั้ง นำพุทธธรรมมาเป็นฐานในการคิด หรือเป็นเกณฑ์ตรวจสอบการเรียนรู้การปฏิบัติ หรือเชื่อมโยงการเรียนรู้สู่หลักธรรมในการพัฒนาตนเองและผู้อื่น

3.4 ประสานร่วมมือกับวัด/ คณะสงฆ์ในการจัดการเรียนรู้ทั้งสาระพระพุทธศาสนา และกลุ่มสาระหรือกิจกรรมอื่นๆ เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาในบริบทต่าง ๆ

ทั้งนี้กระบวนการจัดการเรียนรู้ควรมีลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” โดยนักเรียนมีกระบวนการเรียนรู้การพัฒนาทั้งด้านกาย (กายภาวนา) ด้านความประพฤติ (ศีลภาวนา) ด้านจิตใจ (จิตตภาวนา) และด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา) โดยมุ่งให้นักเรียนมีคุณลักษณะ “กิน อยู่ ดู ฟังเป็น” เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาตนและสังคมโดยไม่เบียดเบียนผู้ใด และเกื้อกูลในการพัฒนาวัฒนธรรมแสงปัญญา และวัฒนธรรมเมตตา เช่น “การกิน อยู่เป็น” เพื่อยังประโยชน์ในการดำรงชีวิตที่อยู่ได้อย่างเหมาะสมเป็นไปตามคุณค่าแท้ หรือ “การดู ฟังเป็น” เพื่อเน้นประโยชน์ในการเรียนรู้เพิ่มพูนปัญญา

กระทรวงศึกษาธิการ (2545, หน้า 48) ยังได้สรุปการจัดการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา สำหรับนักเรียนที่นับถือศาสนาพุทธก็มีลักษณะเช่นเดียวกับวิชาอื่น ๆ คือ การบรรยาย อธิบาย ตั้งปัญหา ศึกษาค้นคว้า รายงาน อภิปราย ได้วาที เป็นต้น แต่การเขียนจุดประสงค์การเรียนรู้ในแผนการสอนควรควรคำนึงถึงระดับพัฒนาการของนักเรียน ดังนี้

ระดับชั้น ป. 1-2 ให้รับรู้และเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ศรัทธาและเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนา

ระดับชั้น ป. 3-4 ศรัทธาและเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนา มีทักษะในการคิด การแสวงหาความรู้เพิ่มเติม และอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้อย่างสันติ

ระดับชั้น ป. 5-6 ศรัทธาและเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาและพระรัตนตรัย ปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี และอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้อย่างสันติ ปฏิบัติตนในการเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนากับผู้อื่นได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และสิ่งที่ควรเน้นเป็นพิเศษในการจัดการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา คือ

1. นักเรียนสามารถวิเคราะห์และประเมินตนเองได้
2. มีการวัดและประเมินผลที่เกิดจากการเรียนรู้ โดยเพื่อนนักเรียนด้วยกันและครูเป็นกัลยาณมิตร
3. มีการประเมินผลและประเมินสถานการณ์ ซึ่งเกิดจากผลของการแก้ปัญหาตามหลักคุณธรรม
4. มีการวัดและประเมินผลการเปรียบเทียบการพัฒนาของตัวนักเรียนเองมากกว่าการเปรียบเทียบเพื่อแข่งขันกับผู้อื่น

หลักการและเจตนารมณ์ของหลักสูตรพระพุทธศาสนา ในขณะที่สังคมมีการพัฒนา ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วมาก เด็กไทยสมควรได้รับการปลูกฝังคุณธรรมตามหลักธรรมคำสอน ของพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับวัยและเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงตั้งแต่เริ่มแรก โดย การจัดเนื้อหาสาระ คาบเวลาเรียนและกระบวนการเรียนการสอนที่ชัดเจนเพื่อให้เด็กมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง มีเจตคติและค่านิยมที่ดีต่อพระพุทธศาสนา การสอนพระพุทธศาสนาให้เกิดศรัทธาพร้อมกับการรับรู้อย่างมีเหตุผล จึงมีหลักการและ พฤติกรรมการสอนที่เน้นทักษะกระบวนการทางปัญญา และสอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมไทย ดังนี้

1. กิจกรรมการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา ควรเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะ ดังนี้
 - 1.1 เป็นกิจกรรมที่พัฒนานักเรียนทั้งกาย วาจา ใจ
 - 1.2 ให้นักเรียนได้แสดงออกและมีส่วนร่วม
 - 1.3 ให้โอกาสและเห็นความสำคัญของนักเรียนทุกคนในชั้นเรียน
 - 1.4 ฝึกฝนวิธีการแสวงหาความรู้และวิธีการแก้ปัญหา
 - 1.5 สร้างบรรยากาศที่รื่นรมย์สนุกสนาน โดยใช้นิทาน เพลงและเกม
 - 1.6 มีการจัดกิจกรรมอย่างหลากหลาย
2. การจัดบรรยากาศของการเรียนการสอน ควรมีลักษณะดังนี้
 - 2.1 มีสภาพแวดล้อมที่สะอาด สงบ ปลอดภัย โปร่ง โล่ง อดิชนธรรมชาติ
 - 2.2 วัสดุครุภัณฑ์ อุปกรณ์การเรียนสามารถเคลื่อนย้ายปรับเปลี่ยนได้ ใช้ประโยชน์ได้คุ้มค่าและส่งเสริมการเรียนรู้
 - 2.3 มีความเมตตากรุณาและความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับนักเรียน และ ผู้เรียนกับผู้เรียน
 - 2.4 กระบวนการเรียนการสอน มีความร่าเริง เบิกบาน นักเรียนกล้าแสดง ความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนประสบการณ์
 - 2.5 นักเรียนได้เห็นและยอมรับความรู้ ความจริงในพุทธธรรมด้วยการเห็น ตัวอย่าง ได้ฝึกคิดพิจารณา ฝึกปฏิบัติ และเห็นผลของการปฏิบัติด้วยตนเอง

จากแนวการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา ถ้าจะให้เกิดผลสัมฤทธิ์ของ การเรียน จินตนา หมี่ทอง (2546, หน้า 4-6) ได้เสนอแนะแนวการสอนไว้ ดังนี้

 1. ครูผู้สอนต้องปรับภริยา ท่าที ให้เหมาะสมกับการเป็นครูผู้สอนพระพุทธศาสนา แสดงตนเป็นผู้มีมารยาทชาวพุทธเต็มที่ให้นักเรียนเห็นประจำ ครูต้องแสดงให้นักเรียนดูเป็น ตัวอย่าง
 2. เปลี่ยนภาพลักษณ์ครูผู้สอนพระพุทธศาสนาจากครูแก่ ๆ โบราณมาเป็นครูที่ แต่งตัวทันสมัย ทันเหตุการณ์
 3. เป็นผู้ที่มีบุคลิกดี ภูมิฐาน น่าเชื่อถือ คล่องแคล่ว ว่องไว ไม่เฉื่อยชา

4. เตรียมอ่านเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาให้มาก ๆ และจดจำหลักธรรม พุทธสุภาษิต ความหมายศัพท์ไว้ เพื่อจะได้ใช้ได้ทันทั้งที่ นักเรียนจะมองว่าครูมีความรู้ลุ่มลึก น่าเชื่อถือ

5. การจัดสภาพแวดล้อมที่จะเป็นปัจจัยเอื้ออำนวยต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ห้องเรียนพระพุทธศาสนาควรมีโต๊ะหมู่บูชา

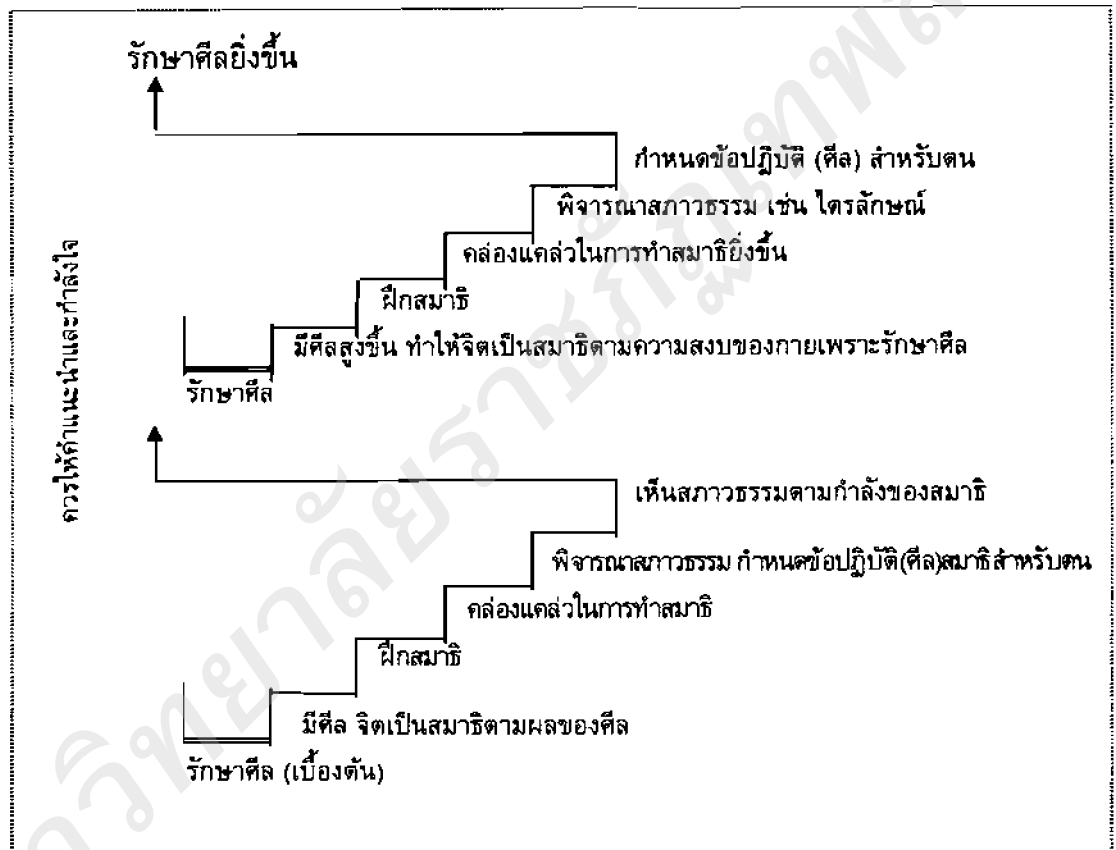
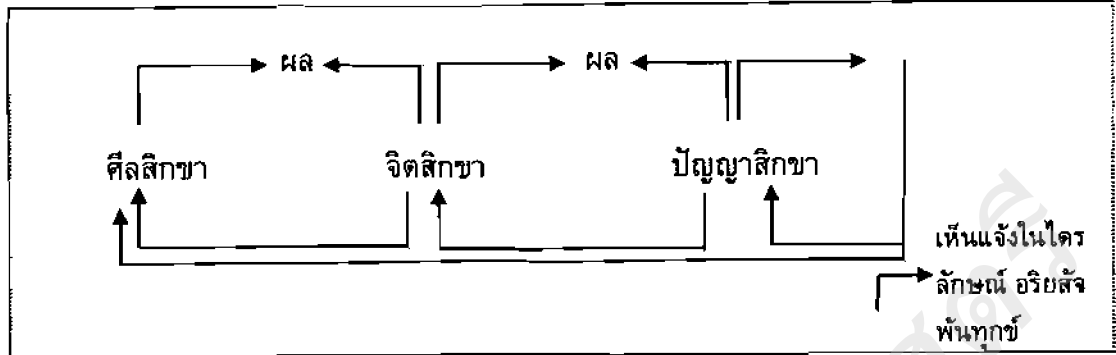
6. พยายามใช้ศรัทธาเป็นเครื่องนำในการสอนและชี้ให้นักเรียนเห็นประโยชน์จากการเรียนพระพุทธศาสนา พยายามย้าให้นักเรียนมั่นใจในการทำความดี

7. สอนให้นักเรียนรู้จักละเอียดและเกรงกลัวต่อบาป โดยใช้คำพูดในเชิงบวกและเชิงลบแทรกในกระบวนการเรียน เพื่อให้นักเรียนได้ลดละและปรับพฤติกรรมที่ทำอยู่ โดยปรับและเปลี่ยนในทางที่ดีขึ้น

วิธีการสอบแบบไตรสิกขา เป็นวิธีที่ผู้สอนสร้างสถานการณ์และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้กระทำกิจกรรมการเรียนตามลำดับ ดังนี้

1. นักเรียนรักษาศีล โดยควบคุมกาย วาจาของตนให้อยู่ในระเบียบวินัยและศีลธรรม
2. นักเรียนฝึกสมาธิ โดยการสวดมนต์ กำหนดลมหายใจและอุบายฝึกจิตอื่น ๆ นักเรียนจะสามารถบรรยายความรู้สึก ความคิดในขณะที่ฝึกจิตหรือทำสมาธิได้ถูกต้อง ชัดเจน
3. นักเรียนพิจารณาร่างกาย ความคิด ความรู้สึก (โดยสรุป คือ ชั้นท์ 5) ของตนเอง จนเข้าใจดีตามสภาพจริงว่าไม่ยั่งยืน ไม่มีสาระหรือตัวตนให้ยึดเอาว่าเป็นของเรา จนกำหนดข้อควบคุมตนเอง (ศีล) และปฏิบัติตามนั้นได้ ซึ่งผู้เรียนจะบรรยายลำดับสิ่งที่พิจารณาได้อย่างละเอียดและเสนอข้อปฏิบัติได้ถูกต้องตามสภาพปัญหาที่เผชิญ

ผู้สอนจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยสรุปหลักธรรม ที่ผู้เรียนพิจารณาได้ให้กะทัดรัด แนะนำข้อความพิจารณา และให้กำลังใจในการปฏิบัติไตรสิกขาในแต่ละขั้นที่นักเรียนปฏิบัตินั้น ดังแสดงในภาพ 6

ภาพ 6 ขั้นตอนการเรียนการสอนแบบไตรสิกขา

จากภาพประกอบ ผู้เรียนต้องรักษาศีล (ศีลสิกขา) ฝึกสมาธิ (จิตสิกขา) พิจารณาสภาวธรรม จนกำหนดหลักความประพฤติของตนได้ (ปัญญาสิกขา) จากนั้นผู้เรียนจะมีพฤติกรรมถูกหลักจริยธรรมยิ่งยง (มีศีลยิ่งยง) ผู้เรียนต้องกระทำศีลสิกขา จิตสิกขา ปัญญาสิกขาต่อไปเป็นวงจรเช่นนี้ไปจนกระทั่งพันทุกขสันเชิง

สรุปได้ว่า การเรียนการสอน ผู้บริหารสถานศึกษาและครูผู้สอนต้องมีการจัดหลักสูตรสถานศึกษา หรือจัดการเรียนการสอนที่บูรณาการพุทธธรรม เพื่อพัฒนาผู้เรียนผ่านกิจกรรม

การเรียนการสอนอย่างชัดเจน ต่อเนื่อง สม่ำเสมอ โดยการจัดหลักสูตรสถานศึกษา มีการกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์และผลการเรียนรู้ที่สะท้อนการพัฒนาไตรสิกขา การจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกชั้นให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการเรียนรู้ ประสานความร่วมมือกับวัด คณะสงฆ์ในการจัดการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา

4. ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2547, หน้า 14) ได้สรุปว่าสถานศึกษาส่งเสริมบรรยากาศใฝ่รู้ใฝ่เรียน มีการเคารพอ่อนน้อม การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี ดังนี้

1. ผู้บริหารลด ละ เลิก อบายมุข ถือศีล 5
2. ผู้บริหารมีพรหมวิหาร 4 ในการปฏิบัติตนต่อผู้ได้บังคับบัญชา
3. ผู้บริหารมีความซื่อสัตย์และจริงใจในการปฏิบัติงาน มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา
4. ครูมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรม ลด ละ เลิก อบายมุขถือศีล 5 และปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี
5. ครูมีพรหมวิหารธรรมและความเป็นกัลยาณมิตร มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เกิดความเจริญงอกงามทางปัญญา
6. ครูรู้และเข้าใจการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา
7. สถานศึกษาส่งเสริมความสัมพันธ์แบบกัลยาณมิตร อ่อนน้อมต่อมดนมยัมแย้มมีเมตตาต่อกันทั้งครูและนักเรียน
8. สถานศึกษาส่งเสริมบรรยากาศ ใฝ่รู้ ใฝ่เรียนรู้ ใฝ่สร้างสรรค์
9. ส่งเสริมบุคลากรและนักเรียนให้ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีต่อผู้อื่น
10. สถานศึกษาส่งเสริม ยกย่องเชิดชูผู้กระทำความดีเป็นประจำนักเรียนบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 ในปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสมได้คุณค่าโดยแท้จริง
11. นักเรียนดูแลร่างกายและการแต่งกายสะอาดและเรียบร้อย ดำรงชีวิตที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม
12. นักเรียนมีศีล 5 ในการดำรงชีวิต
13. นักเรียนมีวินัยมีความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์ตรงต่อเวลา สามารถพึ่งตนเองได้หรือทำงานเลี้ยงชีพที่สุจริต
14. นักเรียนมีความกตัญญูรู้คุณ
15. นักเรียนมีจิตใจเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันต่อกัน
16. นักเรียนทำงานและเรียนรู้อย่างตั้งใจอดทนและขยันหมั่นเพียร
17. นักเรียนมีสุขภาพจิตดีแจ่มใสร่าเริงเบิกบาน ศรัทธาและเข้าใจในพระรัตนตรัย

18. นักเรียนรูปร่าง บัญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ ใฝ่รู้ ใฝ่หาแสวงหาความจริงและใฝ่สร้างสรรค์พัฒนางานอยู่เสมอ

19. นักเรียนรู้เท่าทันและแก้ไขปัญหาชีวิตและทำงานด้วยสติปัญญา

สรุปได้ว่า บรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ เป็นการดำเนินงานที่ผู้บริหารสถานศึกษาและครูส่งเสริมบรรยากาศของการใฝ่เรียนรู้และพัฒนาไตรสิกขา ส่งเสริมปัญญา มีปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน มีบรรยากาศของการเคารพอ่อนน้อม ยิ้มแย้มแจ่มใส ผู้บริหารต่อครู ครูต่อครู ครูต่อนักเรียน นักเรียนต่อนักเรียน โดยมีความเมตตากรุณาต่อกัน และลด ละ เลิกอบายมุข

5. ด้านการบริหารจัดการ

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2547, หน้า 15) ได้สรุปว่า สถานศึกษาโดยบุคลากรในสถานศึกษา ร่วมกับผู้ปกครอง และชุมชน สร้างความตระหนักและศรัทธา รวมทั้งเสริมสร้างปัญญาเข้าใจในหลักการและวิธีดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธร่วมกัน ทั้งนี้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ครูและผู้บริหารเพียรพยายามสนับสนุนโดยลักษณะต่าง ๆ และการปฏิบัติตนเอง ที่จะสนับสนุนและเป็นตัวอย่างในการพัฒนาผู้เรียนตามวิถีพุทธ

สถานศึกษาวิเคราะห์จัดจุดเน้นหรือรูปแบบรายละเอียดโรงเรียนวิถีพุทธ ตามความเหมาะสมกับบทบาทของสถานศึกษาซึ่งแต่ละสถานศึกษาจะมีจุดเน้นและรายละเอียดรูปแบบที่แตกต่างกันได้ เช่น บางสถานศึกษาจะมีจุดเน้น ประยุกต์ไตรสิกขาในระดับชั้นเรียน (การจัดกระบวนการเรียนรู้รายวิชา) บางสถานศึกษาเน้นประยุกต์ในระดับกิจกรรมวิถีชีวิตประจำวัน ภาพรวม บางสถานศึกษาอาจทำทั้งระบบทุกส่วนของการจัดการศึกษาก็เป็นไปได้

สถานศึกษา อันประกอบด้วยผู้บริหาร ครูอาจารย์ตลอดจนบุคลากรในวงการศึกษา และกว้างออกไปทั่วถึงชุมชนและสังคมทั้งหมดล้วนเป็นกัลยาณมิตรที่ช่วยกันชักนำส่งเสริม กล่อมเกล้าให้เด็กนักเรียนใช้กลไกแห่งโยนิโสมนสิการ ความรู้ ความคิดของตนขับเคลื่อนตัวเองให้ก้าวไปในวิถีแห่งไตรสิกขา ซึ่งการดำเนินการในโรงเรียนวิถีพุทธที่ชัดเจน มีประสิทธิภาพ จำเป็นที่จะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบและลำดับขั้นตอนที่เป็นระบบ

การบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธมีขั้นตอนสำคัญ คือ การเตรียมการ เป็นการเตรียมทั้งบุคลากร ผู้เกี่ยวข้อง แผนงาน ทรัพยากร ที่มุ่งเน้นสร้างศรัทธาและฉันทะในการพัฒนา การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่จัดเพื่อส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามหรือปัญญาภูมิธรรมในการพัฒนาผู้เรียน การดำเนินการพัฒนาทั้งผู้เรียนและบุคลากรตามระบบไตรสิกขาอย่างต่อเนื่อง โดยใช้สภาพและองค์ประกอบที่จัดไว้ข้างต้น ขึ้นต่อมาก็คือ การดูแลสนับสนุนใกล้ชิดด้วยความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ที่จะทำให้การพัฒนานักเรียนและดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต่อจากนั้น มีการปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่องด้วยอิทธิบาท 4 และหลักปัญญาธรรม คือ ความสันโดษในกุศลธรรมและความไม่ย่อท้อในการพากเพียร เป็นต้น ขึ้นสุดท้ายของกระบวนการบริหารแต่เป็นฐานสู่การพัฒนาในลำดับต่อไป คือ ชั้นประเมินผลและเผยแพร่การดำเนินงาน

จังหวัดให้การพัฒนาสู่โรงเรียนวิถีพุทธที่ชัดเจนมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องพิจารณาองค์ประกอบต่อไปนี้ เป็นข้อเสนอเชิงตัวอย่างหนึ่งที่สถานศึกษาสามารถนำไปพิจารณาปรับใช้ได้ตามความเหมาะสม ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

ขั้นเตรียมการ: ที่จะให้การจัดโรงเรียนวิถีพุทธดำเนินไปโดยสะดวกด้วยศรัทธาและฉันทะ

ขั้นดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ: ที่จะเป็นปัจจัย เป็นกิจกรรม เป็นเครื่องมือสู่การพัฒนาผู้เรียนได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับลักษณะแห่งปัญญาคุณธรรม

ขั้นดำเนินการพัฒนาผู้เรียนและบุคลากรตามระบบไตรสิกขา: ซึ่งเป็นขั้นตอนที่เป็นหัวใจของการดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

ขั้นดูแลสนับสนุนใกล้ชิด: ที่จะช่วยให้การดำเนินงานทุกส่วนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพด้วยความเป็นกัลยาณมิตร

ขั้นปรับปรุง พัฒนาต่อเนื่อง: ที่จะเน้นย้ำการพัฒนาว่าต้องมีมากขึ้นเรื่อย ๆ ด้วยหลักอิทธิบาท 4 และอุเบกขาธรรม

ขั้นประเมินผลและเผยแพร่ผลดำเนินการ: ที่จะนำข้อมูลผลการดำเนินงานสู่การเตรียมการที่จะดำเนินการในรอบต่อ ๆ ไป เช่น ในปีต่อ ๆ ไป หรือใช้กับโครงการต่อเนื่องอื่น และนำผลสรุปจัดทำรายงานผลการดำเนินงานแจ้งแก่ผู้เกี่ยวข้องให้ทราบ

จึงกล่าวได้ว่า การบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธนั้น ผู้บริหารสถานศึกษาและบุคลากรในสถานศึกษาต้องร่วมกับผู้ปกครอง ชุมชน สร้างความตระหนักและศรัทธา รวมทั้งส่งเสริมปัญญาให้เข้าใจในหลักการและวิธีการดำเนินการ ซึ่งมีขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ ขั้นเตรียมการ ขั้นดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ ขั้นดำเนินการพัฒนาผู้เรียนและบุคลากรตามระบบไตรสิกขา ขั้นดูแลสนับสนุนใกล้ชิด ขั้นปรับปรุง พัฒนาต่อเนื่อง และขั้นประเมินผลและเผยแพร่ผลดำเนินการ

สรุปได้ว่า การดำเนินงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ จะทำให้สถานศึกษาที่ดำเนินมาตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธนั้นส่งผลให้สถานศึกษามีคุณภาพและประสิทธิภาพทุก ๆ ด้าน เป็นที่ยอมรับและศรัทธาของชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง หากมองในภาพรวมนั้นก็คือส่งผลถึงคุณภาพ 5 ด้าน ได้แก่

1. ด้านกายภาพ สถานศึกษามีการดำเนินงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง จัดสถานที่ อาคารเรียน และสภาพแวดล้อมภายในอาคารเรียนและนอกห้องเรียนให้มีความสะอาดร่มรื่น ซึ่งผลดีต่อสภาพจิตใจของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง
2. ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต ดำเนินการให้นักเรียนฝึกปฏิบัติกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิตอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบซึ่งนักเรียนสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ สามารถอยู่ร่วมในสังคมได้เป็นปกติสุข
3. ด้านการเรียนการสอน ครูผู้สอนสามารถสอดแทรกคุณธรรม ยึดหลักไตรสิกขา ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ส่งเสริมให้นักเรียนนำหลักธรรมมาเป็นฐานในการคิดวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน

4. บรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ ครูและนักเรียนมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันในการดำเนินงาน ตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ มีความเป็นกัลยาณมิตร ส่งเสริมบรรยากาศที่ดีต่อกัน ปฏิบัติตนเป็น แบบอย่างที่ดี บริโภคตามความจำเป็น นักเรียนมีคุณลักษณะอันพึงประสงค์

5. ด้านบริหารจัดการ ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา สถานศึกษามี การนิเทศ กำกับ ติดตามการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง สถานศึกษามีการ ตรวจสอบประเมินผลอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษารายงานการวิจัยทั้งในและต่างประเทศ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียนและการดำเนินงานตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งสามารถสรุปสาระ สำคัญได้ ดังนี้

ฉันทนา จันทบรรจง (2541, หน้า 1-3) ได้ศึกษาปัญหาเกี่ยวกับ “การศึกษาและพัฒนา คุณธรรม” ในประเทศไทยและต่างประเทศ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัญหาการ ดำเนินงานการศึกษากับการพัฒนาคุณธรรมภายในประเทศไทยและในต่างประเทศที่สัมพันธ์กับ ประเทศไทย ศึกษาแนวคิดบุคคลที่มีชื่อเสียง สืบหาความคิดเห็นนักวิชาการ นักพัฒนาคุณธรรม และเพื่อเสนอวิสัยทัศน์ในสาระบัญญัติซึ่งควรระบุไว้ในกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติและ มาตรการนำสาระบัญญัติไปสู่การปฏิบัติ วิธีดำเนินการวิจัยโดยการศึกษาเอกสารและงานวิจัย ศึกษาข้อมูลจากระบบอินเทอร์เน็ต สืบหาความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิทั่วประเทศ ด้วย แบบสอบถามมาตรฐานค่า 5 ระดับ โดยใช้เทคนิคเดลฟาย กลุ่มตัวอย่างผู้ทรงคุณวุฒิ คือ นักพัฒนาคุณธรรมและนักวิชาการ รวม 100 คน ผลการศึกษา พบว่า ปัญหาต่างกันด้านการศึกษา และการพัฒนาคุณธรรม เพราะมีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจและการเมืองต่างกัน เช่น สหรัฐอเมริกาเน้นการแก้ปัญหาการขยายตัวของบริโภคนิยม สหราชอาณาจักรเน้นการ แก้ปัญหาความขัดแย้งทางศาสนา สาธารณรัฐเกาหลีเน้นการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง ระหว่างเกาหลีเหนือและเกาหลีใต้ สาธารณรัฐประชาชนจีนเน้นการแก้ปัญหาความขัดแย้งทาง การเมืองระหว่างกลุ่มชนต่างเผ่าพันธุ์ ญี่ปุ่นเน้นการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม ที่กลายเป็นเมืองและปัญหาสิ่งแวดล้อม มาเลเซียเน้นการแก้ปัญหาความลำเอียงระหว่างกลุ่มชน ความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาคุณธรรมเพื่อช่วยให้บุคคลสามารถปรับตัวทันความเปลี่ยนแปลง ของโลกยุคโลกาภิวัตน์ด้วยกันทั้งสิ้น

แนวทางการดำเนินงานการศึกษากับการพัฒนาคุณธรรมของต่างประเทศทุกประเทศ พยายามปรับปรุงจุดมุ่งหมาย เนื้อหา และวิธีการพัฒนาคุณธรรมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น บาง ประเทศระบุในแผนการปฏิรูปการศึกษา แต่บางประเทศเน้นวิชาและกิจกรรมที่ส่งผลต่อการ พัฒนาคุณธรรมเป็นกรณีพิเศษ ประเทศสาธารณรัฐเกาหลีเป็นประเทศที่ระบุชัดเจนที่สุดถึงความ ปรารถนาที่จะพัฒนาคุณธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางการเมือง ประเทศที่ให้ความสำคัญ

กับการพัฒนาครูที่ทำหน้าที่พัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม ได้แก่ สหราชอาณาจักร สาธารณรัฐเกาหลี สาธารณรัฐประชาชนจีน และมาเลเซีย ส่วนประเทศที่ให้ความสำคัญกับกิจกรรมเสริมสร้างลักษณะนิสัยและระบุไว้ในโครงสร้างของหลักสูตรอย่างชัดเจน คือ ญี่ปุ่น สาธารณรัฐเกาหลี และสาธารณรัฐประชาชนจีน

สำหรับกรณีของประเทศไทยนั้น กรมเจ้าสังกัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคงต้องตระหนักและใช้ความคิดวิเคราะห์ในเรื่องเหล่านี้อีกเป็นอันมากว่าจะสามารถสร้างภาวะผู้นำให้แก่ผู้บริหารและบุคลากรในสถานศึกษา และสถานศึกษาที่จะพัฒนาสถานศึกษาของตนอย่างไร หรือไม่ การปฏิรูปการศึกษาแบบไม่มีกฎหมายรองรับสนับสนุนภายใต้การเมืองที่อ่อนแอ และขาดการสร้างหน่วยงานที่เป็นกลไกของการปฏิรูปการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ และขาดการตรวจสอบคุณภาพการศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพของประเทศไทยนั้น ไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นการปฏิรูปการศึกษา

ความสำเร็จในการปฏิรูปการศึกษาของประเทศต่าง ๆ ซึ่งให้เห็นความสำคัญที่ชุมชนที่มีวิสัยทัศน์ทางการศึกษาอย่างชัดเจน สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และนิวซีแลนด์ ใช้กระบวนการสร้างวิสัยทัศน์แบบวิจัยปฏิบัติการมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ทำให้การกระจายอำนาจสู่สถานศึกษาดำเนินงานไปได้อย่างต่อเนื่อง ถึงแม้จะมีอุปสรรคและข้อขัดแย้งจากหน่วยงานที่มีอำนาจเหนืออยู่บ้างก็ตาม ในอีกหลายประเทศ เช่น ญี่ปุ่น เกาหลี และมาเลเซีย สามารถวาง เป้าหมายและมาตรฐานของการศึกษาที่ชัดเจน มีผู้รับผิดชอบตรวจสอบคุณภาพการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ข้อมูลเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ต่อการปฏิรูปการศึกษาของไทยในอนาคต ถ้าชุมชนและสถานศึกษาได้มีจิตวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลและกระบวนการเหล่านี้

สุพิตรา ศักกรภณ์ (2542, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาพัฒนาการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา ระดับมัธยม ศึกษาในประเทศไทย พบว่า พัฒนาการเรียนการสอนพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยสุโขทัย พ.ศ. 1781 ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2540 ในด้านหลักสูตร ความมุ่งหมายการเรียนการสอน เนื้อหาวิชาการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอน และการวัดผลประเมินผล เนื้อหาวิชาเน้นเรื่องธรรมะ ศิลธรรม ศาสนพิธี พระรัตนตรัย และการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน การเรียนนั้นเดิมมุ่งเน้นการท่องจำ เปลี่ยนเป็นการส่งเสริมให้นักเรียนฝึกปฏิบัติตามหลักธรรม ส่วนสื่อการเรียนการสอนเปลี่ยนจากการใช้หนังสือเล่มเดียวมาเป็นหลายประเภท มีการใช้สื่อดิจิทัลในรูปแบบหลายรูปแบบ ด้านการวัดผลและประเมินผลเปลี่ยนจากแบบเปอร์เซ็นต์มาเป็นระบบเกรดและวัดครอบคลุมทั้งด้านพุทธพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย

จิตรา ปานสุกถ (2545, บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง การดำเนินงานของโรงเรียนในการเสริมสร้างจริยธรรมให้กับนักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญ เขตการศึกษา 12 เพื่อศึกษาระดับการดำเนินงานของโรงเรียนในการสร้างเสริมจริยธรรมให้กับนักเรียน ตามตัวแปรที่เกี่ยวกับระดับชั้นของนักเรียน รวมทั้งเปรียบเทียบตัวแปรที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษา พบว่า การดำเนินงานของโรงเรียนในการสร้างเสริมจริยธรรมให้กับนักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญ

เขตการศึกษา 12 มีการดำเนินงานอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า มีการดำเนินงานอยู่ในระดับมากเช่นกัน โดยเรียงตามลำดับจากค่าคะแนนมากไปน้อย คือ ด้านการจัดสภาพแวดล้อม และด้านกระบวนการเรียนการสอน ส่วนด้านกรณีเหตุการณ์ การจัดการกิจกรรมนักเรียน และการกำหนดวัตถุประสงค์ พบว่า มีการดำเนินงานอยู่ในระดับปานกลาง

สุรพล เหมตระเวน (2546, หน้า 89) ได้กล่าวไว้ว่า เพื่อพัฒนาบุคลากรนักเรียนควรมีมาตรการเกี่ยวกับกิจกรรมนักเรียน คือส่งเสริมการจัดกิจกรรม สร้างบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมให้ผู้เรียนมีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ ละเว้นสิ่งเสียดสี การใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ รักและสนใจการศึกษา ร่าเริง แจ่มใส มีวินัยและความรับผิดชอบ มีศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรม กระบวนการจัดกิจกรรมนักเรียนตามระเบียบการของกระทรวงศึกษาธิการ พุทธศักราช 2540 แก้ไขเพิ่มเติมครั้งที่ 4 พุทธศักราช 2538 ตามนโยบายการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคลากร การพัฒนาคุณภาพการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน ให้ผู้เรียนมีความรู้ มีนิสัยรักการอ่าน คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ ร่าเริง แจ่มใส มีศีลธรรมจริยธรรม มีวินัย มีความรับผิดชอบ ขยัน ประหยัด ฟังตนเองได้ สามารถทำงานเป็นหมู่คณะ มีจิตสำนึกในความเป็นไทยอนุรักษ์ศิลปะ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม พัฒนาบุคลิกภาพ เจตคติ ค่านิยมในการดำรงชีวิต เสริมสร้างศีลธรรมจริยธรรม มีจิตสำนึก ทำประโยชน์เพื่อพัฒนาสังคมและประเทศชาติ ส่งผลให้ผู้บริหาร และครูที่ปรึกษา กิจกรรมทั้งเพศหญิงและเพศชายมีความคิดเห็นต่อกระบวนการกิจกรรมนักเรียนที่ไม่แตกต่างกัน

วิเชียร อินทรสัมพันธ์ (2546, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างสมรรถภาพการบูรณาการจริยธรรมในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำหรับครูมัธยมศึกษา โดยศึกษาจริยธรรมและค่านิยมเชิงจริยธรรมที่จำเป็นสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษา เพื่อนำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการสร้างหลักสูตร โดยการประยุกต์ใช้เทคนิคเดลฟาย สอบถามความคิดเห็นจากผู้เชี่ยวชาญ 211 คน ทำการศึกษา 2 รอบ ได้ผลสรุปเกี่ยวกับจริยธรรมที่จำเป็นที่สุด 3 ด้าน คือ ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์สุจริต และความมีระเบียบวินัย ค่านิยมเชิงจริยธรรมที่มีแก่นร่วมกันในแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ ได้แก่ ความรับผิดชอบและความซื่อสัตย์สุจริต และจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรฝึกอบรม ได้แก่ สภาพปัญหาและความต้องการจำเป็น หลักการ เป้าหมาย จุดมุ่งหมาย เนื้อหา กิจกรรมการฝึกอบรม สื่อการฝึกอบรม การวัดและประเมินผล ส่วนรูปแบบการฝึกอบรมเน้นการฝึกปฏิบัติให้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการ เรียบง่าย และสามารถนำไปใช้ได้จริง

สิร์รานิ วสุภัทร (2547, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาสภาพและผลการดำเนินงานของโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสิงห์บุรี ปี 2547 จำนวน 85 โรงเรียน พบว่าสภาพทั่วไปของโรงเรียนวิถีพุทธเป็นโรงเรียนหลายขนาด ส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนที่มีจำนวนนักเรียน 120 คนลงมาตั้งอยู่บริเวณเดียวกับวัด พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการวิถีพุทธ ทุกโรงเรียนมีการดำเนินกิจกรรมนักเรียน 4 ด้านในภาพรวมการดำเนินกิจกรรม

ทั้ง 4 ด้านอยู่ในระดับดี คุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่เกิดกับผู้เรียน พบว่าครูผู้รับผิดชอบโครงการและผู้เรียนเกิดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามหลักไตรสิกขาอยู่ในระดับดี

สุเมธี จันทร์หอม (2547, บทคัดย่อ) ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวทางการดำเนินกิจกรรมเสนอแนะการพัฒนาในโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสิงห์บุรี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพ ผลการดำเนินงานและแนวทางดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธด้านกิจกรรมเสนอแนะการพัฒนาของโรงเรียนวิถีพุทธที่มีการดำเนินโครงการโรงเรียนวิถีพุทธที่เด่นชัด ในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสิงห์บุรี ปี 2547 จำนวน 6 โรงเรียน ผลการศึกษาพบว่า สภาพทั่วไปเป็นโรงเรียนหลายขนาด ส่วนใหญ่ตั้งอยู่นอกบริเวณวัด ทุกโรงเรียนได้รับการประเมินจากสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษาแล้วและพระสงฆ์มีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการวิถีพุทธ โดยภาพรวมโรงเรียนมีการจัดลักษณะทางกายภาพที่มีบรรยากาศสงบ เงียบ เรียบง่าย มีความใกล้ชิดกับชุมชนและจัดโรงเรียนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทั้งด้านวิชาการวิชาชีพและคุณธรรมอยู่ในระดับดีมาก มีบรรยากาศร่มรื่นใกล้ชิดธรรมชาติมีความสะอาดเป็นระเบียบ และมีความทันสมัยและปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ อยู่ในระดับดี

ณัฐฤกิตต์ ศรีสันต์ (2548, หน้า 107-108) ทำการวิจัยเรื่อง ปัญหาและแนวทางการดำเนินงาน โรงเรียนวิถีพุทธในภาคตะวันออก จากความคิดเห็นของผู้บริหารและผู้ช่วยผู้บริหารวิชาการ ผลการวิจัยพบว่า

1. ปัญหาในการจัดดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธด้านกายภาพ สภาพแวดล้อมพบว่า โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ปัญหาที่พบมากคือความพอเพียงของอาคารสถานที่ การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมด้านคุณธรรมจริยธรรม

2. ปัญหาด้านการจัดกิจกรรมพื้นฐานชีวิต พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ปัญหาที่พบมากคือ ความมีอิสระในการจัดกิจกรรมของนักเรียน การส่งเสริมการจัดกิจกรรมเข้าค่ายพุทธบุตรเพื่อฝึกอบรมให้เกิดการกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น ตามหลักไตรสิกขา และการได้รับประโยชน์จากการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา

3. ปัญหาด้านการเรียนการสอน พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ปัญหาที่พบมากคือ การนำเทคนิควิธีการใหม่ ๆ มาใช้ในการจัดการเรียนการสอน การส่งเสริมให้มีการนำหลักธรรมมาเป็นฐานในการวิเคราะห์และแก้ปัญหา และการนำครูไปศึกษาดูงานโรงเรียนที่จัดการศึกษาตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ

4. ปัญหาด้านบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ปัญหาที่พบมากคือ การส่งเสริมบรรยากาศใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ใฝ่สร้างสรรค์ การแสดงความเคารพต่อครู ทั้งต่อหน้าและลับหลัง และการส่งเสริมให้ครูได้ปฏิบัติธรรมในโอกาสสำคัญ

5. ปัญหาด้านการบริหารจัดการ พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ปัญหาที่พบมากคือ การจัดหาเทคโนโลยีที่ทันสมัยเพื่อใช้ในการบริหารโรงเรียน การจัดทำข้อมูลสารสนเทศ

ในการบริหารและการจัดการศึกษาให้มีความสอดคล้องกับองค์การทุกระดับ และการจัดทำระบบสารสนเทศให้มีความเป็นปัจจุบันเพื่อใช้ในการบริหารโรงเรียน

สถาบันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ (2549, หน้า 1) ได้ตีพิมพ์ผลการวิจัยชิ้นล่าสุดของสถาบันเกี่ยวกับเรื่องการทำสมาธิว่า การปฏิบัติธรรมทำสมาธิแบบพุทธศาสนามีใช้เพียงก่อให้เกิดความสงบภายในจิตใจเท่านั้นแต่ยังส่งผลดีกับกระบวนการทำงานของสมองมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้เชื่อมโยงกับอารมณ์ทางด้านตืออย่างถาวรอีกด้วย การทดลองครั้งนั้นก็วิจัยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า อิเล็กโทนเอนเซฟาโลแกรมส์ โดยการวัดระดับการทำงานของคลื่นสมองแกมมารวม 3 ครั้ง คือก่อน ระหว่าง และหลังการปฏิบัติสมาธิซึ่งคลื่นสมองแกมมาเกี่ยวข้องกับการทำงานของสมองที่เชื่อมโยงกับความทรงจำระดับการเรียนรู้ ระดับสมาธิและการมองโลกในแง่ดี ผู้เข้ารับการทดลองทั้งสองกลุ่มถูกจัดให้นั่งสมาธิแบบเบ็ดเตล็ดในห้องทดลองที่ผ่อนคลายและมีการทำสมาธิเน้นให้รู้สึกถึงความรักและความเมตตาต่อสรรพสิ่งโดยจะไม่ใช้วิธีการเพ่งจิตต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งแม้แต่ลมหายใจ โดยสรุปว่า ในช่วงก่อนนั่งสมาธิ คลื่นสมองแกมมาของพระภิกษุมีระดับที่สูงกว่ากลุ่มนักศึกษาและระดับของความแตกต่างนี้ได้ปรับสูงขึ้นอย่างมากระหว่างการนั่งสมาธิซึ่งระดับคลื่นสมองแกมมาของพระภิกษุในระหว่างการนั่งสมาธิครั้งนี้นับว่าเป็นระดับที่สูงที่สุดเท่าที่มีการรายงานมาเป็นที่ชัดเจนว่ากลุ่มพระภิกษุมีการทำงานของสมองที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ทางด้านบวก เช่น ความสงบสุข มีประสิทธิภาพกว่ากลุ่มที่ไม่เคยปฏิบัติสมาธิใดมาก่อนนอกจากนี้ยังสรุปได้ว่าระดับคลื่นแกมมาที่สูงของพระภิกษุก่อนการปฏิบัติสมาธิ นั้นแสดงให้เห็นว่าสมองได้มีการพัฒนาอย่างถาวรหากได้รับการปฏิบัติธรรมระยะเวลาติดต่อกันเป็นเวลานานถึงแม้ปัจจุบันทางด้านอายุและสุขภาพอาจทำให้คลื่นสมองแกมมา มีระดับที่แตกต่างกันไปแต่ปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่สังเกตได้ชัดจากการทดลองคือจำนวนชั่วโมงของการปฏิบัติสมาธิ ส่งผลโดยตรงต่อการทำงานของคลื่นสมองแกมมา

โคลเบอร์ก (Kohlberg, 1976, p. 89) ได้ประมวลผลการวิจัยไว้ว่า ความรู้เชิงจริยธรรมนั้นส่วนใหญ่ไม่ทำให้เข้าใจพัฒนาการทางจริยธรรมได้มากนัก แต่สะท้อนให้เห็นระดับสติปัญญาภูมิหลังทางวัฒนธรรมและความต้องการที่จะให้คนอื่นชื่นชมตนเองของผู้ถูกศึกษาเท่านั้น ส่วนพฤติกรรมเชิงจริยธรรมนั้นไม่พบว่า คนมีอายุมากจะมีพฤติกรรมเกี่ยวกับการโกง ขโมย ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบและการเห็นแก่ตัว ส่วนรวมแตกต่างจากคนมีอายุน้อย ทั้งนี้เป็นเพราะพฤติกรรมเชิงจริยธรรมนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่บุคคลนั้นกำลังประสบอยู่มากกว่าจะขึ้นอยู่กับลักษณะนิสัยเชิงจริยธรรมของบุคคลเพียงอย่างเดียว นอกจากนั้นบุคคลอาจมีพฤติกรรมที่เหมือนกันแต่มีเหตุผลในการเลือกกระทำแตกต่างกันได้เสมอ

โอซากวี (Osakwe, 1981, p. 2056- A) ได้วิจัยเรื่อง ทักษะการให้ความเห็นเกี่ยวกับจริยธรรมสำหรับประสบการณ์ขั้นเริ่มต้นในการใช้แบบพัฒนาตามขั้นตอนของโคลเบอร์ก โดยใช้รูปแบบการพัฒนาทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก สำหรับครูในโรงเรียนมัธยมศึกษาในไนจีเรีย การวิจัยครั้งนี้ต้องการเสนอการพัฒนาของหลักสูตรการจัดการสอนของครู โดยมีแบบอย่าง

พัฒนาการของโคลเบิร์ต ที่กล่าวว่า พัฒนาการทางจริยธรรมเกิดขึ้นทีละขั้นในโครงสร้าง 6 ขั้น เป็นผลจากปฏิกริยาสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ทุกคนจะผ่านขั้นต่ำโดยไม่มีใคร กระโดดข้ามขั้น แต่ว่าจะก้าวช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน การแก้ปัญหาทางสังคมอย่างสม่ำเสมอ เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่จะเปลี่ยนจริยธรรมจากขั้นหนึ่งไปอีกขั้นหนึ่ง

ลาเนียร์ (Lanier, 1993, p. 102) ได้ทำวิจัยเรื่อง การกระตุ้นในจริยธรรมและการพัฒนาความคิดรวบยอดในเด็กหนุ่มสาวชาวชนบท (การพัฒนาจริยธรรมของนักเรียนในชนบท) เพื่อศึกษาผลของการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาจริยธรรมของนักเรียนระดับชั้นที่ 11 และ 12 ในโรงเรียนเอกชน เด็กนักเรียนในชนบทได้รับการอบรมให้คิดและปฏิบัติตามต่อ ๆ กันมา ซึ่งอาจเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาสังคมในยุคใหม่ การทดลองได้แบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่มควบคุมให้ได้รับการฝึกการให้คำแนะนำ และการจัดประสบการณ์ และอีกกลุ่มหนึ่งเป็นนักเรียนที่ประกอบด้วยนักเรียนตั้งแต่โรงเรียนระดับกลางจนถึงระดับสูงสุด พบว่า การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนทั้ง 2 กลุ่มมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

เครบส์ (Krebb, 1997, p. 36) ได้ทำการวิจัย เรื่อง กรณีศึกษา: หลักธรรมของศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก จากหลักสูตร วัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อศึกษาหลักธรรมของศาสนา จากหลักสูตรของโรงเรียนศาสนาคริสต์ (คาทอลิก) โดยศึกษาจากวิธีการเรียนการสอนของชุมชนที่เข้าร่วมโครงการ 3 แห่ง และจากแบบสอบถามของผู้บริหารโรงเรียนและครู 119 คน จากโรงเรียน 11 แห่งของโรงเรียนศาสนาคริสต์ (คาทอลิก) ผลการวิจัยที่ได้จากแบบสอบถามและการสัมภาษณ์ พฤติกรรมของครูที่เป็นอาสาสมัครและผู้บริหารของโรงเรียนในโครงการทั้ง 3 แห่ง และศึกษาจากการวิเคราะห์เอกสารและการสังเกต เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพที่รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ ผู้ที่ตอบแบบสอบถามเชื่อว่าหลักธรรมของศาสนาจะต้องจับคู่กับหลักสูตรของโรงเรียนที่จัดไว้ได้อย่างเหมาะสมและถ้ามีเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพจะส่งผลการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้ในหลักสูตรเป็นอย่างมาก จากการศึกษาหลักธรรมของหลักสูตรศาสนาคริสต์ (คาทอลิก) ลักษณะเฉพาะของศาสนาคริสต์ (คาทอลิก) และการยอมรับของชุมชนเพื่อการพัฒนาคุณธรรมที่ยั่งยืนส่งผลให้ควรมีการดำเนินการนำหลักธรรมของศาสนาคริสต์ (คาทอลิก) มาบรรจุอยู่ในหลักสูตรและควรวางแผนดำเนินการต่อไปเพื่อเป็นการพัฒนาคุณธรรมที่นักเรียนนำมาใช้ประโยชน์ได้จริงอย่างมั่นคง

มิลสเทน (Milstein, 1999, p. 54) ได้วิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมของโรงเรียน วัฒนธรรมการสอนของครูและหลักสูตรของโรงเรียน เก็บข้อมูลจากการตอบแบบสอบถามมาตรฐานการประเมินค่าของลิเกิร์ต 2 ครั้งของครูโรงเรียนมัธยมศึกษาแห่งหนึ่งในรัฐมิชิแกน จำนวน 36 คนโดยถือว่าโรงเรียนมีหลักสูตรและวิธีการสอนที่มีประสิทธิภาพ วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ t-test และการหาความสัมพันธ์เกี่ยวกับความเข้าใจหลักสูตรของโรงเรียน การสอนของครูและวัฒนธรรมของโรงเรียน ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมการสอนของครูกับ

วัฒนธรรมของโรงเรียนมีความสัมพันธ์กันและพบว่าวัฒนธรรมของโรงเรียนมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมด้านหลักสูตรของโรงเรียนด้วย

จากรายงานการวิจัยที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเด็กนั้นเป็นสิ่งสำคัญและเป็นหน้าที่ของทุกฝ่ายที่จะต้องทำ จะต้องประสานสัมพันธ์กันทั้งระบบครอบครัว โรงเรียน ศาสนา และระบบอื่น ๆ ในสังคมในอันที่จะส่งเสริมเยาวชนของชาติให้เป็นพลเมืองดี และโรงเรียนวิถีพุทธก็เป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่ระบบการศึกษาโดยสถานศึกษาจะสามารถดำเนินการเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน ตลอดจนพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียนเพื่อความเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ ดังนั้น ๆ ทุกฝ่ายในสังคมไทยจำเป็นต้องร่วมมือกันแก้ไขปัญหาคคุณธรรมจริยธรรม โดยเร่งปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่ประชาชนชาวไทย โดยเฉพาะเยาวชนทั้งหลายเพื่อความสงบสุขของสังคมในอนาคต โครงการโรงเรียนวิถีพุทธจึงนับได้ว่าเป็นการดำเนินกิจกรรมที่มุ่งตอบสนองสังคมไทยให้คงสภาพได้อย่างดีและมีประสิทธิภาพ